

Magyar Sion

ÚJ FOLYAM XVIII. (LX.)
2024/1.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, *De civitate Dei* I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Frankó Tamás, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Ádám Miklós, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Beke Margit, ny. levéltár-igazgató

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár ny. igazgatója

Fejérdy András, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Josef Hal'ko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Prímási Levéltár igazgatója, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának társelnöke

Käfer István, a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Hungaroszlavakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Major Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének vezetője

Mészáros Andor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Molnár Antal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatója

Németh László Imre, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Szalai Katalin, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának igazgatója

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Lektorált folyóirat. Megjelenik évente kétszer.

A kéziratok benyújtásának módjáról, a lektorálási folyamatról, az előfizetésről bővebb információ: <http://www.szentadalbert.hu/magyarsion/>

ISSN 1337-2491

Esztergom – Budapest

2024

A Szent Adalbert Rendezvényközpont megbízásából kiadja a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.

szentistvantarsulat.hu

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Az egyházszervezet változásai Magyarországon és Közép-Európában
Konferencia az egyházmegyei határrendezés 30. évfordulójára*
Esztergom, 2023. november 16.

* Az előadások szerkesztett, bővített változatát közöljük.

◆◆◆ FRANKÓ TAMÁS

Kánonjogi és lelkipásztori megfontolások az egyházmegyék határaitra vonatkozó szabályokról

Szent II. János Pál pápa a magyarországi egyházmegyék határainak rendezéséről szóló *Hungarorum gens* apostoli konstitúcióját 1993. május 31. napján írta alá és rendelte el kihirdetését. Ennek az eseménynek a 30. évfordulója adott alkalmat „Az egyházszervezet változásai Magyarországon és Közép-Európában” c. konferencia megszervezésére.

A szent pápa főpásztorunkat, Dr. Erdő Pétert 2002. december 8-án nevezte ki esztergom-budapesti érsekké. A kinevezési okmányban a következő sorokat olvashatjuk: „Ez a szék és annak kiemelkedő történelme meg fogják adni neked a lelkipásztori munka vezérelveit.” Ez a mondat világossá teszi számunkra, hogy főegyházmegyénk és Katolikus Egyházunk magyarországi élete történelmének megismerése nemcsak visszaemlékezés régmúlt korokra, hanem mai lelkipásztori szolgálatunk aktuális kérdéseinek megválaszolásához is eszközt biztosít. Ezért ezt a gondolatot választottuk a 2023. november 16-án tartott konferencia mottójának.

Ha meghalljuk az egyházmegyei határrendezés kifejezést, szemünk előtt hatalmas térképek felett görnyedő szentszéki tisztségviselők jelennek meg, akik bürokratikus döntést terjesztenek elő a pápának a határok átrajzolására, melynek ugyanakkor nincs érdemi hatása a krisztushívők és a klérus életére. Egy személyes mozzanat felidézésével szeretném megcáfolni ezt a vélekedést. Édesanyámmal és testvéremmel 1991-ben költöztünk Budapest akkor a Váci Egyházmegyéhez tartozó részéről Pilisszentkeresztre, amely ebben az időben a Székesfehérvári Egyházmegyéhez tartozott. Itt kezdtem el rendszeresen ministrálni, később gimnazista hittanra járni, és itt érlelődött meg bennem lassanként a papi hivatás gondolata is. Tizenévesként persze nem foglalkoztam azzal, hogy 1993 nyarától az addigi Nándor püspök helyett László érseket mondtak a misekánonban, de az egyházmegyei határok módosítása hatást gyakorolt az én életemre is. Könnyen feltételezhető ugyanis, hogy e változás nélkül, amikor 1999-ben kispapnak jelentkeztem, akkor a lakóhelyem szerint illetékes Székesfehérvári Egyházmegyét választottam

volna a konkurzusra jelentkezéskor, és most nem az Esztergom-Budapesti Főegyházmege papjaként végezném lelkipásztori szolgálatomat.

Köztudott ugyanis, hogy az egyházmegyei határok kialakítása a krisztus-hívók jogi helyzetét is befolyásolja, hiszen lakóhelyünk szerint mindannyian valamely ordinárius pásztori irányítása alá kerülünk. Ez a joghatóság pedig nemcsak a főpásztor nyugdíjazása vagy a hívő elköltözése révén változhat meg, hanem az egyházmegye határainak módosulása is eredményezheti. A következőkben néhány szempontot kívánunk felvázolni az egyházmegyei határok szabályozásával kapcsolatban a II. Vatikáni Zsinat előírásai alapján.

A II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* dekrétuma (1965) a püspöki szolgálatot érintő kérdések között komoly figyelmet fordított a területi részegyházak határainak felülvizsgálatával kapcsolatos kérdéseknek. Alapvető irányelvként megszabta, hogy a határok megváltoztatásakor az alábbi lelkipásztori szempontokat helyezték előtérbe:

Annak érdekében, hogy az egyházmegye elérje sajátos célját, Isten népe adott egyházmegyéhez tartozó részében láthatóan kell megnyilvánulnia az Egyház természetének; a püspöknek képesnek kell lennie arra, hogy lelkipásztori tevékenységét az egyházmegye határain belül valóban végzni tudja; végül Isten népe üdvösségét a lehető legtökéletesebb módon kell szolgálni.¹

Számomra fontos üzenete van a zsinati szabályozás megközelítésének, mely a részegyházak szerkezetét és módosítását a püspök személyes pásztori szolgálata hatékony ellátásának rendeli alá. Erre hívta fel a figyelmet a zsinat tanítása nyomán Szent II. János Pál pápa is, amikor 1991-es magyarországi látogatása befejezésekor találkozott a püspöki karral:

Az isteni Mester által ajándékozott egység az Egyház egyik lényegi tulajdonsága [...] A Szentlélek működése által valósul meg, mely miközben kiárad a szívetekbe – a szeretet erejével az egységre készítet. Ilyen módon működik a hierarchia által is, amelyre Krisztus az Egyházat alapította. A püspök, ahogy a II. Vatikáni Zsinat mondja „látható őselve és alapja az egységnek az Egyházban” (LG 23).²

A *Christus Dominus* határozat esetében

valódi törvényről van szó, hiszen az egyetemes zsinat a püspökök testületének mint legfőbb egyházi hatóságnak (azaz a törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalom legfőbb letéteményesének) az ünnepélyes működési

¹ II. Vatikáni Zsinat, *Christus Dominus* határozat (1965. okt. 28.) 22, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* (Budapest, SZIT, 2000) 293.

² *A Szentatya és a Püspöki Kar találkozója*, in *A Szentatya Magyarországon* (Budapest, SZIT, 1991) 109.

formája. [...] E legfőbb kormányzati hatalmát a püspökök testülete az egész Egyház felett ünnepélyes módon az egyetemes zsinaton gyakorolja.³

A határrendezésre vonatkozó szabályokat a határozat 22–24. pontjai tartalmazzák. Ahhoz, hogy a megyéspüspök megfelelően tudja kormányozni egyházmegyéjét, az alábbi szempontok szerint szükséges újragondolni a határokat a zsinati okmány szerint:

1. Az egyházmegye határait a klérus és az anyagi javak észszerű és az apostoli munkához alkalmazkodó elosztása alapján állapítsák meg az észszerűség elve alapján.
2. A határok felülvizsgálata minél hamarabb történjen meg az alábbi eszközök igénybevételével: felosztás, tagolás, egyesítés, határmódosítás, új püspöki székhely kijelölése, illetve a belső szervezet átalakítása (pl. nagyvárosi egyházmegyék esetében).
3. A rendezés az életképesség figyelembevételével történjen, úgy, hogy az új struktúra szerves egységet alkosson (személyek, hivatalok, intézmények tekintetében).
4. Ehhez a következő követelmények teljesülésének vizsgálatát írja elő a törvényhozó:
 - a) Isten népe összetételének figyelembevétele (demográfiai csoportok szerves egysége és egyben tartása – egységes terület, helyi körülmények – polgári határok, lélektani, gazdasági, földrajzi, történelmi adottságok);
 - b) lakosságszám és terület nagyságának vizsgálata, hogy a főpásztor személyesen vagy más szolgálattevők segítségével el tudja látni a feladatát;
 - c) elegendő klérus, hivatalok és anyagi javak szempontjának érvényesítése;
 - d) sajátos figyelmet fordítsanak a különböző szertartású és nyelvű hívek lelkipásztori gondozására.

A zsinati határozat előírja továbbá, hogy a püspöki konferenciák saját illetékességi területükre vonatkozólag – akár külön bizottság útján – terjesszék az Apostoli Szentszék elé javaslataikat. Természetesen továbbra is a legfőbb egyházi hatóság joga a részegyházak alapítása és határaik megváltoztatása (vö. CIC 373. k.). A Szentszék szervezetén belül a korábbi Püspöki Kongregáció, ma Püspöki Dikasztérium illetékes ezekben az ügyekben.

³ ERDŐ Péter, *Christus Dominus határozat a püspökök lelkipásztori szolgálatáról az Egyházban (1965)*, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából* (szerk. Kránitz Mihály; Budapest, SZIT, 2002) 165.

A legutolsó magyar határrendezés jól illeszkedik abba a folyamatba,⁴ mely az 1989/90. évi nagy politikai fordulat után Közép- és Kelet-Európa egyház-szervezetét jelentősen átalakította a társadalmi változások adta lehetőségek kiszélesedő keretei között. A térségben számos új egyházmegye jött létre, és szervezetük átalakult. Ebben fontos tendencia volt a kiemelkedő városok egyházmegyei központtá tétele, a fővárosok egységes lelkipásztori gondozásának rendezése. Külön figyelmet fordítottak a megelőző vizsgálatok arra, hogy a püspöki székhelyek az egyházmegye minden részéből jól elérhetőek legyenek.

Amint láthattuk, a II. Vatikáni Zsinat az egyházmegyék határainak rendezését a korszerű lelkipásztori tevékenység előmozdítására határozta el. Hazánkban és térségünkben ez a megújulás csak a rendszerváltás folyamata után zajlott le. Szent II. János Pál pápa már korábban idézett 1991-es beszéde, mely szólt a millennium utáni magyar egyház jövőjéről, ma is útmutatásul szolgál lelkipásztori tevékenységünkhöz. Ezért idézzük most fel ezeket a prófétai szavakat:

Nem tudjuk, milyenek lesznek a keresztény társadalom jellemzői a harmadik évezredben. Amikor a hitélet megújulását várjuk, nem kell a letűnt korok iránt nosztalgiába esnünk. [...] Valószínűleg a jövőendő vallásosság külső megjelenési formái kevésbé lesznek feltűnőek, mint a régebbiek. A harmadik évezred küszöbén magának a magyar püspöknek az alakja is sokkal szerényebb, mint a dekoratív festményeken ábrázolt ünnepélyes főpapoké.

Majd az egyházmegyei zsinatokra hívta fel a figyelmet, melyekről elmondta: „Ezeket Isten egész népének [...] [megadatik, hogy] közös munkatervet dolgozzanak ki. [...] Az ilyen együttes elmélyülés lehetővé teszi számotokra, hogy kidolgozzátok a korszerű lelkipásztorkodás alapvető irányelveit.”⁵

Ezek a mondatok tehát 1991-ben hangzottak el, de érezzük, hogy ma is aktuálisak. Nemcsak a helyzet mély ismeretéről tanúskodnak, hanem a mai szinodális egyház képét is előrevetítik. Merítsünk erőt ezekből a szavakból, és találjunk közösen utat a mai kihívások között mint „Isten zarándok egyháza”⁶ az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében!

⁴ Vö. ERDŐ Péter, *A magyar és európai egyházmegyék alakulása*, in Uő, *Az élő egyház joga* (Budapest, SZIT, 2006) 231.

⁵ *A Szentatya és a Püspöki Kar találkozója*, in *A Szentatya Magyarországon* (Budapest, SZIT, 1991) 112–113.

⁶ Vö. uo. 109.

◆◆◆ ERDŐ PÉTER

Áttekintés az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye elmúlt 30 évéről

1.) Amikor 30 évvel ezelőtt, 1993 tavaszán Szent II. János Pál pápa átalakította a magyarországi egyházmegyék határait,¹ kihasználta azt a történelmi lehetőséget, amely a kommunista rendszer megszűnése után nyílt meg a Katolikus Egyház újjászervezése számára Közép- és Kelet-Európában.² A *Christus Dominus* kezdetű határozatban ugyanis a II. Vatikáni Zsinat világosan megjelölte az egyházmegyék kialakításának szempontjait.³ Csakhogy ezeknek a lelkipásztori kritériumoknak az érvényesítése igen sok országban korlátokba ütközött. A kommunista országokban az állami hatóságok beleegyezése nélkül többnyire püspököket sem lehetett kinevezni a már meglévő egyházmegyék élére, nemhogy új egyházmegyéket alapítani vagy a korábbiakat átszervezni. Történtek ugyan bizonyos módosítások az egyházmegyék határait illetően, de ezek vagy csupán ideiglenes jellegűek voltak, például apostoli kormányzóságok létesítését rendelték el olyan egyházmegyékben, amelyeknek központja más ország területére esett, vagy tartós egyházmegyei határokat húztak meg oly módon, hogy az egyes egyházmegyék határai egybeessenek az országhatárokkal. Ilyen intézkedésekre azonban az állami hatóságok beleegyezésével, sőt azok kívánságára került sor, bár előfordult, hogy ilyen hozzájárulást nem kértek olyan államoktól, amelyek területére egy régi egyházmegye központjától elszakított kisebb-nagyobb része került. Ilyen típusú módosítás történt a csehszlovák egyházmegyék határainak rendezésekor az 1970-es években.⁴ Apostoli kormányzóságok létesültek például

¹ IOANNES PAULUS II, Bulla *Hungarorum gens* (1993. máj. 31.), in *Acta Apostolicae Sedis* [a továbbiakban: AAS] (1993) 871–876; magyarul: *Főegyházmegyei körlevelek* (Esztergom, 1993) 35–36.

² Vö. ERDŐ Péter, *A magyar és európai egyházmegyék alakulása az utóbbi tíz évében*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum* (1998) 265–277.

³ II. Vatikáni Zsinat, *Christus Dominus* határozat (1965. okt. 28.) 22–24, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* (Budapest, SZIT, 2000) 293–295. Vö. ERDŐ Péter, *A II. Vatikáni Zsinat „Christus Dominus” kezdetű határozatának hatása az egyházi jog fejlődésére*, in *Teológia* (2002) 29–51.

⁴ Vö. PAULUS VI, *Constitutio apostolica Praescriptionum sacrosancti* (1977. dec. 30.), in AAS (1978) 273–274 (az egyházmegyei határok hozzáigazítása az államhatárokhoz); Uő, *Constitutio apostolica Qui divino consilio* (1977. dec. 30.), in AAS (1978) 275–276 (a Nagyszombati Apos-

az NDK területén azokban a körzetekben, amelyek egyházmegyei központja Nyugat-Németországban maradt.

2.) Nyugat-Európa számos részén azért nem lehetett a zsinat kritériumait érvényesíteni, mert a régi egyházmegyei határokat konkordátumok rögzítették, vagy más szerzett jogok akadályozták a gyors újítást. Erre láthattunk példát később a németországi egyházmegyei határok módosításakor. Észak-Németországban a Szentszék viszonylag szabadon létesített vagy újított meg olyan egyházmegyéket, amelyek a reformáció korában megszűntek. Dél-Németországban viszont több helyütt nem sikerült a hagyományos egyházmegyei szerkezet modernizálása. Például Hamburg újra egyházmegyei székhely lett, Frankfurt am Main viszont továbbra is a Limburgi Egyházmegye része maradt.

Ezzel szemben a volt szocialista területen a Szentszék akadálytalanul érvényesíthette a zsinat koncepcióját. Lengyelországban viszonylag korán hozzáigazították az egyházmegyei határokat az államhatárokhoz. Ezt pedig minden nosztalgia ellenére maga a lengyel pápa rendelte el.

3.) A magyarországi egyházmegyei határok megújításakor⁵ a közvélemény határainkon innen és túl – például Romániában, pontosabban a Partiumban – eleinte értetlenül fogadott bizonyos változásokat. Az idő azonban megmutatta, hogy a legnagyobb kihívással a hazai egyházmegyéknek kellett szembenézniük belső szervezetük és működésük megújítása terén. Főegyházmegyenk esetében az első és legfeltűnőbb újdonság egyházmegyenk nevének megváltozása volt. Az Esztergomi Főegyházmegye név évezredes elnevezés volt, és egy olyan hajdan hatalmas területű egyházmegye emlékét hordozta, amelynek 770 éven keresztül közvetlen északi szomszédja a Krakkói Egyházmegye (1925. október 28-tól Főegyházmegye)⁶ volt.⁷ Főegyházmegyenk jellemzője volt kezdettől fogva a többnyelvűség. Géza fejedelem és Szent Ist-

toლი Kormányzóság érsekség rangjára emelése).

⁵ Az 1993. évi határrendezés történetéhez lásd: DÉKÁNY Vilmos, *Az esztergomi érsekség új határai 1993*, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye jubileumi névtára 1997. Schematismus iubilariis Archidioecesis Strigoniensis-Budapestinensis anno Domini MCMXCVII* (szerk. Dékány Vilmos – Míg Balázs; Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, 1997) 538–543.

⁶ A Krakkói Egyházmegye jogi státuszához a középkor folyamán lásd pl.: ERDŐ, Péter, *Ecclesiastical Procedure in Eastern Central Europe*, in *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law* (ed. Wilfried Hartmann – Kenneth Pennington; Washington DC, Catholic University of America Press, 2016) 458–459.

⁷ Vö. ERDŐ Péter, *A főváros területének egyházmegyei hovatartozása az évszázadok során*, in *A katolikus Budapest. Általános történeti szempontok. Plébániák I* (szerk. Beke Margit; Budapest, SZIT, 2013) 17–37.

ván korában a misszió fontos tényezője lehetett az a körülmény is, hogy ezen a területen a szláv kereszténység már jelentős előzményekkel rendelkezett.

II. János Pál pápának azonban kifejezett kívánsága volt, hogy az ország fővárosa legyen pasztorális központ, Budapest alkosson pasztorális egységet.⁸ Azt csupán informálisan juttatta kifejezésre, hogy a megújult főegyházmegye pástora az egyházmegyei kúriát Budapesten működtesse. Ez 1873-tól kezdve amúgy is ambíciója volt az akkoriban egyesített főváros világi vezetőségének. Az a tény, hogy a főegyházmegye távolabbi vidéki területei, amelyek az ország északi határát kísérték Pozsony környékétől egészen Balassagyarmatig, elkerültek az egyházmegyétől, döntően befolyásolta a főegyházmegyén belüli budapesti és vidéki részek arányát. Radikális eltolódás következett be a főváros javára. Az újonnan egyházmegyénkhez csatolt volt váci és székesfehérvári területek, amelyek főként Budapest periferiáját jelentették, megváltoztatták a fővárosi pasztoráció arculatát és a papság, valamint a hívek személyi összetételét is. Ezekből a körülményekből jelentős lelkipásztori és kulturális feladatok következtek.

4.) Az első lépéseket az esperesi kerületek és főesperességek átalakítása jelentette. Ezek után Paskai László bíboros úr, aki már korábban összehívta a papságot, meghirdette az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye zsinatát, amely 1994. július 3. és 9. között ülésezett Esztergomban. A zsinat fő feladata volt a jelentősen megváltozott egyházmegye körülményeinek és lelkipásztori helyzetének felmérése, különös tekintettel arra, hogy a II. világháború és a kommunizmus idején, 1941. november 11–12. óta nem lehetett egyházmegyei zsinatot tartani. Tehát a helyzet felmérése után irányelveket és rendelkezéseket kellett kidolgozni a II. Vatikáni Zsinat és az új egyházjog követelményeinek meghonosítása érdekében. Ennek a munkának az eredménye lett a *Zsinati könyv*,⁹ amely két kiadásban is megjelent. Emberileg ez a zsinat alkalmat szolgáltatott arra is, hogy ne a politikai múlt megosztottságát helyezzük előtérbe, hanem II. János Pál pápa buzdításának megfelelően az egységet és az egyetértést keressük, működjunk együtt a szerzetesekkel és a világi hívekkel, és „kitartó következetességgel rugaszkodjunk neki a jövőnek”.¹⁰

Az egyházmegyei zsinatot követték azok az intézkedések, amelyek a több egyházmegyéből kikerülő papságot egyetlen közösséggé kívánták formálni.

⁸ IOANNES PAULUS II, *Epistula apostolica Hungaricae nationis* (1993. máj. 31.), in AAS (1993) 869–871, különösen 870. A pápa kijelenti: „Ebben az újrendezésben kiemelt helyet kap mindaz, ami Budapest fővárost érinti, s a most elnyert egységes kormányzásban hön óhajtom számára a széles körű és összetett társadalmi valóságnak megfelelő lelkipásztori struktúrát.”

⁹ *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye zsinati könyve* (Budapest, SZIT, 2003²).

¹⁰ II. JÁNOS PÁL, *Találkozás a Püspöki Karral* (1991. aug. 21.) nr. 11, in *II. János Pál megnyilatkozásai. Pápai Dokumentumok 1978–2005 III* (Budapest, SZIT, 2005) 111.

Paskai bíboros úr számos korábban váci vagy székesfehérvári egyházmegyes papot esztergomi kanonokká nevezett ki, vagy más kitüntetésekben részesített. A Papi Szenátus és a Pasztorális Tanács összetétele is tükrözte a különböző egyházmegyékből érkezett papok és hívek képviselését.

2003-ban, hivatalba lépésem után, kezdeményeztük egy közös egyházmegyei zárándoklat megtartását. Ennek során Fatimában felajánlottuk az egyházmegyét Szűz Mária Szeplőtelen Szívének. Meghirdettük a plébániai missziós napokat. Csatlakoztunk a nagyvárosi missziókhoz. Ennek során Bécs, Párizs, Brüsszel és Lisszabon katolikus közösségeivel együtt évről évre más városban tartottunk közös missziót. Egyházmegyénket külföldön általában mintegy 60 tagú delegáció képviselte papok, szerzetesek és világiak részvételével. Ezek a közös tapasztalatszerzés nagyszerű alkalmak voltak. 2007-ben került sor azután a budapesti városmisszióra, amelyen számos külföldi főpásztort és misszionáriust vendégül láttunk. Ebből az alkalomból Benedek pápa legátust is küldött Camillo Ruini bíboros személyében. A városmisszió előkészületének és ünneplésének fontos jelképe volt a missziós kereszt, amelyet Ozsvári Csaba készített a főegyházmegye megrendelésére. Ebben a művészi keresztben már akkor számos magyar szent ereklyéje kapott helyet. A városmisszió során megerősödött Budapest hívő közösségének egysége. A misszió programjában mintegy 100 plébánia, számos lelkiségi mozgalom és intézmény vett részt, 120 helyszínen közel 1500 hitéleti és kulturális programot tartottunk. Nemzetközi evangelizációs kongresszusra került sor a Szent István-bazilikában. A misszió 2007. szeptember 17-től 23-ig tartott.¹¹

Mivel az egyházmegye területe és körülményei gyökeresen megváltoztak, a bérmlások és más alkalmak során végzett főpásztori látogatások, valamint az évenkénti esperesi látogatások¹² szokásán túlmenően szükségessé vált egy igen részletes, több napra kiterjedő személyes főpásztori vizitáció megtartása is. Ilyet utoljára Serédi Jusztinián bíboros, prímás végezhetett az 1930-as években. Ez az egyházlátogatási sorozat több mint 600 kérdőpont elektronikus formában való szétküldésével és a plébániák felkészítésével kezdődött. Ezután történhetett meg az immár visszaküldött és kitöltött kérdőívek birtokában a tényleges látogatás, amelyre 2010 és 2014 között került sor.¹³

¹¹ *Városmisszió 2007. Emlékfüzet* (Budapest, *Új Ember*, 2008); VÁRNAI Péter, *Városmisszió. 2007. szeptember 16. és 22. között az Isten szeretetéből fakadó örömet fogadtuk be és adtuk tovább: „Reményt és jövőt adok nektek”* (Jer 29,11), in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Névtára és Évkönyve 2017* (szerk. Míg Balázs; Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, 2017) 422–443.

¹² Az esperesi látogatások programjához és vizsgálati szempontjaihoz lásd: *Az esperesi látogatás szempontjai. Éves esperesi látogatás jegyzőkönyve*, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye zsinati könyve* 187–188; *Az általános esperesi látogatás jegyzőkönyve*, uo. 189–193.

¹³ A látogatások történetéhez lásd: Kovács Zoltán, *Visszatekintés a 2010–2014. évi személyes fő-*

Nagyban fokozta az egyházmegye egységét a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra való készüllet, amely a vártnál hosszabb ideig, 2016-tól 2020-ig tartott. Magát a kongresszust a világjárvány miatt 2021. szeptember 5-től 12-ig lehetett csak megtartani. Az előkészületek hatalmas egyházmegyei összefogást kívántak. A 2007-es városmisszió során mintegy tízezer önkéntes vett részt a munkában. Az akkor szerzett tapasztalatok nagyban segítettek a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus előkészítésében és lebonyolításában is. A megelőző lelkipásztori programok¹⁴ és teológiai kongresszusok,¹⁵ valamint a missziós kereszt útja az egyházmegye, az ország, sőt a környező országok templomaiban felejthetetlen lelki hatásokkal járt. Már az előkészületek során, de a kongresszus napjaiban is színvonalas kiállítások kerültek megrendezésre például Esztergomban, Budapesten a Vigadóban, a Nemzeti Múzeumban és az Országos Széchényi Könyvtárban is.¹⁶ Az egész kongresszusról, egyházmegyei, országos és nemzetközi vonatkozásairól, valamint Ferenc pápának a kongresszus végén tett budapesti látogatásáról gazdag dokumentáció jelent meg, mely tükrözi azt a lelki hatást is, amit az esemény a megújult főegyházmegye közösségére gyakorolt.¹⁷

pásztori kánoni vizitációra, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Névtára és Évkönyve 2017* 444–485.

- ¹⁴ *Mindenkivel mindenkinek. Segédanyag a NEK 2020 harmadik előkészítő évéhez* (szerk. Kunszabó Zoltán – Telek Franciska – Bors Katalin; Budapest, NEK Titkárság, 2019); *Jöjjetek hozzám mindnyájan... +1 év a hitből fakadó tetteknek* (szerk. Fábry Kornél – Bors Katalin; Budapest, NEK Titkárság, 2020).
- ¹⁵ *Összeköt, nem szétválaszt! Eucharisztikus Tudományos Konferencia, Esztergom, 2018. november 27–29.* (Budapest, Magyar Kurír, 2019). Elkészült a kongresszus hivatalos teológiai dokumentuma is: NEMZETKÖZI EUCHARISZTIKUS KONGRESSZUSOK PÁPAI BIZOTTSÁGA, TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG, „Minden forrásom belőled fakad.” *Az Eucharisztia a keresztény élet és az Egyház küldetésének forrása. Teológiai és lelkipásztori megfontolások az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készülve* (Római Dokumentumok 51) (Budapest, SZIT, 2019).
- ¹⁶ Pl. *Agnus Dei. Az Oltáriszentség tisztelete Magyarországon* (szerk. Rákossy Anna – Kontsek Ildikó; Esztergom, Keresztény Múzeum, 2019). A kiállítást a budapesti Eucharisztikus Kongresszus Titkársága megbízásából a Keresztény Múzeum rendezte 2019. okt. 29. és 2020. jan. 19. között a Pesti Vigadóban.
- ¹⁷ Lásd főként: *52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Budapest 2021. szeptember 5–12. Program* (Budapest, NEK Titkárság, 2021; angolul, franciául, németül, olaszul és spanyolul is); *A találkozás. Az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve* (szerk. Fábry Kornél – Sándor Csilla – Zsuffa Tünde; Budapest, Szent István-bazilika Gondnoksága, 2021); *L'incontro. Volume commemorativo del 52° Congresso Eucaristico Internazionale* (a cura di Kornél Fábry – Tünde Zsuffa; Budapest, Szent István-Bazilika Gondnoksága, 2021); *The Encounter. A memorial book devoted to the 52nd International Eucharistic Congress* (ed. Kornél Fábry – Tünde Zsuffa; Budapest, Szent István-bazilika Gondnoksága, 2022); *52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus I: Teológiai szimpózium, Esztergom 2021. szeptember 2–4.; II: Katekézisek, tanúságtételek, prédikációk, köszöntők; III: Fakultációk* (szerk. Fábry Kornél – Bors Katalin; Budapest, SZIT, 2022); *52° Congresso Eucaristico Internazionale I: Simposio teologico, Esztergom 2–4 settembre 2021; II: Catechesi, testimonianze, omelie, discorsi, Budapest 5–12 settembre 2021; III: Sessioni, Budapest 5–12 settembre 2021* (a cura di Kornél Fábry –

Ferenc pápa Magyarországnak és az egész magyar népnek szánt második lelkipásztori látogatására 2023. április végén került sor.¹⁸ Mivel a Szentatya minden rendezvényt Budapesten kívánt lebonyolítani, a megrendezés, az előkészítés munkájában ugyancsak jelentős részt vállalt a főegyházmegye csapata, amely a városmisszió és az Eucharisztikus Kongresszus során bőséges tapasztalatot szerzett az ilyen nagyszabású lelki és pasztorális rendezvények lebonyolításában.

Minden év pünkösdhétfőjén szerényebb, de hasonló jellegű találkozó zajlik 1994 óta a máriaremetei kegytemplom kertjében. Ezek a rendezvények is erőteljesen hozzájárultak az egyházmegye lelki egységének kialakításához ugyanúgy, mint az egyházmegyei zsinat után megszervezett püspöki helynöki funkciók és szakpasztorációs referatúrák. Ugyancsak az egész egyházmegyére szóló kezdeményezés volt a plébániai megújulás programja. Ebben elsődleges vezérkönyvünknek tekintettük Michael White és Tom Corcoran *Újraépítve* című kötetét.¹⁹ Az egyházközségi képviselőtestületek új szabályzata is erősítette az eltérő hagyományokkal rendelkező egyházmegyerészek egységes működését. Az ennek alapján szerveződő közösségek egyházmegyei szinten is találkoztak a plébániai élet megújítása céljából. Ennek a mozgalomnak a lendületét sajnos a covid-járvány megtörte, de a megújulási törekvés tovább folytatódik.

Budapest pasztorális egységének kialakulása segíti a különböző nyelvi és etnikai csoportok jobb áttekintését és lelkipásztori ellátását. Jelenleg Budapesten 16 nyelven van rendszeresen szentmise. Angolul tudomásunk szerint öt helyen is.

Ugyancsak a főváros pasztorális egységét fejezi ki, hogy a város területére (Csepel kivételével) illetékes a Budapesti Katolikus Egyetemi és Főiskolai Lelkészség, valamint 2008-tól működik a Budapesti Katolikus Központi Temetőlelkészség, 2004-től pedig a Budapesti Katolikus Kórházlelkészség is.²⁰

5.) Az új egyházmegyei határok megváltoztatták a közös emlékezet kultúráját is. Új struktúrát nyert a jelen és a jövő szemlélete, de új perspektívába került az egyházmegye múltja is. Azzal, hogy Budapest bekerült az egyházmegye nevébe és egyben az egész közösség súlypontját alkotja, immár a történészeknek is régebről kell kezdenie egyházmegyénk történetét. Bizonyított

Katalin Bors; Budapest, SZIT, 2022).

¹⁸ *Őszentsége Ferenc pápa magyarországi apostoli látogatásán elmondott beszédei. 2023. április 28–30.* (Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2023).

¹⁹ (Budapest, Család, Ifjúság és Bioetika Intézet Alapítvány, 2018).

²⁰ *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Névtára 2023–2024* (Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, 2023) 10–11.

tény, hogy fővárosunk területén, Aquincumban már a 330-as években püspökség működött, amely, úgy tűnik, túlélte a Nyugat-Római Birodalmat, és csak valamikor a 6. század táján szűnt meg.²¹ Mindenesetre a folyamatosság megszakadt. Viszont Budapestről, a katolikus Budapest történetéről és valóságáról érdemes áttekintő kutatásokat folytatni. Ezek első eredményei *A katolikus Budapest* című többkötetes munkában láttak napvilágot.²² Ugyancsak hasznosnak bizonyult az immár megújult személyi összetételű papság életrajzi lexikonjának kiadása is.²³

A múlt lelki feldolgozása keretében két boldoggá avatásra is sor került, amely egyházmegyéinkhez kötődik. 2006 szeptemberében Salkaházi Sára²⁴ vértanút avattuk boldoggá Budapesten, hiszen itt érte a halál 1944 végén. 2009-ben pedig Meszlényi Zoltán²⁵ vértanú segédpüspököt iktatta Egyházunk a boldogok sorába. Fővárosunkhoz kapcsolódó tevékenysége révén közös emlékezetünket gazdagítja Boldog Sándor István szalézi vértanú is, akit a Szent István-bazilikában emeltek a boldogok sorába 2013. október 19-én. Az egyházmegye vértanú szentjei ugyancsak közösséget teremtenek, és hozzájárulnak annak a lelki valóságnak a megerősítéséhez, amelyet Esztergom-Budapesti Főegyházmegyének nevezünk.

Ugyancsak a megújult egyházmegye egységét segítik az új közösségi házak és plébániai nagytermek is, amelyek lehetőséget adnak a hívők nagyobb csoportjainak liturgián kívüli találkozására, lelki és kulturális programok rendezésére. Az utóbbi két évtizedben mintegy 30 ilyen létesítményt sikerült kialakítani jelentős állami segítséggel. Az Egyház küldetésének megvalósítását segítik az egyházi iskolák. Ezekből jelenleg az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye 31-et tart fenn,²⁶ de működik a területen számos szerzetesi fenntartású katolikus iskola is. Budapest periferiáin jellemzően a főegyházmegye tartja fenn a katolikus iskolákat és óvodákat.

A főegyházmegye tömegtájékoztatási eszközei közül kiemelkedik két időszak kiadvány, az *Esztergom-Budapest* című negyedéves, színes magazin, amely a templomokban szabadon áll a hívők rendelkezésére 2003 óta, valamint a 2007 óta évente kétszer megjelenő tudományos folyóirat, a *Magyar*

²¹ Vö. ERDŐ, *A főváros területének egyházmegyei hovatartozása...* 17; TÓTH Endre, *A korai kereszténység a mai főváros területén (I–V. század)*, in *A katolikus Budapest. Általános történeti szempontok. Plébániák I*, 41.

²² *A katolikus Budapest I–IV* (szerk. Beke Margit; Budapest, SZIT, 2013–2019).

²³ BEKE Margit, *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006* (Budapest, SZIT, 2008).

²⁴ *Boldog Salkaházi Sára. Emlékkönyv Salkaházi Sára 2006. szeptember 17-i boldoggáavatása alkalmából a Szociális Testvérek Társasága és a Szent István Társulat együttműködésében* (szerk. Hidvégi Máté; Budapest, SZIT, 2006).

²⁵ BEKE Margit, *Boldog Meszlényi Zoltán Lajos püspök élete és halála* (Budapest, SZIT, 2009).

²⁶ Vö. *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Névtára 2023–2024* 19–22.

Sion, mely alcímében az „Új folyam” megjelölést tartalmazza, hiszen a 19. században alapított, rangos esztergomi egyházi folyóirat újraélesztése kíván lenni. Az elektronikus média területén a főegyházmegye honlapot működtet, de Youtube-csatornával és Facebook-oldallal is rendelkezik.

Mióta 2006-ban sikerült szinte romjaiból újjáépíteni a hajdani Nagyszeminárium épületét Esztergomban, ott kapott helyet az Esztergomi Hittudományi Főiskola, a Főegyházmegyei Levéltár jelentős része, az ősi szemináriumi könyvtár, valamint a Szent Adalbert Lelkiségi és Kulturális Központ. Ha tekintetbe vesszük, hogy Esztergomban működnek olyan értékes gyűjtemények, mint a Főszékesegyházi Könyvtár, a Simor Könyvtár, a Prímási Levéltár, a Keresztény Múzeum, valamint a Főszékesegyházi Kincstár, bátran kijelenthetjük, hogy Esztergom a főegyházmegye történelmi és kulturális központja, Budapesten viszont az egyházmegyei központi igazgatás szervei működnek, 2021 óta egy jelentős külön irodaházban is.

Adja Isten, hogy a szervezeti átalakulás hatásainak folyamatos érlelődése az emberek üdvösségének szolgálatában is eredményes legyen!

◆◆◆ RÓBERT LETZ

Változások a szlovákiai egyházigazgatásban 1918 és 2008 között*

AZ EGYHÁZIGAZGATÁS VÁLTOZÁSAI 1918–1938 KÖZÖTT

Az államok és a politikai rendszerek gyakori változásai a 20. században az egyházi igazgatást is érintették. 1918-ban a mai Szlovákia területén található egyes egyházmegyék igazgatásának helyzete bonyolult volt. Az új államként létrejött Csehszlovák Köztársaság határainak megállapítása a párizsi békekonferencián jelentős hatással volt a fennálló egyházi közigazgatásra. Mindössze két szlovákiai egyházmegyét nem érintettek a határmódosítások – a nyitrai és a besztercebányait –, az összes többit igen.

A csehszlovák–magyar államhatár, amelyet az 1920. június 4-én az I. világháború győztes hatalmai és Magyarország között aláírt trianoni békében rögzítettek, három egyházmegyén haladt keresztül. A Kassai Egyházmegye székhelye 156 plébániával Szlovákiához került, de az egyházmegye 59 egyházközsége Magyarország területén maradt. Hasonlóképpen a Rozsnyói Egyházmegye székhelye 83 plébániával Szlovákiában volt, de 21 egyházközsége Magyarországon maradt. Az Esztergomi Főegyházmegye helyzete éppen fordított volt. Székhelye Esztergomban maradt 83 magyarországi egyházközséggel, de a neki alárendelt 397 egyházközség többsége Szlovákiához került.¹ A Csehszlovákia és Lengyelország közötti határok változásai miatt a Szepesi Egyházmegye 18 egyházközsége került Lengyelországhoz. Lengyelország és a Csehszlovák Köztársaság között vita tárgyát képezte a terület hovatartozása, ahol ezek a plébániák voltak. A Nagykövetek Konferenciája Párizsban 1920. július 28-án úgy döntött, hogy ezt a területet Lengyelországhoz csatolják. A határkijelölő bizottság meghatározta a határ pontos vonalát. A folyamatot a krakkói jegyzőkönyv zárta le 1924 szeptemberében és további, 1925-ös szerződések.² Ezek után született, 1925. október 28-án a *Vixdum Poloniae unitis* kezdetű apostoli konstitúció, amely kivette ezeket a plébániákat a Szepesi Egyházmegye

* Magyar fordítás: Mészáros Andor.

¹ FUNCZIK, Emil, *Prevádzanie modu vivendi* (Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 1947) 58–59.

² KLIMKO, Jozef, *Vývoj územia Slovenska a utvárania jeho hraníc* (Bratislava, Obzor, 1980) 117.

gyéből és a krakkói érsekség alá rendelte.³ A Szatmári Egyházmegyét ráadásul három ország között osztották fel: a székhely Romániához, 45 egyházközség Csehszlovákiához került, egyes részei pedig Magyarországon maradtak.⁴

Az összes szlovákiai egyházmegyét magyar püspökök igazgatták. Az Esztergomi Főegyházmegyét (a szlovák származású) Csernoch János bíboros, érsek, Párvy Sándor a Szepesi Egyházmegye püspöke volt (súlyos betegsége miatt egyházmegyéjén kívül tartózkodott), a Nyitrai Egyházmegyét Németújvári gróf Batthyány Vilmos püspök vezette, a Besztercebányai Egyházmegye püspöke Radnai Farkas (német származású, Wolfgang Ritthammer), a Kassai Egyházmegye püspöke Fischer-Colbrie Ágoston, Sipeki Balási Lajos a Rozsnyói Egyházmegye püspöke, Novák István (ruszin származású) az Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és területén az új államok létrejötte 1918-ban minőségileg új körülményeket teremtett, ami az egyházszerkezetet és a püspökök helyzetét is közvetlenül érintette.

Csernoch esztergomi érsek kitartott a magyar állam⁵ integritásának elve mellett, körleveleiben arra szólította fel a papokat, hogy maradjanak hűségesek az államoz. Szerinte Csehszlovákia létrejöttével a szlovákok elszakadnak Magyarországtól, elveszítik nyelvüket, vallásukat és „értékes faji tulajdonságaikat”.⁶ A magyarországi lét a szlovákok vallási és nemzeti identitása megőrzésének záloga. Ezen lépés ellen Andrej Hlinka rózsahegyi plébános szervezett ellenkampányt, és nemzetiségtől függetlenül felszólította a szlovák katolikus papokat, legyenek hűségesek Csehszlovákiához.⁷

A szlovák nemzeti tudatú katolikusok – papok és laikusok – a Csehszlovák Köztársaság kormányának képviselőivel együttműködve 1919-ben és 1920-ban mindent megtettek annak érdekében, hogy szlovák jelölteket nevezzenek ki katolikus püspökké. Ez hosszadalmas folyamat volt, és több tényező is szerepet játszott benne: a Csehszlovák Köztársaság és a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak rendezése, a Csehszlovák Köztársaság államhatárainak nemzetközi elismerése, a magyar egyházi hierarchia és a kormány beavatkozása a szlovák püspökök kinevezésébe, kompromisszumos megállapodás olyan jelöltekről, akik a kormány és az Apostoli Szentszék elvárásainak megfeleltek.

³ *Acta Apostolicae Sedis* [a továbbiakban: AAS] (1925) 521–528.

⁴ BENEŠ, Stanislav, *Adresář katolické církve v Republice československé 1927/1928* (Praha, Čs. akciová tiskárna, 1928) 407.

⁵ A Magyarország elnevezésére használt szlovák terminológia nincs figyelemmel a magyar állami kontinuitásra. A szerző Magyarország megnevezésére az Uhorsko szót használja, ami szlovákul az 1918 előtti, soknemzetiségű, történelmi állam neve, ellentétben az 1918 utáni magyar nemzetállamra használt szlovák Maďarsko elnevezéssel. (a *ford.*)

⁶ SIDOR, Karol, *Andrej Hlinka (1864–1926)* (Bratislava, Knižnica Ľacařev sv. Andreja, 1934) 318.

⁷ SIDOR 319–322.

Bonyolította a helyzetet, hogy Vavro Šrobár, a Szlovákia közigazgatásának irányításával megbízott teljhatalmú miniszter radikális módszerekkel üzte ki a magyar egyházi méltóságokat a Csehszlovák Köztársaságból, nyilvánvalóan Edvard Beneš külügyminiszter beleegyezésével. Ez az 1919. március 18. és 22. közötti négy nap leforgása alatt történt. Kiutasították Szlovákiából Magyarországra: Báthy László nagyszombati általános helynököt, Batthyány Vilmos nyitrai püspököt, Radnai Farkas besztercebányai püspököt és Grosch Adolfot, a besztercebányai püspökség hivatalvezetőjét.⁸ Párvy Sándor szepeesi püspök Magyarország területén tartózkodott. Budapesten halt meg 1919. március 24-én. A távozó püspökök éltek a jogukkal és meghatalmazottakat neveztek ki, illetve a káptalanok megválasztották káptalani helynöküket. Egy szlovák sem akadt közöttük. Szlovák jelöltek csak apránként és nagy nehézségek árán foglalhatták el ezeket a posztokat.⁹ Két püspökséget továbbra is magyar püspökök igazgattak: a kassait Fischer-Colbrie Ágoston és a roznyóit Balás Lajos (1920. szeptember 18-án meghalt). Fischer-Colbrie Ágoston nagyon gyorsan reagált a körülmények megváltozására, ami abból adódott, hogy a csehszlovák–magyar államhatár kettévágta a Kassai Egyházmegyét. Felállított két helynökséget – az egyiket az egyházmegye Szlovákiához került, északi, a másikat a Magyarországon maradt, déli része számára. Az egyházmegye mindkét részébe pro illo casu et tempore általános helynököt nevezett ki 1918. december 27-én. A szlovákiai rész vikáriusa Vojtech Zaborovský eperjesi pap, pápai prelátus, címzetes prépost lett, a déli, magyar részé pedig Payer Ferenc sátoraljaújhelyi apátplébános. Fischer-Colbrie püspök Kassán, azaz Csehszlovákia területén maradt. Mivel Kassa Csehszlovákiához került, az egyházmegye szlovákiai területét a püspök közvetlenül maga igazgatta, míg a magyarországi területeket az egyházjog alapján a sátoraljaújhelyi vikárius. A kánonjog szerint a kassai püspök, majd a kassai apostoli adminisztrátor az egyházmegye mindkét részének vezetője volt 1937-ig.¹⁰ Az egyházmegye körleveleit (circulares) külön adták ki az egyházmegye északi és déli része számára.

A szlovák püspökök kinevezéséhez vezető fontos lépés volt, hogy a Szentsek és Csehszlovákia hivatalos diplomáciai kapcsolatokat létesített 1919. szeptember 24-én. A Szentszék diplomáciai képviselője, Clemente Micara 1920. szeptember 9-én érkezett Prágába. Közben 1920. június 4-én aláírták a csehszlovák–magyar határt kodifikáló trianoni békeszerződést. A három

⁸ HRABOVEC, Emilia, *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen* (Frankfurt am Main, Peter Lang, 2002) 122.

⁹ MEDVECKÝ, Karol A., *Krátke dejiny katolíctva na Slovensku* (Ružomberok, k.n., 1920) 150–151.

¹⁰ ZUBKO, Peter, *Vývoj cirkevnej organizácie v Košickej diecéze (1804–2005)* (Košice, Seminár sv. Karola Boromejského, 2006) 55.

szlovák püspök kinevezésének utolsó akadálya a magyar kormány vatikáni diplomáciai közbelépése volt azzal az indokkal, hogy ez megszegné a Szentszék Csernoch János esztergomi prímás érseknek tett ígéretét. Az ígéret alapján csak az államhatárok végleges meghúzása után lehetséges új püspökök kinevezése. Az érvelést a Szentszék nem fogadta el, mert már aláírták a békeszerződést Magyarországgal. A magyar kormány és az érintett Nyitrai és Besztercebányai Egyházmegye magyar püspökei anyagi kártérítési igénnyel is felléptek. Ezt a követelést a Szentszék is elfogadta, és az Államtitkárság a szlovák püspöki kinevezések végső feltételül szabta. A követelés elismerésével az utolsó akadály is elhárult, és a titkos konzisztórium ülésén XV. Benedek pápa 1920. december 16-án kihirdette a három új szlovák püspök nevét: Marián Blahát a Besztercebányai Egyházmegye, Karol Kmeťkót a Nyitrai Egyházmegye és Ján Vojtaššákot a Szepesi Egyházmegye élére nevezték ki. Ezzel egyidőben a két magyar püspök, Batthyány és Radnai címzetes érseki rangot kapott. A nyitrai piarista templomban 1921. február 13-án szentelték fel Csehszlovákia első három szlovák püspökét, Blahát, Kmeťkót és Vojtaššákot.¹¹ Ahogy az az első csehszlovákiai szlovák püspökök kinevezésekor is világossá vált, a kompromisszum volt az egyetlen célravezető út. A jelölési jog értelmezése körül kibontakozott vitában a csehszlovák kormány ideiglenesen lemondott arról az igényéről, hogy saját elképzelései szerint jelöljön püspököket a megüresedett posztokra, akiket csak formálisan erősít meg a Szentszék, ahogyan az 1918 előtt Magyarországon történt.

Szlovákia területének egyházigazgatása tekintetében szükséges volt még megoldani az esztergomi érsekség szlovákiai részének kérdését. 1920-tól a csehszlovák kormány és a szlovák katolikusok képviselői is azt kérték a Szentszéktől, hogy ebből a célból hozzon létre egy nagyszombati székhellyű püspökséget. Ezzel szemben Csernoch János esztergomi érsek a fennálló helyzetet védelmezte a nagyszombati helytartósággal, amely neki volt alárendelve. Érseksége felosztása esetén azt kívánta, hogy annak magyarok lakta szlovákiai részei az ő fennhatósága alatt maradjanak, vagy nevezzenek ki két adminisztrátort, egyet a szlovák, egyet pedig a magyar hívek számára. Ellenkező esetben a lakosság kiközösítését, a szlovákok és magyarok közötti viszony megromlását jelezte előre.¹² A Szentszék végül úgy döntött, hogy nagyszombati székhellyel apostoli adminisztratúrát létesít. Az apostoli adminisztratúrát felállító rendeleten az 1922. május 29-i dátum szerepel. A Nagyszombati Adminisztratúrát kivették az esztergomi érsek joghatósága

¹¹ LETZ, Róbert, *Marián Blaha, Karol Kmeťko a Ján Vojtaššák – profily osobnosti troch slovenských katolíckych biskupov*, in *Historický zborník* (2011) 58–77.

¹² HRABOVEC, Emília, *Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych prameňov* (Bratislava, Univerzita Komenského, 2012) 261–262.

alól, és közvetlenül a pápának volt alárendelve. Formálisan azonban továbbra is az esztergomi érsekség része maradt. Apostoli adminisztrátorrá Pavol Jantauscht nevezték ki. Jantausch a római Eucharisztikus Kongresszus alkalmával szerzett tudomást kinevezéséről, amikor az 1922. május 26-i általános kihallgatás után XI. Piusz pápa külön audienciára hívta, ahol személyesen közölte vele kinevezését.¹³

XI. Piusz pápa 1925. március 30-án Jantauscht címzetes püspökké, Jozef Čárskyt (Csárszky József)¹⁴ pedig a Rozsnyói Egyházmegye püspökévé és apostoli ügyvivőjévé nevezte ki. Az ünnepélyes püspökszentelésre Nagyszombatban került sor 1925. június 14-én. Fischer-Colbrie püspök halála után, 1925. október 28-án XI. Piusz Čársky püspököt jelölte ki a Kassai Egyházmegye apostoli adminisztrátorául, Michal Bubničot pedig a Rozsnyói Egyházmegye apostoli adminisztrátorává és címzetes püspökké nevezte ki. Tehát egyik egyházmegye sem kapott rezidenciális püspököt, csak adminisztrátort. Bubnič püspök felszentelésére Pozsonyban került sor 1925. december 8-án.

Az utolsó római katolikus püspök, akit az első Csehszlovák Köztársaság időszakában neveztek ki, Michal Buzalka, a pozsonyi szeminárium rektora volt. XI. Piusz pápa 1938. március 17-én nevezte ki őt a Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra segédpüspökévé. Buzalka lett az első segédpüspök Szlovákiában. Érthető volt a kinevezése, hiszen a szlovákiai egyházmegyék közül a Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra területe volt a legnagyobb kiterjedésű. Buzalkát Rómában szentelték fel 1938. május 15-én.¹⁵ Az összes római katolikus püspök, akit az első Csehszlovák Köztársaság idején neveztek ki, szlovák nemzetiségű volt, és már 1918 előtt is szlováknak vallotta magát. Közös vonásuk még, hogy alacsonyabb társadalmi rétegből, vidékről származtak.

A Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra kialakítása után gyakran tárgyalt témává vált egy önálló egyházmegye felállítása Szlovákia magyar kisebbségi közösség által lakott, déli része számára. Ezt a kérést a Nagyszombati Adminisztrátúra 150 magyar papja fogalmazta meg először 1922. szeptember elején. Jantausch helynök rosszallása ellenére a Szentszékhez fordultak egy komáromi vagy pozsonyi székhelyű püspökség felállításának igényével a magyar hívek számára.¹⁶ A magyar katolikusok által előterjesz-

¹³ Archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV) Praha, PZ Vatikán, dok. č. 497/102, Správa vyslanca Palliera E. Benešovi [nagyköveti jelentés], Róma, 1922. jún. 11.

¹⁴ 1919-ig használt magyar névváltozata. (a ford.)

¹⁵ SLEPČAN, Peter – LETZ, Róbert, *Křížom k svetlu. Život a dielo biskupa Michala Buzalku* (Trnava, Dobrá kniha, 2011) 58, 64–65.

¹⁶ *Lidové noviny* (1922. szept. 9.) 2.

tett kérés elsősorban a csehszlovák kormány elutasítása miatt nem valósulhatott meg, de a Szentszék tartózkodó álláspontja miatt sem, amely nem hozott létre egyházmegyéket elsődlegesen nemzetiségi szempontok alapján. A 20. század harmincas éveig kitartott a törekvés, hogy az esztergomi érsekség szlovákiai részéből magyar egyházmegyét hozzanak létre.¹⁷

A szlovák katolikus egyház számára egyházigazgatási szempontból nagy jelentősége volt a *modus vivendi* rögzítő megállapodásnak. A Szentszék és a Csehszlovák Köztársaság kormánya közötti megállapodás megkötésére a kétoldalú kapcsolatok 1925 és 1927 közötti válságos időszakának lezárulta után került sor. Már a megállapodás első cikkelye is az egyházmegyék határainak az államhatárokhöz igazításáról szólt. Megállapodtak az érsekek, a megyéspüspökök és az utódlási joggal rendelkező segédpüspökök kinevezésének rendjéről is.¹⁸

A kormány 1928 novemberében javaslatot dolgozott ki a szlovákiai egyházmegyék átszervezésére. Az egyházmegyék számát meg kívánták tartani a Rozsnyói Egyházmegye kivételével, amely megszűnt volna. Kis területével, igazgatásának aránytalanul magasabb költségeivel, területének gazdasági és közlekedési széttagoltságával érveltek. Érvként hozták fel a területén élő többségi magyar lakosságot is. A Rozsnyói Egyházmegyét a Szepesi, a Besztercebányai és a Kassai Egyházmegye között kellett volna felosztani. A Nyitrai Egyházmegye területét a Dunáig terjesztették volna ki, aminek következtében ettől nyugatra egy kisebb, de egységesebb, egy leendő nagyszombati vagy pozsonyi székhelyű egyházmegye létrehozására alkalmas délnyugat-szlovákiai területet jött volna létre.¹⁹ A kormány javaslatát támogatta a *modus vivendi* végrehajtásáért felelős állami bizottság. A Rozsnyói Egyházmegye felszámolására irányuló kezdeményezés azonban a szlovák katolikus püspökök, a papság és az egyesületek ellenállásába ütközött. Politikailag is felhasználták a kormány bírálataira.²⁰ A szlovákiai egyházigazgatást érintő szervezeti változás volt az Ungvári Apostoli Adminisztratúra létrehozása is 1930-ban, amely a Szatmári Egyházmegye 45 plébániáját foglalta magában, 13-at Szlovákiában, 32-t pedig Kárpátalján. Az Ungvári Apostoli Adminisztratúrát 1937-ben általános helynökséggé alakították a kassai püspök közvetlen igazgatásával.²¹

¹⁷ AMZV Praha, PZ Vatikán, dok. č. 181/dův, Správa vyslanca Radimského MZV v Prahe [nagyköveti jelentés], Róma, 1938. júl. 1.

¹⁸ KONÍČEK, Jiří, *Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa* (Olomouc, Společnost pro dialog církve a státu, 2005) 80–88.

¹⁹ ZUBKO, Peter, *Zmeny organizácie Košického biskupstva v rokoch 1918–1938*, in *Renovatio spiritualis* (szerk. Rydlo Jozef M.; Bratislava, LÚČ, 2003) 220.

²⁰ HLINKA, Andrej, *Chcú zrušiť rožňavské biskupstvo*, in *Slovák* (1929. jún. 23.) 1; Tiso, Jozef, *Modus vivendi*, in *Katolícke Slovensko* (Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 1933) 459.

²¹ ZUBKO, *Vývoj cirkevnej organizácie...* 50.

A *modus vivendi* volt az alapfeltétele XI. Piusz 1937. szeptember 2-án kiadott *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű bullájának. Az új bulla már konkrét lépés volt afelé, hogy az egyházmegyék határai megegyezzenek a Csehszlovák Köztársaság államhatáraival. A dokumentum értelmében az addig az Egri Egyháztartományhoz tartozó Kassai, Rozsnyói és Szepesi Egyházmegyéket kivették a tartományból, püspökeiket pedig felmentették az egri érsekek metropolitai joghatósága alól. Mindhárom egyházmegyét közvetlenül a Szentszék alá rendelték. Hasonlóképpen a Besztercebányai, Nyitrai, Eperjesi és Munkácsi Egyházmegyéket kivették az Esztergomi Egyháztartományból, püspökeiket pedig az esztergomi érsek metropolitai joghatósága alól, és közvetlenül a Szentszék alá rendelték. A bulla konkrét ígéretet tartalmazott egy szlovákiai latin rítusú érsekség létrehozására és egy kárpátaljai keleti rítusú érsekség felállítására. Ez azt jelentette, hogy Szlovákiában önálló egyháztartomány létrehozásával számoltak. A konstitúció érvényre juttatását Xaver Ritter prágai apostoli nuncius indította meg 1937. október 12-én. Megvalósítását az államhatárok alapvető megváltozásához vezető 1938-as politikai események akadályozták meg: az 1938. szeptember 30-i müncheni konferencia és az ebből következő 1938. november 2-i első bécsi döntés Dél-Szlovákia elszakításáról és Magyarországhoz csatolásáról.

1938–1948

Az első bécsi döntést követő változások mélyrehatóak voltak. A Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra 217 plébániát veszített, a Rozsnyói Egyházmegye 113-at, a Kassai 79-et, a Szatmári pedig 9-et. Az Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegyéből 14, az eperjesi székhelyű Munkácsi Apostoli Adminisztrátúra területéről pedig 34 plébánia került az országhatáron túlra. A teljes veszteség 418 római katolikus és 48 görögkatolikus egyházközség volt. Magyarország területére két római katolikus egyházmegye székhelye került, Kassa és Rozsnyó.²²

Čarsky püspök, kassai apostoli adminisztrátor 1938. november 7-i hatállyal a Kassai Egyházmegye szlovák területére Gejza Žebrácky²³ pápai prelátust, bártfai esperes-plébánost nevezte ki általános helynökké 1938. november 4-én. Az apostoli adminisztrátor általános helynöksége jött így létre. Ez az átmeneti állapot 1939. július 19-ig tartott, amikor XII. Piusz pápa kiadta *Diocesium fines* kezdetű bulláját, amelyet Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius hajtott végre. A bulla az esztergomi érsekséghez csatolta a Nagy-

²² *Päi rokov slovenského školstva 1939–1943* (Bratislava, Štátne nakladateľstvo, 1944) 404–412.

²³ Zsebráczky Géza (*a ford.*)

szombati Apostoli Adminisztrátúrának a bécsi döntés után Magyarországhoz került területeit. Megerősítette a Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra létét és adminisztrátora, Jantausch püspök pozícióját. A bulla kiadásával a bártfai helynökség Kassai, Rozsnyói és Szatmári Apostoli Adminisztrátúrává változott. A terület apostoli adminisztrátora a székhelyét Eperjesen tartó Čársky püspök lett. Az általa igazgatott terület a Kassai Egyházmegye 119, a Rozsnyói Egyházmegye 38 és a Szatmári Egyházmegye 5 egyházközségét foglalta magában.²⁴ A bulla a Kassai, a Rozsnyói és a Szatmári Egyházmegyéket az Egri Egyháztartományba tagolta. Madarász (szlovákul: Masarovič) Istvánt nevezték ki kassai rezidens püspökké 1939. július 19-én. Felszentelésére 1939. augusztus 24-én került sor. Ugyanezen a napon, 1939. július 19-én addigi adminisztrátorát, Michal Bubničot nevezték ki a Rozsnyói Egyházmegye megyéspüspökévé. Ünnepléses beiktatása 1939. október 1-jén volt. Tény, hogy a *Diocesium fines* kezdetű bullát nem közölte az *Acta Apostolicae Sedis*, ami a Szentszék egyfajta tartózkodását is jelezheti.

A *Diocesium fines* kiadásakor Szlovákia már nem volt a Csehszlovák Köztársaság része, mivel Pozsonyban 1939. március 14-én kikiáltották a független szlovák államot. A szlovák kormány arra irányuló erőfeszítései, hogy önálló egyháztartomány jöjjön létre, és konkordátumot kössenek a Szentszékkel, a háborús események miatt eredménytelenek maradtak. Az egyetlen jelentősebb lépés Karol Kmeřko nyitrai püspök ad personam címzetes érsekké történő kinevezése volt 1944. május 11-én.²⁵ 1944–1945-ben Közép-Európa hadműveletek színtere lett. Az angol–amerikai–szovjet szövetségesek győzelme az 1937-es határok visszaállítását hozta. Szlovákia ismét Csehszlovákia része lett. Madarász István kassai püspök 1945. február 28-án az eperjesi apostoli adminisztrátort, Čársky püspököt a Kassai Egyházmegye 1938–1945 között Magyarországhoz tartozó területének általános helynökévé nevezte ki, majd Magyarországra távozott. A Szentszék visszatért a *Diocesium fines* bulla kiadását megelőző helyzetbe. 1946. február 23-án a prágai apostoli internunciátúra közvetítésével Čársky püspök üzenetet kapott kinevezéséről a Kassai Egyházmegye apostoli adminisztrátorává. Átvette a Szatmári Egyházmegye szlovákiai plébániáinak igazgatását is. Čársky 1946. május 8-án foglalta el apostoli adminisztrátori hivatalát. A Rozsnyói Egyházmegyében Bubnič püspök 1945. február 22-i halála bonyolította a helyzetet. A székeskáptalan aznap Róbert Pobožnýt választotta káptalani helynökévé, akit XII. Piusz pápa végül a Rozsnyói Egyházmegye apostoli adminisztráto-

²⁴ ZUBKO, *Vývoj cirkevnej organizácie...* 66.

²⁵ LETZ, Róbert, *Vzťahy Svätej stolice a Slovenska v rokoch 1938–2003*, in *Renovatio spiritualis* 30–134.

rává és címzetes püspökké nevezett ki 1949. június 22-én. Püspökké szentelését Nagyszombatban tartották 1949. augusztus 14-én.²⁶

AZ EGYHÁZ HELYZETE A KOMMUNISTA IDŐSZAKBAN. AZ ÖNÁLLÓ SZLOVÁK EGYHÁZTARTOMÁNY

Amikor 1948. február 25-én a kommunista párt átvette a teljhatalmat Csehszlovákiában, nyílt egyházüldözés vette kezdetét, és az 1949-es egyházi törvények értelmében az egyházat az állam alá rendelték. 1950-ben megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok Csehszlovákia és a Szentszék között. A püspököket bebörtönözték, internálták, elszigetelték, így nem tudták kielégítően ellátni egyházmegyéik igazgatását. A helyzet 1968-tól enyhült, amikor Alexander Dubček került a párt legmagasabb tisztségébe. A politikai enyhülés, amit az emberarcú szocializmus időszaka hozott, átmenetileg lazította az egyházi viszonyokat, és államjogi változásokat is hozott. Csehszlovákia két egyenrangú szocialista köztársaság – a cseh és a szlovák – föderációjává alakult. Az egyház a talpra állás rövid időszakát élte át. Felmerült új püspökök kinevezése és egy önálló szlovák egyháztartomány létrehozása is. A helyzetet bonyolította a Varsói Szerződés öt tagállamának katonai beavatkozása az 1968. augusztus 20-áról 21-ére virradó éjszaka. 1970-től a vatikáni „Ostpolitik” részeként bonyolult tárgyalások folytak Csehszlovákia és a Vatikán között. A tárgyalások egyik pontja az önálló szlovák egyháztartomány létrehozása volt. Rómában 1977. szeptember 19–27. között, a tárgyalások utolsó fordulóján, a szlovák egyháztartomány kérdése bizonyult a legkevésbé problematikusnak. Megállapodás született a létrehozásáról, székhelyül Nagyszombatot jelölték ki. Megállapodás született arról is, hogy Július Gábriš nagyszombati püspök legyen a leendő érsek, metropolita. Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának elnöksége 1977. október 28-án járult hozzá a szlovák egyháztartomány létrehozásához.²⁷ A tartomány létrehozásának folyamatát a VI. Pál pápa által kiadott két pápai konstitúció tette teljessé 1977. december 30-án. Az első, *Qui divino* kezdetű konstitúció a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúrát egyházmegyévé és metropolitai székhellyé emelte. Minden szlovák egyházmegye szuffragáneusként ennek lett alárendelve.²⁸ A második, *Praescriptio sacrosancti* kezdetű konstitúció kijelölte és pontosította az új egyháztartomány

²⁶ KERDÍK, Milan, *ThDr. Róbert Pobožný (30. 5. 1890 – 9. 6. 1972) biskupom v rokoch 1949–1972, in Duchovný pastier* (2015) 230–231.

²⁷ CUHRA, Jaroslav, *Československo – vatikánská jednání 1968–1989* (Praha, Ústav pro soudobé dějiny, 2001) 110.

²⁸ AAS (1978) 275–276.

határait. A Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra területét elválasztották az esztergomi érsekségtől, Nagyszombat székhellyel új érsekség jött létre. A Nagyszombati Főegyházmegyéhez csatlakoztak további, Szlovákia területén található plébániák. Három egyházközség a Győri Egyházmegye területéről és a pannonhalmi Szent Márton Főapátságához tartozó két plébánia. A Kassai és a Rozsnyói Egyházmegyét kivették az Egri Egyháztartományból, és a nagyszombati székhelyű új egyháztartományhoz csatolták. A Szatmári Egyházmegye 13 egyházközsége a Kassai Egyházmegyébe tagolódott.²⁹ A szlovák egyháztartomány megszakította azokat a formális kapcsolatokat, amelyek a szlovák területet az esztergomi és az egri érsekséghez kötötték. A kommunista hatóságok minden lehetséges eszközzel késleltették a szlovák egyháztartomány nyilvános kihirdetését. Az előre kijelölt 1978. május 20-i és 1978. július 1-i határidőket nem tartották be. František Tomášek bíboros, prágai érsek érélyes közbelépésére 1978. július 6-án hirdették ki ünnepélyesen, de nem nyilvánosan Nagyszombatban.³⁰ A létrejött új tartomány kihirdetésének azonban a kommunista rendszer körülményei között és a katolikus egyház folyamatos elnyomása idején nem volt gyakorlati hatása a vallási életre. Július Gábris püspököt nem nevezték ki az újonnan alapított tartomány érsekévé, metropolitává. Ez a helyzet egészen 1989-ig fennmaradt. II. János Pál pápa végül 1988. május 19-én nevezte ki Ján Sokolt a Nagyszombati Főegyházmegye címzetes püspökévé és egyben apostoli adminisztrátorává. Felszentelését 1988. június 12-én tartották Nagyszombatban. 1989. július 26-án nagyszombati érsekké, metropolitává nevezték ki.

1989 UTÁN

Röviddel ezután, 1989. november 17-én Csehszlovákiában megbukott a kommunista rendszer. A katolikus egyház szabad körülmények között kezdett működni. 1993. január 1-jén megalakult a független Szlovák Köztársaság. Ezeket az alapvető változásokat az egyházigazgatásban is jelentős átalakítások követték. II. János Pál pápa 1995. március 31-én adta ki *Pastorali quidem permoti* kezdetű dekrétumát egy új, kassai székhelyű egyháztartomány létrehozásáról. A kassai püspököt érsekké, metropolitává emelték. A Rozsnyói és a Szepesi Egyházmegyék is az új tartomány alá kerültek. A második egyháztartomány létrejöttét pasztorációs okokkal indokolták.³¹ Szlovákiában

²⁹ AAS (1978) 274.

³⁰ HALKO, Jozef, *Arcibiskupov zápas. Životná cesta Mons. RNDr. Júliusa Gábriša* (Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 2008) 188.

³¹ AAS (1995) 776–777.

így már két tartomány működött, de nem neveztek ki primást. A Püspöki Kongregáció 1995. március 31-én határozott a Nagyszombati Főegyházmege nevének megváltoztatásáról Pozsony-Nagyszombati Főegyházmegeire, figyelembe véve Szlovákia fővárosának jelentőségét.

De ezek az alapvető változások sem tekinthetők véglegesek. A Szlovák Püspöki Konferencia a lelkipásztorkodás javítása és elmélyítése érdekében 2002 óta dolgozik a szlovákiai egyházszervezet újabb alapvető átalakításán.³² Ezeknek a széles körű változásoknak volt az előhírnöke az Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegye (eparchia) főegyházmegevé (archieparchia) emelése XVI. Benedek pápa *Spirituali emolumento* kezdetű konstitúciójával 2008. január 30-án.³³ Ján Babjak SJ, az Eperjesi Egyházmegye korábbi püspöke lett az érsek. Egy másik, szintén 2008. január 30-án kiadott *Qui successimus* kezdetű pápai konstitúció a Kassai Apostoli Exarchátust püspökséggé (eparchia) emelte.³⁴ Püspöke Michal Chautur, korábbi kassai exarcha lett. A 2008. január 30-i harmadik, *Complures saeculorum* kezdetű pápai konstitúció különleges pozsonyi püspökséget (eparchia) hozott létre.³⁵ Még ezen a napon XVI. Benedek pápa Petr Rusnákot nevezte ki első pozsonyi püspökké (eparcha). A pozsonyi és a kassai püspökség (eparchia) az Eperjesi Metropólia szuffragán püspökségei.

A görögkatolikus egyházat érintő változások mellett a római katolikus egyházszervezetben is fontos átalakításokra volt szükség. Ezek a törekvések vezettek XVI. Benedek pápa *Slovakiae sacrorum Antistites* kezdetű konstitúciója kiadásához 2008. február 14-én.³⁶ Ez a konstitúció döntött az új Pozsonyi Főegyházmege megalapításáról az eredeti Pozsony-Nagyszombati Főegyházmegeből, metropolitai székhelyeként. A Nagyszombati Főegyházmeget Ján Sokol érsek személyes kérésére őrizték meg, ami a Szentszéknek a Szlovákia egyháztörténetében nagy jelentőségű város iránti kiemelt érdeklődéseként és privilégiumaként értékelhető.³⁷ A konstitúció új egyházmegyet hozott létre Szlovákia északi részén, Zsolna székhellyel. Nagymértékben megváltoztatta a két egyháztartomány és az egyes egyházmegyék határait is. A nyugati egyháztartományhoz tartozik metropolitaként a Pozsonyi Főegyházmege. Ennek szuffragáneusként van alárendelve a Nagyszombati Főegyházmege, a Besztercebányai, a Nyitrai és a Zsolnai Egyházmegye. A legszélesebb körű változások a legősibb, Nyitrai Egyház-

³² *Katolícke noviny* (2008. febr. 24.) 2.

³³ AAS (2008) 58–59.

³⁴ AAS (2008) 128–129.

³⁵ AAS (2008) 59–60.

³⁶ AAS (2008) 125.

³⁷ *Katolícke noviny* (2008. febr. 24.) 2.

megyét érintették. Területének nagy része (horné Považie [Felső-Vágmente], Kysuce [Kiszuca]) az újonnan alapított Zsolnai Egyházmegyéhez került, egy kisebb része a Nagyszombati, illetve a Besztercebányai Egyházmegyéhez. A Zsolnai Egyházmegye megkapta Turca (Turóc) területének egy részét Martin (Turócszentmárton) és Vrútky (Ruttka) városokkal a Besztercebányai Egyházmegyétől. A Nyitrai Egyházmegye új, korábban a Pozsony-Nagyszombati Főegyházmegyéhez tartozó területeket kapott Dél-Szlovákiában. A Kassai Egyháztartomány egyházmegyéit csak kis mértékben érintették a területi változások. A jelentősebbek közé tartozott a Breznói (Breznóbánya) esperesség leválasztása a Besztercebányai Egyházmegyéről és a Rozsnyói Egyházmegyéhez csatolása.

A *Slovakiae sacrorum Antistites* konstitúció kiadásának napján XVI. Benedek pápa a Pozsony-Nagyszombati Főegyházmegye segédpüspökét, Stanislav Zvolenskýt nevezte ki az újonnan létrehozott Pozsonyi Főegyházmegye érsekévé és a pozsonyi székhelyű nyugat-szlovák egyháztartomány metropolitájává. A Besztercebányai Egyházmegye segédpüspöki tisztét betöltő Tomáš Galist a pápa a Zsolnai Egyházmegye új püspökévé nevezte ki.

ÖSSZEZÉS

A 20. század számottevő változásokat hozott Szlovákia egyházigazgatásában. A korábbi jelentősebb változások az 1776-os évhez kötődtek, amikor Mária Terézia uralkodása idején az akkori pápa, VI. Piusz három új egyházmegyét hozott létre a mai Szlovákia területén: a Besztercebányai, a Szepesi és a Rozsnyói Egyházmegyéket leválasztotta az esztergomi érsekség területéről. A egyházigazgatásban bekövetkezett 20. századi változásoknak politikai (állami entitások születése és megszűnése), valamint pasztorációs okai voltak (az a törekvés, hogy az egyházat közelebb hozzuk a hívekhez, a II. Vatikáni Zsinat után hatékony lelkipásztori modellt teremtsünk figyelembe véve a társadalmi változásokat). Szlovákia 1918 után az egy egyháztartomány alá tartozó saját egyházi közigazgatás létrehozása felé fordult. Ez a vízió a kedvezőtlen politikai viszonyok miatt csak lassan valósulhatott meg, csak a kommunista rendszer 1989-es bukása után teljesezhetett ki. Az egy tartomány modellje 1995-ben két tartományira változott: létrejött egy nyugati, pozsonyi metropolitai székhellyel és egy keleti, kassai metropolitai székhellyel. 2008-ban a nyugati egyháztartományt érintő egyházigazgatási változások valósultak meg. A keleti egyháztartomány érintetlen maradt. A jövőben azonban valószínűleg ebben a tartományban is bekövetkeznek majd egyházigazgatási módosítások.

◆◆◆ ŁUCJA MAREK

A lengyel egyházszervezet változásai a 20. században*

Azok a változások, amelyek a lengyelországi egyházigazgatás szervezetében a 20. században bekövetkeztek, közvetlenül vagy közvetve mindig összefüggésben álltak Lengyelország politikai helyzetének változásával. Négy jelentősebb fordulópontot emelhetünk ki: az állami függetlenség visszaszerzését az I. világháború után, Lengyelország határainak változását a II. világháború után, a nyugati, Odera-Nysa (Neisse) határ német elismerését, valamint a kommunizmus összeomlását.

A lengyelországi egyházszervezet 20. századi változásaira három pápai bulla rendelkezései, illetve a nyugati és a keleti területek ideiglenes igazgatására vonatkozó kivételes rendeletek és döntések alapján került sor. Különös jelentőséggel bírtak az 1925-ös és 1992-es bullák, amelyek a 123 évnyi nemlét után újjászületett (1925), illetve a kényszerű kommunista időszak alól felszabadult állam (1992) egyházi struktúráinak átalakítására vonatkoztak.

XI. PIUSZ PÁPA *VIXDUM POLONIAE UNITAS* BULLÁJA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI (1925)

Az 1918-ban újjászületett Lengyelországban az egyházszervezet kiépítésének tervzetén több évig dolgoztak, elsősorban a lengyel püspökök. A Szent-szék 1925-ben fogadta el a rendelkezést, amely a felosztottság időszakának egyházmegyei és egyháztartományi határait az újjászületett lengyel állam területéhez igazította.

1925. október 28-án XI. Piusz pápa kiadta *Vixdum Poloniae unitas* (Alighogy [megtörtént] Lengyelország egyesítése) kezdetű bulláját, amely rögzítette az új egyházigazgatási felosztást az újjászületett Lengyelország területén. Az 1918-ban a lengyel államhoz került három főegyházmegye (a gnieźnoi, a varsói és a lwówi) mellett két új egyháztartomány jött létre (a krakkói és

* Az előadás szóban elhangzott változata. Magyar fordítás: Schaffler Ágnes – Mészáros Andor.

a vilnói). Az új területi felosztás eredményeként öt főegyházmegye húsz egyházmegyéje, illetve a Lengyel Hadsereg tábori püspöksége jött létre. Az öt főegyházmegye (Vilnó, Lwów, Krakkó, Varsó és Gniezno) egyetlen egyházi szervezetbe egyesítette a Lengyelország felosztáskor korábban megosztott, különböző államokhoz került egyházmegyéket. Új egyházmegyek is létrejöttek, a katowicei, a częstochowai és a pinszki. A pápai dokumentum Krakkót érsekségi rangra emelte, az új érsekséghez a Tarnówi, a Kielcei és az újonnan létrehozott Katowicei és Częstochowai Egyházmegye tartozott. Első érseke az egyházmegye addigi vezetője, Adam Stefan Sapieha lett, aki pedig érdekes módon korábban nem támogatta a Krakkói Főegyházmegye létrehozását.

A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI HELYZET – AZ APOSTOLI ADMINISZTRATÚRÁK

A II. világháború, a nem szuverén lengyel állam létrejötte után (1952-től Lengyel Népköztársaság), az államhatárok jelentős változása miatt ismét szükségessé vált a lengyel egyház szervezetének átalakítása. Az egyház sokáig nem tudta a lengyel állam új területéhez igazítani közigazgatási határait. Az ország nyugati és keleti területén ideiglenes apostoli adminisztratúrák jöttek létre. Az egyházigazgatás rendezése Lengyelország nyugati, ún. visszaszerzett területein a Szentszék keleti politikájának egyik legbonyolultabb kérdése volt. Az egyik fő problémát az 1933-ban a Szentszék és a Német Birodalom között megkötött konkordátum jelentette, amely lehetetlenné tette a németek kitelepítése után Lengyelországnak ítélt területekre vonatkozó megállapodás megkötését.

1945 és 1971 között 25 egyházmegye jellegű adminisztrációs egység létezett Lengyelországban. A határok megváltozásával az ország keleti részén a Lwówi Főegyházmegye töredéke, a Vilnusi Főegyházmegye egy része és a Pinszki Egyházmegye egy darabja maradt. Itt három apostoli adminisztratúrát hoztak létre – Białystokban, Drohiczyńban és Lubaczówban. Az egész Łucki Egyházmegye Lengyelországon kívülre került, és határ vágta félbe a Łomzynski, a Vilnói, a Lwówi és a Przemysli Egyházmegyéket is. Nyugaton és északon a következő egyházmegyéket csatolták az országhoz: a Wrocław-i Egyházmegye csaknem teljes egészét, a Piłai Prelatúrát, a Berlini Egyházmegye egy részét és a Prágai (Kłodzko régió), az Olmützi (Glubczyce régió), illetve a Meissen-i (Bogatynia régió) Egyházmegyek kisebb területeit, valamint a Gdański Egyházmegyét és a Warmiai Egyházmegye nagyobb részét. A Lengyelországhoz csatolt területeken 1945-ben Hlond bíboros rendelkezése alapján apostoli adminisztratúrát hoztak létre Opolében, Wrocławban és

Gorzówban. A Nemzeti Egység Ideiglenes Kormánya már 1945-ben egyoldalúan felbontotta a Szentszékkal kötött konkordátumot, megkezdődött az erőteljes egyházüldözés időszaka, ezzel lehetetlenné vált az állandó egyházigazgatási struktúra kiépítése a visszaszerzett területeken. 1967-ben a visszaszerzett területek összes egyházi elöljárója pápai apostoli adminisztrátori státuszt kapott a Szentszéktől.

VI. PÁL PÁPA *EPISCOPORUM POLONIAE COETUS* BULLÁJA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI (1972)

Az egyházigazgatás ideiglenessége a nyugati, ún. visszaszerzett területeken csak 1972-ben változott meg. A rendezést a Lengyel Népköztársaság és Német Szövetségi Köztársaság között 1970 decemberében létrejött szerződés tette lehetővé, amely megerősítette az Odera és a Neisse folyók mentén húzódó határ végleges és sérthetetlen voltát (ezt a Német Szövetségi Köztársaság 1972-ben ratifikálta). Ekkor, 1972-ben VI. Pál pápa új egyházmegyéket hozott létre az északi és a nyugati területeken, szentesítve az 1945-ben August Hlond lengyel prímás által javasolt területi felosztást. A keleti határ menti területeken fennmaradtak az ideiglenes adminisztratúrák (Białystokban, Drohiczyńban és Lubaczówban).

1972. június 28-án VI. Pál pápa *Episcoporum Poloniae coetus* kezdetű bullájával új egyházmegyéket hozott létre a korábbi német területeken: a gorzóvit, a szzecińsko-kamieńskit, a koszalin-kołobrzegit és az opoleit, a már korábban fennálló egyházmegyéket pedig beolvasztotta a lengyel egyházi közigazgatás rendszerébe, élükre ordináriusokat nevezett ki (a Warmiai Egyházmegyét a Varsói, a Gdański Egyházmegyét pedig a Gnieźnoi Főegyházmegyéhez csatolta). A wrocławai érsekséget is felújították, a Pilai Prelatúrát pedig feloszlatták. A lengyelországi római katolikus egyház területi szervezetében 1972-ben végrehajtott változások eredményeként Lengyelország területén 27 egyházmegye jellegű egység alakult ki. Ezeket hét érsekség alá rendelték (Gnieźno, Poznań, Krakkó, Varsó, Wrocław, Vilnó, Lviv/Lemberg). Az ország keleti részén két érsekség maradt, amelyeket a Szovjetunióval közös államhatár vágott ketté, és amelyek két teljes egyházmegyét és három nem teljes egyházmegyét foglaltak magukban (a vilnusi érsekség a Lomzai Egyházmegyével, illetve a Drohiczyńi és Białystoki Adminisztratúrával, a lvivi/lembergi érsekség a Przemysli Egyházmegyével és a Lubaczówi Adminisztratúrával).

VI. Pál pápa *Episcoporum Poloniae coetus* bullája véget vetett annak a 27 éves küzdelemnek, amely a Lengyelországhoz csatolt egykori német terüle-

tek egyházi közigazgatásának kánonjogi státuszáért folyt. Új egyházigazgatási felosztást hozott létre Lengyelország nyugati és északi területein, véget vetett a visszaszerzett területeken az egyházszervezet ideiglenes állapotának. A bulla a Lengyel Népköztársaság hatóságai és a Szentszék képviselői között 1971 áprilisában és novemberében folytatott tárgyalások eredményeképp született. Ezek a tárgyalások a napi kapcsolatok normalizálódásához is vezettek, a hivatalos diplomáciai kapcsolatok helyreállítása azonban még nem történt meg. A megegyezés negatív következménnyel is járt, hiszen visszavonták Kazimierz Papée, a londoni lengyel emigráns kormányhoz rendelt vatikáni nagykövet kinevezését. Ugyanakkor új fejezet kezdődött a Lengyel Népköztársaság és a Szentszék kapcsolataiban.

II. JÁNOS PÁL PÁPA *TOTUS TUUS POLONIAE POPULUS* BULLÁJA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI (1992)

A kommunizmus bukása Lengyelországban és Közép-Európában a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján lehetővé tette a Szentszék számára, hogy rendezze a katolikus egyház igazgatási és jogi struktúráját a Lengyelország keleti szomszédságában található országokban. Ez utat nyitott az ország keleti részén található, a háború utáni időszakban Lengyelország és a Szovjetunió közötti államhatár által kettéosztott, ideiglenes egyház-igazgatási státusszal rendelkező főegyházmegyéek és egyházmegyéek határainak rendezéséhez. A politikai helyzet változása lehetővé tette, hogy megkezdődjön a lengyel egyházi közigazgatás struktúrájának átfogó szabályozása. Ezt II. János Pál kezdeményezte, aki azt szerette volna elérni, hogy a lengyelországi egyház a II. Vatikáni Zsinat rendelkezései szerint működhessen. Ez az ország aktuális társadalmi és demográfiai helyzetének megfelelően a nagyobb egyházmegyéek felosztását, új főegyházmegyéek létrehozását jelentette. Az volt az cél, hogy a lengyel egyházszervezetet a 21. század küszöbén az egyház előtt álló új lelkipásztori és evangelizációs feladatokhoz igazítsák.

Az első változásokra 1991-ben, II. János Pál pápa negyedik lengyelországi zarándoklatának idején került sor. 1991. június 5-én Białystokban II. János Pál két új egyházmegye létrehozását jelentette be: a Białystoki és a Drohiczyńi Egyházmegyéet, amelyek a II. világháború vége, Lengyelország határainak keletről nyugatra való eltolása óta apostoli adminisztratúráként működtek (a lubaczówi mellett). A lengyel egyházigazgatás teljes átszervezésére nem egészen egy évvel később került sor.

31 évvel ezelőtt, 1992. március 25-én II. János Pál pápa kihirdette *Totus Tuus Poloniae populus* kezdetű bulláját. Ez a teljes lengyel egyházi struktúrát megváltoztatta, Lengyelországnak a II. világháború után keletről nyugatra „tolódott” területéhez igazította. A pápai dokumentum rendkívül személyes jellegű volt, sok részletes megoldást is tartalmazott. A címében Karol Wojtyła, II. János Pál pápai jelmondata is szerepelt – „Totus Tuus” („Egészen a tiéd”) –, amely Montforti Grignon Szent Lajos: *A tökéletes Mária-tisztelet* című értekezésének egyik imájából való. 13 új egyházmegyét hoztak létre, és 8 már meglévő egyházmegyét főegyházmegyei rangra emeltek. Lengyelország területén így a (latin rítusú) római katolikus egyház 39 kánoni egyházmegyéje működött, 13 főegyházmegye alá rendelve, valamint egy bizánci-ukrán rítusú egyházmegye (eparchia).

Néhány évvel később, 1996-ban rendezték az ukrán-bizánci rítusú görögkatolikus egyház helyzetét és struktúráját is. Létrehozták a varsó-przemysli érsekséget, amelyen belül két egyházmegye (eparchia) működik, Przemyslben és Wrocławban.

Az egyházi közigazgatási struktúra lelkipásztori igényekhez való igazításának utolsó, az 1992-es átszervezést lezáró eleme a lódzi érsekség metropóliai rangra emelése és a Łowiczi Egyházmegye betagolása volt 2004-ben. Két új egyházmegyét is létrehoztak, a bydgoszczit és a świdnicait.

E változások eredményeként 2004 óta a katolikus egyház közigazgatási struktúrája Lengyelországban 44 kánoni egységből áll: 43 területi egyházmegyéből, mely 14 latin és 1 görögkatolikus főegyházmegyéhez tartozik, valamint a Lengyel Hadsereg tábori ordinariátusából (mely az egész országra és a lengyel katonai kontingensek területeire terjed ki). A görögkatolikus metropólia két egyházmegyét foglal magában: a wrocław-gdańskit (a Visztula folyó nyugati oldalán) és a przemysł-varsóit (a Visztula keleti oldalán).

A lengyelországi latin rítusú katolikus egyház 2004 óta érvényben lévő szervezeti struktúrájában a legkisebb egyházmegyék a sosnowieci (2.000 km²), a gliwicei (2.200 km²), a katowicei (2.400 km²) és a gdański (2.500 km²), míg a legnagyobbak a koszalin-kołobrzegi (14.600 km²), a pelplini (12.800 km²), a szczecin-kamiennai (12.700 km²) és a warmiai (12.000 km²). A hívők számát tekintve a legkisebb egyházmegyék a drohiczyni (158 ezer) és a białystoki (346 ezer), míg a legtöbb hívő a Krakói (1 millió 564 ezer), a Poznani (1 millió 480 ezer) és a Varsói (1 millió 425 ezer) Egyházmegyében él. Az egyházmegyék túlnyomó többségében a hívek száma nem haladja meg az 1 milliót.

A lengyelországi egyházigazgatásban 1992-ben II. János Pál pápa *Totus Tuus Poloniae populus* című bullája alapján végrehajtott változás a lengyelországi egyház történetében a legnagyobb egyházi struktúraátalakítás volt.

Ez az esemény meghatározza a lengyelországi katolikus egyház mai egyház-szervezetét is. Jelentőségénél fogva az újjászületett lengyel állam egyházi struktúráinak 1925-ös kialakításához hasonlítható. A főegyházmegyék száma az első rendezéshez képest csaknem megháromszorozódott (1925-ben 5, 1992-ben 13, 2004-től 14), az egyházmegyék száma pedig megduplázódott (1925-ben 20, 1992-ben 39, 2004 óta 41).

◆◆◆ ANDREJ HOZJAN

A muravidéki egyház története 1918-tól napjainkig*

BEVEZETÉS

A mai Szlovén Köztársaság területén¹ nincs olyan tartomány, amely a 20. században olyan változatos szellemi, illetve vallási életet élt volna, mint éppen a Muravidék (a terület régi magyar nevei: Tótság, Vendvidék). Ez az országrészt nyugatról a Mura folyó és délről a szomszédos Horvátország, Ausztria és Magyarország államhatára között fekszik, és mintegy 975 km² kiterjedésű. A régióról az elmúlt évszázadban már pazar szakirodalmi korpusz látott napvilágot. Ennek oka elsősorban a régió sajátosságaiban kereshető, mint például a közép-szlovén etnikai terület múltjától eltérő történelme, többnyelvű és soketnikumú, multikulturális jellege stb.² A kereszténység minden bizonnyal a késő antik, római korban már megjelent itt. Az első szláv betelepülés évszázadaitól azonban már nyilvánvalóan jelen volt. A legújabb régészeti feltárások alapos bizonyítékokat szolgáltatnak a keresztények folyamatos jelenlétéről legkésőbb a 9. század óta. A tartomány végleges betagozódására a Magyar Királyság államkeretébe valamikor a Szent László magyar király halála (1095) előtti években került sor, és egyre több bizonyítékot találhatunk az itteni, helyenként kolonizált, letelepedett lakosság állandó jelenlétére és velük a keresztény papság folyamatos ittlétére. A jelen tanulmány célja, hogy felvázolja a helyi katolikus egyház történetét az 1918-tól 2020-ig tartó évszázadban.³

* A tanulmány a „Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom” (Északkelet-Szlovénia történelmi tartományainak múltja kölcsönhatásban európai szomszédjaival), št. P6–0138 (A) című kutatási program keretében készült, a Szlovén Köztársaság Kutatási Ügynöksége (Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije) támogatásával. Magyar fordítás: Mészáros Andor.

¹ R. J., *Szlovénia*, in *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szlovénia.html> (2024.03.10.). A jelen tanulmányban a weboldal számos címszavát használtuk. A Muravidékre vonatkozó alapvető címszavak: Muraszombat, Klekl, Novine, Maribor.

² Alapvető információk a Muravidékről: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Prekmurje>; <https://prekmurje.si/>; <https://www.muravidek.re/>; https://hu.wikipedia.org/wiki/Szlovénia_krajina. A további felhasznált szakirodalmat lásd alább.

³ Az alábbiak témánk alapvető szakirodalmi feldolgozásai – a továbbiakban nem hivatkozunk rájuk: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (szerk. Metod Benedik; Celje, Mohorjeva družba, 1991);

Az I. világháború végén és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásakor a Rába és a Mura folyó közötti terület lakosságának többsége szlovén volt. A helyi, muravidéki szlovén dialektust beszélték, amely már a 18. század elején irodalmi nyelvvé is vált. A század végére az Újszövetség két, evangélikus és katolikus fordítása is megjelent ezen a nyelven. Magyarok a mai, a Magyar Köztársasággal közös államhatár mentén a terület minden nagyobb településén éltek, elsősorban Alsólendva (Dolnja Lendava, ma: Lendava [Lendava]) környékére koncentrálódva.⁴ A régió északnyugati részének több falvában német ajkú osztrákok éltek. Az I. világháború vége előtt három jelentősebb vallási közösség élt itt: a katolikus, a protestáns – augsburgi (ágostai) hitvallású evangélikus és református, kálvinista – illetve az izraelita (zsidó). Mindhárom megfelelően kiépült szervezettel és igazgatással rendelkezett, igazgatási székhelyük azonban a területen kívül volt.⁵

A hívek számát tekintve az igazgatásilag a Szombathelyi (Sombotel) Egyházmegye alá tartozó katolikus egyház volt a legjelentősebb. Esperesi kerület székhelye volt Szentgotthárd (Monošter), Muraszombat (Murska Sobota) és Alsólendva (Dolnja Lendava). Muravidéken a Muraszombati espereskerülethez tizenkét, a Lendvaihoz hat egyházközség tartozott, amelyekben szlovén, valamint magyar lelkészek és káplánok működtek. A helyiek, mai szemmel nézve, általában rendkívül vallásosak voltak. Örömmel vettek részt az egyházi szertartásokon, főként, ha a papság az anyanyelvükön tartotta ezeket. Az egyházi személyekkel és az egyházmegyével szembeni jelentősebb elutasítás csak akkor jelentkezett, amikor felvetődött a kizárólag magyar nyelvű szertartások bevezetésének igénye, és a szlovént igyekeztek teljesen kiszorítani a templomokból és iskolákból. Valójában rejtve, a korabeli emberek számára észrevétlenül már 1838-ban megkezdődött a szlovén lakosság magyarosítása, amikor az egyházmegye vezetése elrendelte, hogy a helyi anyakönyvekbe az

AMBROŽIČ, Matjaž, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (Ljubljana, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2019); KUZMIČ, Franc, *Konfesionalna podoba Prekmurja*, in *Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave* (Murska Sobota, Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1997) 89–94; KUZMIČ, Franc, *A Muravidék egyháztörténete*, in *Naptár. A szlovéniai magyarok évkönyve* (Lendava/Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1996) 99–104. Kiváló személyes visszaemlékezés a témához: JERIČ, Ivan, *Moji spomini* (szerk. Alojz Benkovič; Murska Sobota, Zavod sv. Miklavža, 2000).

⁴ KOVÁCS, Attila, *Oblikovanje slovensko-madžarske jezikovno-etnične meje od druge polovice 18. stoletja do razpada Avstro-ogrske monarhije*, in *»Mi vsi živeti ščemo«. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice* (Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000) 254–292.

⁵ KUZMIČ, Franc, *Prekmurje po priključitvi k Sloveniji v kontekstu konfesionalne raznolikosti*, in *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij, Zbornik soboškega muzeja. Posebna izdaja* (Murska Sobota, Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1999) 111–112. A régió I. világháború alatti és utáni helyzetének átfogó áttekintései a már idézett, *»Mi vsi živeti ščemo«*... című tanulmánykötetben olvashatók.

addigi latin forma helyett a vezetékneveket kizárólag magyar alakban írják, a keresztnéveket pedig a magyar megfelelőjük használatával.⁶

A liberalizmus, amely Magyarországon a legelőremutatóbb ideológiai irányzatként a társadalom polgári és felsőbb rétegeiben tartósan érvényre jutott a 19. század második felében, lebecsülte a kisebb lélekszámú etnikai közösségek nemzeti sajátosságait, amelyekből viszont számos volt Szent István koronájának országaiban. Közülük az egyik legkisebb a muravidéki szlovén volt, amit a magyarok teljesen magyar jellegűvé kívántak formálni. A magyar nemzeti gondolat és nyelv iránti lelkesedésében a magyar papság nagy része is behódolt a liberális irányzatnak, részt vett térségünk fokozatos etnikai átalakításában.

A 19. század végétől egyes szlovén nemzettudattal bíró helyi papok megpróbáltak ellene dolgozni ennek a folyamatnak, és kapcsolatot kerestek a Mura jobb partján élő szlovén papsággal. A 20. század elejétől a Murán túli kapcsolatok egyre erősebbé váltak. A fiatalabb papokat az idős dr. Franc Ivanócy (Ivanóczy Ferenc) 1913-ban elhunyt csendlaki (Tissina, Tišina) plébános és muraszombati esperes tevékenysége inspirálta, aki túl korán meghalt ahhoz, hogy a független muravidéki egyházi tartomány adminisztrátora lehessen, ami csak az I. világháború után jött létre.

A háború után tanítványai, paptársai, eszmei követői léptek fel a térség szlovén nemzeti mozgalmának vezetőiként: idősebb Jožef Klekl, Ivan Baša, Jožef Borovnjak, ifjabb Jožef Klekl, Jožef Sakovič, Peter Kolar, dr. Franc Rogač, dr. Mirko Lenaršič és mások. Kétségtelenül idősebb Jožef Klekl (1874–1948), igen hamar nyugállományba helyezett cserföldi (Črenšovci) pap, volt a vezető személyiség.⁷ A magyarosítással szembeni fellépésük miatt, amely részben templomi szolgálatuk, részben mindennapos hitoktató, felvilágosító tevékenységük során nyilvánult meg különböző formákban, sok vád és kellemetlenség érte őket mind a közigazgatás, mind a szombathelyi egyházi hatóságok részéről a háború kitörése előtti időszakban. Nemzetébresztő tevékenységük bevett „büntetése” volt, hogy egy muravidéki plébániáról váratlanul átkerültek egy magyar vagy más nyelvű plébániára az ország belső területére vagy Burgenlandba. Idősebb Jožef Kleklt elszántan végzett szlovén nyelvű hitoktató tevékenysége miatt Vilmos István püspök 1902-ben a Muravidékről a horvát és német lakosságú Incéd plébániájára helyezte. Éppen itt született meg később megvalósított elhatározása egy anyanyelvi

⁶ A terület I. világháború alatti és utáni időszakának áttekintő egyháztörténete: *Prekmurje v letu 1919 in katoliška cerkev* (szerk. Bogdan Kolar SDB; Ljubljana, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2020). Az 1900 előtti időszakról lásd: ZVER, Stanislav, *Pogled na dogajanje v Prekmurju do leta 1900 – od delovanja svetih bratov do vključitve v razne škofije*, uo. 21–22.

⁷ ZVER, *Pogled na dogajanje...* 23–25.

vallásos lap, folyóirat kiadásáról. Amikor 1903-ban Cserföldre (Črenšovci) költözött, meg is kezdte *Marijin list* (Mária Lapok) című folyóirata kiadását, egy évvel a háború kitörése előtt pedig megindította híres *Novine* (Újság) című lapját. Mai szóval valódi médiainfluenszer lett, és egészen a II. világháborúig intenzíven befolyásolta a térség szellemi életét.

Amikor az említett papoknak valódi lehetőségük nyílt az önálló egyház-igazgatásra, annak ellenére, hogy néhányan több nyelvet is beszéltek, és színvonalas teológiai végzettséggel rendelkeztek, úgy tűnik, mégsem voltak kellőképpen felkészülve a feladatra.

AZ 1919–1941 KÖZÖTTI IDŐSZAK

A Muravidék vallásossága számokban, 1921

vallás	katolikusok	evangélikusok	reformátusok	izraeliták	egyéb
a hívők száma	65.991	23.803	800	642	52
össz-lakosság	91.288				

A háború után intenzíven tört fel a muravidéki szlovének régóta palástolt dühe és tiltakozása a magyar állam nemzeti kisebbségekkel, így a szlovénekkal szemben követett szerencsétlen nemzetiségi politikája ellen. Az 1918. Márton napjától 1919. Mária mennybevételének ünnepéig tartó év eseményei örökre megváltoztatták minden itt lakó életét. Tekintettel a tanulmány témájára ezt nem ismertetem részletesen, elég azt a tényt rögzíteni, hogy tíz hónap leforgása alatt kilenc különböző államforma váltotta egymást a tartományban.⁸

Mikes János szombathelyi püspök azt akarta, hogy a tartomány egyházi közigazgatása a Szombathelyi Egyházmegye joghatósága alatt maradjon. 1919. február elején több helyi plébániát is meglátogatott, de a papság és a hívek többsége már nem mutatott érdeklődést. Február végén a bolsevikok internálták a püspököt, ahonnan csak Mária mennybevétele, Nagyboldog-asszony ünnepe után térhetett vissza. Így nem tudott befolyással lenni a térség egyházi eseményeire. A versailles-i konferencia döntése nyomán augusztus közepén a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929/1930-tól

⁸ Ezt a helyi lakosság számára tragikus és meglehetősen bizonytalan időszakot számos tanulmány vizsgálta, lásd pl.: HOZJAN, Andrej, *Dogajanje v Prekmurju v zvezi z njegovu pripadnostjo od septembra 1918 do januarja 1919*, in *Prekmurje v letu 1919 in katoliška cerkev* 83–95; lásd még az idézett »*Mi vsi živetni ščemo*...« című tanulmánykötet egyes tanulmányait.

Jugoszláv Királyság) hivatalnokai átvették a hatóságok és a közigazgatás irányítását. Az internálásából hazatérő püspök felismerte, hogy bár az új államhatárt még ki sem jelölték, az addigi egyházigazgatás a továbbiakban fenntarthatatlan. Ezért megbízottjaként két általános helynököt nevezett ki, Strausz Flórián alsólendvai esperest és Janoš (Ivan) Slepecet (Szlepecz János), a Muraszombati és Szentgotthárdi (Monošter) esperesi kerület esperesét.⁹ A Szentgotthárd kivételével többségi szlovén lakossággal rendelkező Szentgotthárdi espereskerület az államhatárok végleges kijelölése után teljes egészében Magyarországon, a Szombathelyi Egyházmegye területén maradt.

A Szentszék a trianoni békeszerződés aláírása után, 1921 elején rendezte a terület helyzetét. A belgrádi pápai nunciust bízta meg az eljárással. Anton Bonaventura Jeglič a Ljubljana-i egyházmegye herceg-püspöke két lehetőséget javasolt Jožef Kleklnak a tartomány egyházigazgatására:

a) A Muravidék formálisan a Szombathelyi Egyházmegye része marad, de igazgatási szempontból ténylegesen a maribori székhelyű Lavanti Egyházmegyével egyesül, annak püspöke irányítja, apostoli adminisztrátort nevez ki a tartományba. Ezt a megoldást a helyi papság egy része elutasította.

b) A Muravidéket önálló püspökséggé szervezik, a tartományból származó püspök irányításával. A tartomány a plébániák számát tekintve azonban önmagában nem megfelelő nagyságú egy önálló egyházmegyének, ezért a Mura jobb partján egy nagyobb esperesi kerülettel bővülne. Ezzel a javaslatral sem értett egyet minden pap, és még a legkiválóbb személyek is visszautasították a püspöki hivatalt.

Személyes okok miatt Klekl és két másik megbecsült helyi pap, Baša és Sakovič is visszautasította az adminisztrátori pozíciót. Ezt később mindannyian megbánták. A Szentszék végül hosszas kivárás után 1923 novemberében döntött: december 1-jétől a terület apostoli adminisztrátorává Andrej Karlin lavanti (maribori) püspököt nevezték ki, aki 1923-tól 1933-ig állt az egyházmegye élén. A két helyi esperesi kerületet azonnal egy nagyobb egységbe, a Dráva bal parti, Maribori főesperesi kerületbe (korabeli kifejezéssel archidiaconatusba) integrálta. Mindkét addigi általános helynököt felmentette szolgálatából. Ezzel hosszú évekre megghiúsult a lehetőség, hogy a tartomány püspöki székhelyet kapjon. Bár ez a megoldás, a lavanti püspök joghatósága alatt létesített apostoli adminisztrátúra nem

⁹ KUZMIČ, *Prekmurje po priključitvi...* 112; KUZMIČ, Franc, *Pregled cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja kraljevine SHS*, in *Časopis za zgodovino in narodopisje* (1989) 149–159; ŠKAFAR, Vinko, *Prizadevanja za škofijo po prvi svetovni vojni*, in *Škofija Murska Sobota 2006. Zgodovinski oris krščanstva v Pomurju* (szerk. Stanislav Zver – Franc Kuzmič; Murska Sobota, Župnijski zavod sv. Miklavža, 2006) 94–95.

tetszett minden papnak, történelmi távlatból tekintve mégis több előnnyel járt, mint hátránnyal. Vinko Škafarnak, a szlovén történelem kiváló tudósának megállapítása szerint:

A Muravidék csatlakozása a Maribori Egyházmegyéhez határozottan kedvező hatással volt a terület mélyebb integrációjára Szlovénia anyországi részéhez, és segítette a muravidékieket egyházi és társadalmi kapcsolataik kiépítésében a többi szlovénnal, különösen a prelkijaiakkal, akiknek kiemelkedő személyiségei (Franco Kovačič, de különösen Matije Slavič) a döntő pillanatban támogatták a Muravidék Szlovéniához, illetve az akkori Jugoszláviához csatlakozását.

A régió beilleszkedése a Lavanti Egyházmegye életébe azonban nem volt zökkenőmentes. A helyi papság nagy része elégedetlen volt a rendezéssel. Elsősorban a fiatalabb papok egy kisebb csoportja volt, amely több alkalommal világoosan és egyértelműen kifejezte elégedetlenségét. A papság egy része hű maradt a Szombathelyi Egyházmegyéhez. És ez csupán vázlatos képe annak a rengeteg ellentétnek, ami a helyi papság körében létezett, hiszen nem lehetett mindenki számára megfelelő megoldást találni. A papság véleményének megismerésére és egy közös álláspont kialakítására talán az alsólendvai és a muraszombati esperesek lettek volna a legalkalmasabbak, ők viszont nem ösztönözték gyűlések szervezését, amelyeken megtárgyalhatták volna a vitás kérdéseket. Valószínűleg azzal számoltak, hogy ez az állapot csak átmeneti, és hamarosan visszarendeződik a szombathelyi püspök joghatósága. A vitákat tovább mélyítette Karlin püspök nem megfelelő vezetési módszere, aki még azt is megtiltotta, hogy a muravidéki nyelvjárást használják a templomokban és az egyházi irodalomban, és helyette egyedül a nyugatszlovén nyelvjárás, a szlovén irodalmi nyelv használatát engedélyezte. A nép és a papság azonban ezt a nyelvet nem értette, elutasította.

A viták az aposoli adminisztrátor kinevezése után még évekig húzódtak. A papság elégedetlen, elsősorban ifjabb tagjai 1926 májusában politikai pártot alapítottak, és megindították *Naše novine* (Mi újságunk) című lapjukat, amelyet Holzedl Henrik alsólendvai káplán és hitoktató adott ki, és egy ifjú evangélikus lelkész szerkesztett. A lap a párt, a magyarországi irányzatú papság által vezetett Független Muravidéki Párt (Neodvisna prekmurska stranka) hírlevele volt. A párt elnöke Strausz Flórián esperes, kanonok lett. Az egyházi elégedetlenség így politikai tartalmat is kapott, pártgyűlések, pártviták témája lett.¹⁰

¹⁰ SMEJ, Jožef, *Organiziranost Cerkve v Prekmurju od 1900 do ustanovitve murskosoboške škofije*, in *Škofija Murska Sobota 2006...* 66–77; KOLAR, Bogdan, *Prekmurje 1918/19 – del nove krajevne Cerkve*, in *Prekmurje v letu 1919 in katoliška cerkev* 117–135.

Andrej Karlin püspök halála után Ivan Jožef Tomažič (1933–1949) lett a lavanti (maribori) püspök és Muravidék apostoli adminisztrátora. A Jugoszláv Királyság és a Szentszék kapcsolata mindvégig ellentmondásos volt, hiszen a korábban megkötött konkordátumot az államhatalom a nemzetgyűlésben nem tudta ratifikáltatni.¹¹ Ennek ellenére a vallási élet virágzása jellemezte ezt az időszakot, különösen a pasztoráció fejlődött. Intenzíven teret hódított a laikus apostolkodás, például a ferences harmadrend, illetve számos újonnan alapított vallási egyesület és társulat révén. Sok fiatal döntött a papi hivatás mellett, ment a maribori teológiára, vagy választotta a szerzetesi életet, számos lány is fordult a szerzetesnővéri élet felé. Több egyházi épületet, kápolnát építettek, újíttak fel, új plébániákat, filiákat alapítottak. Több helyi pap ment olyan államokba, ahol a régióból származó emigránsközösségek éltek, az Egyesült Államokba, Németországba és Franciaországba. A szlovén nyelvű egyházi sajtó is fejlődésnek indult: idősebb Jožef Klekl mindkét szlovén nyelvű lapjának sok olvasója volt.¹²

AZ 1941–1945 KÖZÖTTI IDŐSZAK

A Muravidék vallásossága számokban, 1941

vallás	katolikusok	evangélikusok	reformátusok	izraeliták	egyéb
a hívők száma	62.324	18.873	704	366	133
össz-lakosság	82.400				

A Muravidék német, majd magyar megszállása után (1941. április 16.) a régió teljes egészében visszakerült a magyar államhoz.¹³ A megszálló hatalom újra bevezette az I. világháború előtt érvényes közigazgatást és a mindennapi élet egyéb szabályozását, beleértve a magyarosítás újraindulását is. Tomažič püspök az Alsólendvai esperesi kerület esperesét, Ivan Jeričet nevezte ki a tartomány általános helynökévé. Ez a helyzet azonban csak június 1-ig állt fenn, ekkor Grösz József szombathelyi püspök lett az új apostoli adminisztrátor. Utódja 1944 elejétől Kovács Sándor, az új szombathelyi püspök

¹¹ KUZMIČ, *Prekmurje po priključitvi...* 113; ŠKAFAR 96–106.

¹² ŠKAFAR 107; KOLAR, Bogdan, *Redovne skupnosti v Pomurju in člani redovnih skupnosti iz Pomurja*, in *Škofija Murska Sobota 2006...* 138–146.

¹³ FUJS, Metka, *Prekmurci v dvajsetem stoletju*, in *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij...* 72–74.

lett. Betiltották a szlovén irodalmi nyelv használatát a templomokban, csak a magyar nyelvet akarták engedélyezni, de ez a próbálkozás a helyi papok ellenállása miatt sikertelen lett. Válaszul a püspök az egyházmegye magyar plébániáira helyezte őket, helyükre pedig magyar papokat nevezett ki. Idősebb Jožef Klekl letartóztatták, és a háború végéig a celledömölki plébánián tartották fogva. Kevéssel Magyarország kapitulációja előtt halálra ítélték, de csodával határos módon megmenekült a vonatról, amely a kivégzőhelyre szállította volna. Többeket a kommunistákkal folytatott együttműködés vádjával elítéltek és bebörtönöztek. A háború alatt egyetlen egyházi személy halt erőszakos halált, Danijel Halas (Halász Dániel) Nagypalina (Velika Polana) fiatal plébánosa, akit ismeretlenek 1945. március 16-án agyonlőttek, és holttestét a Mura folyóba dobták.¹⁴ A Szentszék megindította boldoggá avatását az egyház mártírjaként.

AZ 1945–1991 KÖZÖTTI IDŐSZAK

Muravidéket 1945 márciusában szabadították fel a szovjet és a bolgár Vörös Hadsereg katonái. Ivan Jožef Tomažič lavanti püspök április 29-én ismét Ivan Jeričet nevezte ki általános helynökévé a területen. Az új népi kommunista kormány nem szimpatizált a vallásos élettel, illetve azokkal, akik a népi vallásosságot ápolták. Az egyházat azonban nem tudták azzal vádolni, amivel Szlovénia más részein, hogy együttműködött volna a megszállókkal vagy az árulókkal. Több katolikus papot mégis bíróság elé állítottak, elítéltek és munkatáborba hurcoltak. Ivan Jeričet 1946 augusztusában négy év börtönre ítélték, amit le is töltött. Egy évvel később, Cserföldön Jožef Klekl arany-miséje alkalmával két papot tartóztattak le. A legrosszabb helyzet a Tito és Sztálin közötti ideológiai konfliktus évei alatt alakult ki, az 1948-tól Sztálin haláláig tartó időszakban. Tito ekkor mindenkinek bizonyítani akarta, hogy rezsimje lehet a szovjetnél is rosszabb, embertelenebb. A hatóságok folyamatosan szemmel tartották az egyházat a titkosszolgálatok és önkéntesek segítségével, az államosítás pedig megfosztotta ingatlanaitól és vagyonától. Az előírások és a bürokratikus eljárások a napi működést, az egyházi épületek építését, felújítását is hátráltatták. Az építésre, felújításra előkészített anyagokat fel kellett ajánlani az állam javára. Az állam az egyházat reakciós és elmaradott szervezetté nyilvánította, de hivatalosan betiltani, mint az Albániában történt, nem merte.

¹⁴ ZVER, Stanislav, *Nekaj zgodovinskih silhuet iz življenja Katoliške Cerkve skozi 20. stoletje v Slovenski krajini*, in *Škofija Murska Sobota 2006...* 83–84; KOZAR, Lojze, *Najlepši cvet nove škofije – Božji služabnik Danijel Halas*, uo. 217–227.

Mindez azonban az emberek vallásosságát nem rendítette meg. A valósi élet továbbvívőivé ismét elsősorban a háború előtti kor aktív papjai váltak, de fiatalabbak is bekapcsolódtak. Az egyházigazgatás továbbra is a már említett két esperesi kerületre épült. Tomažič püspök 1949-es halála után Maksimilian Držečnik lett az új lavanti püspök (1949–1977). A terület azonban formálisan továbbra is a Szombathelyi Egyházmegye joghatósága alá tartozott.

Az ötvenes években, részben a sok negatív háborús tapasztalat miatt, szervezeti tekintetben sok minden változott a papság gondolkodásában. A muravidéki papok körében egyre inkább az az elképzelés vált elfogadottá, hogy Muravidéket csatolják a Maribori Egyházmegyéhez. Držečnik püspök már 1958-ban kérelmet nyújtott be a pápához az egyházmegye határainak átszervezésére. A következő évben ünnepelte a Maribori Egyházmegye a püspöki szék áthelyezésének századik évfordulóját az osztrák Karintiából, Sankt Andräből (Šentandraž) Mariborba. A Szentszék azonban elutasította a püspök kérését és a muravidéki papság közvetítő szerepét. Öt évvel később, 1963. július 7-én, amikor Muraszombatban a szent testvérpár, Cirill és Metód érkezésének 1100. évfordulóját ünnepelték, a két muravidéki esperesi kerület papjai ismét átadták a püspöknek a Szentatyához címzett kérésüket. Ugyanezzel az elhatározással Držečnik püspök még ugyanebben az évben, a II. Vatikáni Zsinat idején, felvette a kapcsolatot Kovács Sándor szombathelyi püspökkel, aki nem ellenezte az elképzelést.

A rákövetkező évben, 1964. június 9-én a Szentszék kiadta rendeletét, miszerint a Muravidéket végérvényesen a Maribor-Lavanti Egyházmegyébe kell tagolni. A tartomány betagolódását nem sokkal ezután, szeptember 8-án, Szűz Mária születésének ünnepén emelkedett szertartással ünnepelték, Držečniket, szlovén püspöküket Muraszombatban ötezer fős tömeg és több mint hatvan pap fogadta lelkesedéssel. A terület új püspökséghez kerülését minden bizonnyal elsősorban azok a generációk üdvözölték, akik a II. világháború idején újra átérték a térségben a magyar fennhatóságot, hiszen ez megerősítette bennük az össz-szlovénséghez tartozás érzését. Ez a lépés különösen lelki és kulturális értelemben volt jelentős. A muravidéki katolikusok, akik a háború és az azt követő csaknem ötven évnyi kényszerű katolikus kulturális némaság idején gyakorlatilag az összes vallási sajtóterméküket elveszítették, ettől kezdve könnyebben hozzáférhettek legalább azokhoz a szellemi javakhoz, amelyeket ez a szlovén terület kínált számukra. E lépésnek köszönhetően az 1990-es évek elején a helyi katolikus lakosság magabiztosabban dönthetett a független szlovén államiságról.

A terület gyorsan beilleszkedve szerves részévé vált a szlovén egyháztartománynak, élén az új ljubljanai érsekséggel és metropolióival. Az állapotok is idővel rendeződtek, több településen felépíthették, felújíthatták vagy bővíthették az egyházi épületeket, helyiségeket, új plébániákat is alapítottak. 1972-ben Dolnja Bistrica új temploma az Egyesült Államokba és Kanadába kivándoroltak gyűjtéséből épült.¹⁵

A Muravidék vallásossága számokban, 1991

vallás	katolikusok	evangélikusok és reformátusok együtt	izraeliták	egyéb és nem vallásos*
a hívők száma	66.180	14.611	14	9.082
össz-lakosság	89.887			

* Hívők, akik nem tartoznak a felsorolt felekezetek egyikéhez sem, nem hívők, vagy a népszámláláskor nem határozták meg a felekezetet.

Új, muraszombati püspöki szék létesítésének lehetőségét sem vetették el véglegesen. De az ehhez vezető út rögösnek bizonyult. 1971-ben a Mura két partja menti területen működő papok egy csoportja létrehozta a Mura Menti Pasztorációs Területet (Pomursko pastoralno področje), amely a hívek körében végzett pasztorációs tevékenységet segítette, és a Maribori Egyházmegye engedélyével és áldásával saját statutummal rendelkező önálló intézménnyé is vált. A közösség nagy vonzerőt gyakorolt a Muravidék és a Mura jobb partján fekvő terület egész papságára. Önálló periodikum kiadásába is belevágtak, a hetvenes évek elejétől jelent meg egyházi kalendáriumuk *Stopinje. Glasilo Pomurskega pastoralnega področja* (Lábnymok. A Mura Menti Pasztorációs Területet Közlönye) címmel. Ezzel egy időben a Mura menti főesperességet is felállították a helyi egyház új, magasabb szervezeti szintjeként. Három esperesi kerület tartozott hozzá: Lendva, Ljutomer (a Mura jobb partján) és Muraszombat. Ivan Jerič 1975-ös halálát követően, a helyi idősebb papi generáció után Jožef Smej (1922–2020) vált meghatározó alakká, akit még 1944 decemberében Szombathelyen szenteltek pappá. Ő vette át a Muraszombati esperesi kerület vezetését. 1969-ben Držečnik püspök kérésére püspöki helynökként került Mariborba. 1980-

¹⁵ ZVER, *Nekaj zgodovinskih...* 84–87; SRAKA, Marija, *Pomursko pastoralno področje – odlična zasnova za novo škofijo*, in *Škofija Murska Sobota 2006...* 165–173.

ban az egyházmegye új püspöke, Fran Kramberger az egyházmegye általános helynökévé, 1983-ban pedig segédpüspökké nevezte ki. Smej kiemelten segítette a muravidéki hívek vallásos életét. Kétségkívül a 20–21. század fordulójának legkiemelkedőbb muravidéki egyházi személyisége volt. Kiváló kapcsolatokat ápolt a magyar papsággal, és számos magyar kitüntetést is kapott.¹⁶

AZ 1991 UTÁNI IDŐSZAK

A Muravidék vallásossága számokban, 2002

vallás	katolikusok	protestánsok együtt*	izraeliták	egyéb és nem vallásos**
a hívők száma	65.265	12.668	52	13.186
össz-lakosság	82.359			

* A térség különböző protestáns felekezeteihez tartozó hívők

** A 2002-es népszámláláskor a felekezetet fel nem tüntetők, az egyéb vallási közösséghez, felekezethez tartozók és a válaszolni nem kívánók

Az 1988 utáni demokratikus változásokkal és Szlovéniának az egykori Jugoszláviától való függetlenedésével az egyház számára kedvezőbb időszak vette kezdetét. A muravidéki papság továbbra is egy önálló egyházmegye felállításában reménykedett, és mindent meg is tett ezért. II. János Pál pápa a kilencvenes években két alkalommal is látogatást tett az országban. E látogatások is ösztönözték a gondolkodást a szlovéniai egyházmegyei szervezet átalakításáról. A folyamatot hosszú éveken át a ljubljanai apostoli nuncius, Edmond Farhat irányította. XVI. Benedek pápa végül 2006-ban a Maribor-Lavanti Egyházmegyét érsekséggé és metropóliává emelte, a Mura menti főesperesség területén pedig megalapította az új Muraszombati Egyházmegyét, székhelyül a muraszombati székesegyházat jelölte ki.¹⁷ Első püspöke Marjan Turnšek, későbbi maribori érsek lett. Három év elteltével a jelenlegi püspök, Peter Štumpf követte őt az egyházmegye élén. Az egyházmegyéhez 25 plébánia tartozik. 2022-ben a belatinci (beltinci) plébánián tisztelegtünk

¹⁶ Smejről részletesebben lásd: https://sl.wikipedia.org/wiki/Jo%C5%BEef_Smej (2024.03.10.).

¹⁷ SMEJ, Jožef, *Prekmurski duhovniki, povezani z nastajanjem murskosoboške škofije*, in *Škofija Murska Sobota 2006...* 108–117; BEDERNJAK, Karel, *Novejša prizadevanja za ustanovitev soboške škofije*, uo. 216–227.

Szent László király ereklyéi előtt, aki a 11. század végén Muravidék területét a Magyar Királyságba tagolta, és megindította térségünkben az egyházszer-
vezet kiépítését.

◆◆◆ SZOVÁK KORNÉL

A magyar egyházszervezet kezdetei és korai területi és határváltozásai

BEVEZETÉS

A magyar egyházszervezet kialakulása épp oly sokat vitatott kérdése a magyar egyháztörténetnek, mint amilyen kevés forrás áll rendelkezésre a kérdés megvilágításához. A forrásszegénységnek számos oka van, nem utolsó ezek között az, hogy amikor Szent István a keresztény államot világi és egyházi intézményekkel berendezte, a nyugati latin írásbeliség éppen azt a korszakát élte, amit Hajnal István után írásreakció korának szoktunk nevezni.¹ Alapvető dokumentumok egykori meglétét gyakran csak feltételezni tudjuk, amik meg rendelkezésre állnak, vagy lakonikusan rövidek, vagy nem állják ki a forráskritika próbáját. Ebből kifolyólag elterjedt módszerré vált a kutatásban a hipotézist hipotézisre építő spekulatív eljárás. Vannak azonban biztos támpontok is, amelyeket rendszerint megbízható írott forrásoknak köszönhetünk, és amelyek időnkénti számbavétele és korszerű szempontok szerinti magyarázata alapul szolgálhat további eredmények kimunkálásához.

A SZENT ISTVÁN-I EGYHÁZSZERVEZÉS

A Kárpát-medencében megtelepült magyarságot régi szálak fűzték a kereszténységhez. A nyugati szertartásrendhez történő csatlakozásról Taksony nagyfejedelem hozta meg a döntést 963 táján, méltóságát öröklő fiának, Gézának pedig 973-ban már azt is sikerült elérnie, hogy Sankt Galleni Brúnó személyében térítő püspök érkezék országába, és ott a nagyfejedelem feleségének, Saroltnak a várában, Veszprémben hozza létre térítő püspöki központját.² A halovány, ám rendkívüli jelentőséggel bíró kezdeteket köve-

¹ HAJNAL István, *Írástörténet az írásbeliség felujulása korából* (Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1921) 9–19.

² A magyar egyházszervezet előzményeinek és kezdeteinek rendszeres és korszerű összefoglalása: KOSZTA László, *A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon*, in *Az államalapító* (szerk. Kristó Gyula; Budapest, Zrínyi, 1988) 153–207, a kezdetekről: 154–170.

tően a szervezés munkája az első magyar keresztény királyra, Szent Istvánra maradt. A munka első eredményét Thietmar (†1018) német krónikairó, Merseburg püspöke a következő szavakkal foglalta össze olvasóinak: „Az említett császár kegyéből és biztatására [...] Henriknek, a bajorok hercegének sógora, Vajk, miközben országában püspöki székeket létesített, koronát és áldást nyert.” Ezzel egyszersmind a német szerző azt is jelezte kortárs olvasóinak, hogy az 1000. esztendő során a birodalom déli határaitól keletre egy új, szuverén politikai szervezet – királyság – jött létre. A forrás szövegében kiemelt hangsúlyt kapott az a tényállítás, hogy a magyar nagyfejedelem Vajk névre hallgató, István névre keresztelt fia egyházszervező tevékenységével érdemelte ki a szuverén királlyá koronáztatás jogát. Ez utóbbi tény a hazai hagyományban később meggyökeresedett beszámoló írója, 1110 körül az időrendben harmadik István-legendát összeállító Hartvik püspök is mély meggyőződéssel vallotta, felfogása azonban abban már gyökeresen eltért német krónikairó elődjétől, hogy a császárnak nem juttatott semmiféle szerepet a magyar királyság létrejöttében, István egyházkormányzati jogosítványai fő forrásának pedig a pápától nyert kiváltságot tette meg.³

A merseburgi püspök krónikabejegyzésének tömörségében is gazdag tartalmú mondata súlyos vitákat váltott ki a magyar történetírásban, ugyanakkor magyarázattal szolgált arra a nem lényegtelen kérdésre, vajon mi indokolhatta a Német-római Birodalom árnyékában a független királyi hatalom megszületését. Hogy ez nem számított a korban magától értetődőnek, azt a Cseh Fejedelemség példája mutatja, amely a német keleti terjeszkedés révén hamarosan – viszonylagos autonómiája megtartásával ugyan, de – betagozódott a birodalom szervezetébe. A császár közreműködését a birodalmi német történetírás korábban előszeretettel említette a birodalom gyámködése mellett létrejött hűbéres-vazallus államok keletkezése kapcsán, míg az ezt szükségszerűen elutasító magyar kutatók a sok évszázados tekintélyen alapuló hartviki hagyomány álláspontjára helyezkedtek, és ha a történetek meghamisításával éppen nem is, elfogultsággal azért megvádolták a birodalmi püspök munkáját. A manapság többek által elfogadott forrásmagyarázat végül a

³ „Imperatoris predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic, in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem accepit”: THIETMAR VON MERSEBURG, *Chronik* (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters IX) (neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich; Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1962) 174. A Hartvik püspöktől származó beszámolóval kontrasztban a forráshely jelentőségét hangsúlyozzák: TÓTH Zoltán, *A Hartvik-legendák kritikájához (A Szt. Korona eredetkérdése)* (Budapest, Ranschburg Gusztáv, 1942) 31; GERICS József, *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban* (METEM Könyvek 9) (Budapest, METEM, 1995) 37–42. Utóbbiak hangsúlyozzák a kortárs forrás szavahihetőségének elsőségét a 12. század elején írását előfeltevésvé jegyében alkotó udvari püspökével szemben.

Renovatio imperii Romanorum tézisének alapuló elmélet feltárásában és részleteinek kidolgozásában nyert megalapozást.⁴ Eszerint az ifjú – 22 esztendőskorában elhalálozott – III. Ottó császár lelki szemei előtt körvonalazódott az egyetemes konstantini, keresztény Római Birodalom, amelynek újjáélesztésén fáradozott. Ennek szervezetébe úgy igyekezett bevonni a két keleti szomszédot – Lengyelországot és Magyarországot –, hogy szembehelyezkedve a keleti-frank, majd német politika hagyományával ezek állami függetlenségét hajlandó volt elismerni, ugyanakkor elvárta tőlük a politikai program tudatos vállalását. Ebben a koncepcióban a keresztény birodalom nem volt más, mint önálló politikai életet élő, szuverén királyok által kormányzott monarchiák összessége.⁵

Mindez a két együttműködő uralkodó számára saját, egyetlen birodalmi főpap egyházkormányzati fősége alá sem rendelt érseki tartomány kialakítását jelentette. Annak, hogy Szent István tudatosan vállalta a programban való közreműködést, fiához, Imre herceghez intézett *Intelmei*ben maradt hiteles tanúbizonysága.⁶ A lengyelek esetében mindennek részletes és dramatizált leírása is korunkra maradt Anonymus Gallus 12. század eleji lengyel ösgesztájában, az ún. gnieznói jelenetben, amely a következő szavakat adja az 1000-ben Gnieznóba látogató III. Ottó császár szájába: „»Nem méltó, hogy egy ilyen és ily nagy férfiút mint a főemberek egyikét fejedelemnek vagy comesnek nevezzünk, hanem diadémmal övezve, a királyi hatalomba kell őt emelnünk.«” A történet szerint szavait követően a német uralkodó Boleszló fejére illesztette koronáját, átadta neki a birodalmi szent lándzsa másolatát, és „ezen kívül az ő és örökösei hatalmába adta mindazokat az egyházi tisztségeket, amelyek a birodalomhoz tartoztak Lengyelországban, [...] mely megállapodásról való határozatot Szilveszter pápa a szent Római Egyház privilégiumával megerősítette.”⁷ Esztergomban szükségszerűen a gnieznóihoz

⁴ Az értelmezés a német művészettörténész, Percy Ernst Schrammtól indult ki, a magyar Tóth Zoltán tanításán keresztül vonult be a magyar kutatástörténetbe és Gerics József kutatásaiban nyert szilárd alapokat. Vö. SCHRAMM, Percy Ernst, *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien und Texte zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit I–II* (Leipzig, Teubner, 1929); TÓTH, *A Hartvik-legenda kritikájához...*; GERICS passim. Az ellenvéleményt sokáig Deér József munkája képviselte, DEÉR József, *A magyar királyság megalakulása*, in *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942* (Budapest, Magyar Történettudományi Intézet, 1942) 1–88; Uő, *III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban*, in *Századok* (1944) 1–35.

⁵ BALOGH József, *A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere*, in *Századok* (1932) 152–168.

⁶ SZOVÁK Kornél, „Győzelmi koronát nyertünk.” *Szent István királlyá avatásának időpontja*, in *Vigilia* (2018) 562–569, itt: 565–566.

⁷ „Non est dignum tantum ac virum talem sicut unum de principibus ducem aut comitem nominari, sed in regale solium glorianter redimitum diademate sublimari. Et accipiens imperiale diadema capitis sui capiti Boleszlavi in amicitie fedus inposuit et pro vexillo triumphali clavum

nagyon hasonló jelenetnek kellett végbemennie, amit valójában nem zárnak ki a császári itinerárium hézagai.⁸ A Liuthar-evangeliárium császártáblájának két, királyi lándzsával a kezében ábrázolt uralkodója képi formában jeleníti meg ugyanezt.⁹

Thietmar kortársi beszámolója mellett a 20. század végén váratlanul előkerült egy olyan elbeszélés is, amelynek szerzője szemtanúja volt a történeéseknek, és főszerepet kapott az eredeti területi beosztás első megváltoztatásában, az addigi püspöki szervezetnek a marosvári püspökséggel való kiegészítésében. Ezt a püspöki széket a Velencéből Magyarországra érkezett Szent Gellért nyerte el. Egy elveszett szentbeszédgyűjteményének epilógusában a szemtanú hitelességével számol be az eseményről:

Legyen ismert mindenki számára, aki e könyvet olvassa, hogy szükségből kezdtem el a régiek nyomán az isteni teológiából bizonyos dolgokat vizsgálni, elmélkedni felettük és Krisztus kegyelméből, íróvesszőmtől kísérvé, végigjárni azokat. Amikor ugyanis szinte teljesen a könyvek támasza nélkül a pogányok közé, Pannóniának a besenyők határaival érintkező végeire püspököknek állított engem az ország királya, a legkeresztényibb István, oda, ahol soha a mi időnk előtt nem hirdették Isten dicsőséges igéjét, szent és együgyű férfiak arra ösztökéltek, hogy írjak a még alakulóban lévő egyház számára épülés és előrehaladás céljából az epiztolákról és az evangéliumokról, hogy az ünnepnapok ne múljanak el Isten szavának hatása és ragyogása nélkül.¹⁰

ei de cruce Domini cum lancea sancti Mauritii dono dedit, pro quibus illi Bolezlavus Sancti Adalberti brachium redonavit. Et tanta sunt illa die dileccione couniti, quod imperator eum fratrem et cooperatorem imperii constituit, et populi Romani amicum et socium appellavit. Insuper etiam in ecclesiasticis honoribus quicquid ad imperium pertinebat in regno Polonorum, vel in aliis superatis ab eo vel superandis regionibus barbarorum, sue suorumque successorum potestati concessit": *Gesta principum Polonorum. The Deeds of the Princes of the Poles* (Central European Medieval Texts 3) (ford., jegyz. Paul W. Knoll – Frank Schaer; Budapest – New York, Central European University Press, 2003) 36–38. A fordítás: GALL NÉVTELEN, *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei* (ford., bev., jegyz. Bagi Dániel; Budapest, Argumentum, 2007) 103.

⁸ THOROCZKAY GÁBOR, *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok* (TDI Könyvek 9) (Budapest, L'Harmattan, 2009) 23–32.

⁹ FRIED, Johannes, *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des aachener Evangeliars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen.* (Frankfurter Historische Abhandlungen 30) (Stuttgart, Steiner, 1989, 2001²) passim, valamint 1–3. képek; HUPPERTZ-WILD, Stefan Heribert, *Otto III., Adalbert von Prag und das Herrscherbild im Aachener Liuthar-Evangeliar* (Krefeld, Düsseldorf University Press, 2018) 15, 138 (5. kép).

¹⁰ „Denique sine omni pene librorum sumptu inter gentiles episcopus constitutus in Pannonie finibus a rege eiusdem provincie Christianissimo Stephano, quae terminis iungitur Pincenotorum, quibus numquam ante martirum tempus predicatum fuit verbum Dei gloriosum, provocatus a sanctis et simplicibus viris, ut in epistolis et ewangeliiis causa edificacionis ac profectus rudi ecclesie scriberem, ne dies sollempnes ducerentur sine compendio et claritudine eloquiorum Dei”:

Gellért püspök szavai minden kétséget kizáróan alátámasztják, hogy Szent István a Karoling-korban kialakult királyi egyházfőséget gyakorolta, és in statu nascendi mutatnak pillanatképet az új püspökség létrejöttéről.

A fentiekben idézett személyes kortársi beszámolók, melyek több szemzőből világítják meg ugyanazt a folyamatot, kétségkívül rendelkeznek közös elemekkel is. Thietmar püspök beszámolójából megtudjuk, hogy a keresztény uralom általános elismerésének fontos előfeltétele volt az egyházszervezet kialakítása, aminek megszületése a nyugati szemlélő számára egyértelmű volt az új királyság létrejöttével. A forrásban kiemelt jelentőséggel bír – amint arra egy kutató nemrégiben hangsúlyosan felhívta a figyelmet¹¹ – az az állítás, hogy a királyi hatalom elnyerését megelőzően a püspöki székhelyek említésekor többes számot használ a szerző, ami azt jelenti, hogy István koronázása idején már több – legalább kettő – egyházmegye keretei kialakultak, vagy szervezésük legalábbis folyamatban volt. A marosvári püspök híradásából ugyanilyen jelentőséggel kell felruházni a „rudis ecclesia” – Madas Edit szellemes fordításában: „alakulóban lévő egyház” – kifejezést.

A Kárpát-medencében szerveződő keresztény királyság szükségszerűen a Karolingok-féle modellt tekintette követendőnek, átvette annak számos kormányzati elemét, és meghonosította politikai ideológiáját, az ún. politikai teológiát. Úgy is mondhatnánk, hogy a maga korlátozott geográfiai keretei között István király a Karoling Birodalom valóságát támasztotta új életre a Kárpát-medencében.¹² Ezen teokratikus modell szerint mind a Karoling-, mind az ottói uralomnak kulcsfogalma volt a királyi egyházfőség, amely a mindenkori uralkodót széles körű egyházkormányzati jogosítványokkal ruházta fel: az uralkodó a valóságban is defensor et rector ecclesiae-ként élt ezekkel a felhatalmazásokkal, amelyeket a gregoriánus egyházreform képviselői később elvitattak a világi uralkodóktól. A fentebb idézett két forrásszöveg egyértelmű tanúbizonyosságát nyújtja annak, hogy Szent István hatalma fontos kellékének tekintette a királyi egyházfőséget, már uralkodóvá avatását megelőzőleg püspöki székeket alapított, és Gellértet döntésével a marosvári püspökségre rendelte. Általánosan bevett nézet, hogy a thietmári „koronát és áldást” tulajdonképpeni értelemben magyarázzák, a pápától az áldást, a

HEINZER, Felix, *Neues zu Gerhard von Csanád: die Schlußschrift einer Homiliensammlung, in Südost-Forschungen* (1982) 1–7, itt: 7. A szöveget Madas Edit fordításában idézem: MADAS Edit, *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig* (Csokonai Könyvtár 25) (Debrecen, Kossuth, 2002) 22.

¹¹ THOROCZKAY Gábor, *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák* (Budapest, L'Harmattan, 2016) 79.

¹² SZÜCS Jenő, *Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű*, in *Szent István és kora* (szerk. Glatz Ferenc – Kardos József; Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1988) 32–53.

császártól a koronát szokás származtatni. Ennek ellentmond a merseburgi püspök szóhasználat, egy másik helyen ugyanis azt írja: „A királyok benedictionis et coronae gloria minden halandó fölött állnak, méltán rendelkeznek a püspökségek betöltéséről.” A benedictio et corona itt semmiképpen sem magyarázható a királyi hatalomátruházás tárgyi kellékeire, hanem kizárólag a királyi egyházfőség kifejeződésére. István eszerint az értelmezés szerint azzal, hogy országában püspöki székeket alapított, a királyi egyházfői méltóságot nyerte el – ugyanolyan módon, miként a császárral Gniezńóban találkozó Vitéz Boleszló is.¹³

A magyar egyházszerkezet kialakulásának kiemelkedő jelentőségű forrása a pannonthalmi apátság István által kibocsátott kiváltságlevele. Ennek újabb vizsgálatai olyan újszerű megfigyelésekhez és felismerésekhez vezettek, amelyek tágabb összefüggésben az egyházszerkezet kezdeteinek megítélését is befolyásolják. Manapság már nem nagyon akad, aki vitatná a nevezetes oklevél kibővített (interpolált) jellegét, ugyanakkor az István-kori mintaoklevélből való szoros függését.¹⁴ Azok a mondatok, melyek a püspöki szervezetre vonatkoznak az 1001/1002-re datált oklevélben, lényegi állításokat fogalmaznak meg:

E hely kivételével nem voltak még püspökségek és apátságok Magyarországon; mert, híveim, ha szabad volt püspökségeket és apátságokat létesítenem azon a helyen, ahol csak akartam, miért is ne tettem azt bármely hellyel, amit akartam? De nehogy még úgy tűnjék, hogy a Szent Mihály egyháza ki lett fosztva, sőt nehogy a megyés püspök jogtalanságot vagy kárt szenvedjen a dézsmaszedésben, ezért neki adtam a Kortó nevű udvarházat a hozzá tartozó emberekkel együtt.

997-ben tehát nem voltak még püspökségek Magyarországon; a kibocsátó feljogosítva érezte magát püspökségek és apátságok tetszése szerinti alapítására; 997-et követően hamarosan létezett már Szent Mihály egyháza, aminek jogosan járt volna a pannonthalmi fogadalom értelmében az új apátságra ruházott tizedszedési jog – tegyük hozzá, egy olyan régióban, melynek a neve sem szerepel a veszprémi püspökség területét 1009-ben leíró oklevélben. A fentiek fényében különös az is, hogy Domonkos már mint érsek szerepel a Szent Mártonnak tett fogadalomnál a 997. évnél, az elbeszélés kronológiai rétegei jól láthatólag egymásra csúsznak. Mindez természetesen az oklevél kevésbé megbízható, interpolált részében olvasható – abban a részben, ahol

¹³ GERICS 39.

¹⁴ ÉRSZEGI Géza, *Szent István pannonthalmi oklevele (Oklevéltani-filológiai kommentár)*, in *Mons Sacer 996–1996. Pannonthalma 1000 éve I–III* (szerk. Takács Imre – Szovák Kornél – Monostori Martina; Pannonthalma, Pannonthalmi Főapátság, 1996) I, 47–89; THOROCZKAY Gábor, *Szent István pannonthalmi oklevelének historiográfiája*, uo. I, 90–109.

a kibocsátó egyes szám első személyben intézte szavait az olvasóhoz.¹⁵ Az újdonság nem is ezen részek kapcsán fogalmazódott meg, hanem az oklevél létrejöttét illetően: Wolfgang Huschner vizsgálatai többek között arra az eredményre vezettek, hogy a német kancellária azon oklevélírója, akinek Bresslau óta a pannonthalmi oklevél írásának sajátosságait tulajdonítani szokás – azaz a rejtélyes Heribert C –, azonos magával a kancellárral, Heribert kölni érsekkel. A német kutató arra következtetett továbbá, hogy az oklevél éves keltezése mégiscsak helyes, Heribert érsek pedig a legnagyobb valószínűség szerint 1001 kora őszén ellátogatott Magyarországra, ahol megírta a nevezetes oklevelet, részt vett a Huschner által szeptember 8-ra, Kisasszony napjára keltezett uralkodóavatási szertartáson, és feltehetőleg tanúja volt az esztergomi érsekség felállításának is, a pannonthalmiak Monte Cassinó-i kiváltságait rögzítő oklevelét pedig ugyanolyan grafikus elemekkel látta el, mint a 998. évi Monte Cassinó-i adománylevelet, ami további szoros kapcsolatra utal.¹⁶ Amennyiben III. Ottó nem éppen hézagmentesen ismert itineráriumába¹⁷ illeszteni Heribert kancellár esztergomi tartózkodását – akit egyébiránt Huschner az egész renovációs politika szellemi atyjának tekint, és ott sejteti portréját a Liuthar-evangeliárium császártábláján –, akkor arra kell gondolnunk, hogy küldetése a végleges császári és a pápai jóváhagyás közvetítése volt, továbbá egy elengedhetetlen kelléket kellett elhoznia Esztergomba – amennyiben az nem került volna ide már korábban, egy esetleges császárlátogatás során –, az Adalbert-ereklyét.

Istvánt a területi szervezet kialakításában kánoni megfontolások, a korban elterjedt eszmék és kortárs szervezeti modellek befolyásolták. Az 1083-ban országos keretek között szentté avatott uralkodónak az eseményt közvetlenül megelőző évekből korunkra maradt időrendben első életírása, az ún. Nagyobb István-legenda, amely az emlékezzethatáron belül rögzítette az életúttal és az uralkodással kapcsolatos kortársi emlékezetet, a pannonthalmi bencés szerző ugyanis még életben láthatta műve főszereplőjét.¹⁸ Ez az író

¹⁵ *Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131* (szerk. Györfly György; Budapest, Akadémiai, 1992) 26–41 (5/II).

¹⁶ Wolfgang Huschner eredményeit Koszta László recenzálta, több írásában Thoroczky Gábor ismertette a magyar szakirodalomban, noha utóbbi hangot adott apróbb kételyeinek, de alapvetően elfogadólag nyilatkozott a német tudós állításairól, melyeket az a teljes okleveles anyag átvizsgálására támaszkodva fogalmazott meg. Lásd: THOROCHKY, *Ismeretlen Árpád-kor...* 58–61.

¹⁷ UHLIRZ, Karl und Mathilde, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III. 2: Otto III. 983–1002* (Berlin, Duncker & Humblot, 1954) 316–393.

¹⁸ „Provincias in decem partitus est episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistrum per consensum et subscriptionem Romane sedis apostolice ceterarum fore constituens”: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II*

akkoriban úgy tudta, hogy István szándéka szám szerint tíz püspökség kialakítására irányult, ami véleménye szerint meg is valósult, ezzel megteremtette a tíz egyházmegye Szent István-i alapításának hagyományát a magyar történetírásban. A 12. század közepe előtt, 1145 körül összeállított, de részint kortársi feljegyzésekre, részint közel egykorú krónikás forrásra támaszkodó Nagyobb Gellért-legenda szerint az egyházszerző uralkodó szándéka eredetileg az volt, hogy királyságában – talán az apostolok számának megfelelően – 12 püspökséget hozzon létre, ám terve nem valósult meg maradéktalanul.¹⁹ Elképzelésük kialakításában mindkét író nagyban befolyásolta a saját korukban a Magyar Királyságban is dokumentálhatóan közismert és népszerű pseudo-izidori kánongyűjtemény. A 9. századi eredetű, nagyszámú hamis dokumentumot magában foglaló, ám gyakorlatiassága okán rendkívül nagy tekintélyre szert tett és elterjedt pápai ügylevélgyűjteményben, egy II. Pelágusz pápa – Nagy Szent Gergely közvetlen elődje – nevére hamisított dekrétálisban ugyanis ezt olvasták: „Tudjátok meg, hogy a független tartomány (certa provincia) az, melynek van tíz vagy tizenegy püspöki székhelye (civitates) és egy királya, [...] továbbá egy püspöke, akinek a többi tíz vagy tizenegy püspök alá van rendelve.” A pápai ügylevél világos és a jövőre nézve alapvető meghatározását adta az állami önállóság legfőbb ismérvének, ami egyszerre az állam- és egyházszerzés összefonódottságát is indokolta olvasói számára. Ez pedig nem más, mint a saját érseki tartomány megléte.²⁰

(szerk. Szentpétery Imre; Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937–1938) II, 383.

¹⁹ „Nunc [...] voluntatis mee fuit, ut XIIcim episcopatus, quos in regno meo statuere decreveram, episcopis implerem, sed magis pendit in arbitrio aliorum, quorum arbiter sathanas fuit [...]”: *Scriptores rerum Hungaricarum...* II, 492–493. A legendaszöveg keletkezésére és forrásértékre lásd: HORVÁTH János, *A Gellért-legendák keletkezése és kora*, in *Középkori kútfőink kritikus kérdései* (Memoria Saeculorum Hungariae I) (szerk. Horváth János – Székely György; Budapest, Akadémiai, 1974) 147–163. A számszerűsége: HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I) (München, Aurora, 1973) 27.

²⁰ „Scitote certam provinciam esse, quae habet decem vel undecim civitates et unum regem et totidem minores potestates sub se et unum episcopum aliosque suffragatores decem vel undecim [...]”: *Decretales Pseudo-Isidorianae et Capitula Angilramni* (ed. Paulus Hinschius; Lipsiae, Tauchnitz, 1863) 724. A szöveg helyre elsőként hívta fel a figyelmet: PAULER Gyula, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II* (Budapest, Athenaeum, 1899²) I, 391 (63. jegyz.). A Pseudo-Isidor-helyet a szuverén magyar állam szervezésének közvetlen eszmei forrásaként és mintájaként mutatta be hangsúlyozva, hogy Szent István törvényeinek két cikkelye is szó szerinti átvétel ebből a gyűjteményből: GERICS 68–69, valamint több más tanulmányában is. István törvénycikkeinek pseudo-izidori eredetét cáfolta: MIKÓ Gábor, *Szent István törvényei és a pseudo-izidori hamisítványok*, in *Magyar Könyvszemle* (2007) 153–168. A cáfolat nem zárja ki, hogy II. Pelágusz pápa levelének vonatkozó helye ismert lehetett már a 11. század elején, ami a 11. század végére és a 12. század elejére bizonyítottan tekinthető, lásd: GERICS 24. Koszta László hosszan vitatta, hogy a norma a korabeli Európában bárhol kimutatható hatást gyakorolt volna a szervezés gyakorlatára: KOSZTA László, *Fejezetek a korai magyar egyházszerzés történetéből* (akadémiai nagydoktori disszertáció; Szeged, 2012) 112–113.

Az országot egyházi intézményekkel berendező uralkodó gondolkodására és elképzeléseire valóságos modellek is hatást gyakoroltak, az imitatio – évszázadok során kiformalódott minták követése – ugyanis a korabeli politikai gondolkodás és szokásjog központi fogalma volt.²¹ A székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilika megépítésében és dinasztikus magánkápolnává alakításában István nagy bizonyossággal a nyugati uralkodói hatalom ősmintájának tekintett Nagy Károly – akinek nevéből „király” szavunk is eredeztethető²² – aacheni palotakápolnáját vette alapul. Szerkezeti felépítése megtévesztő hasonlatosságot mutat a fehérvári prépostság templomáival, amelyről Hartvik püspök István-életrajzában részletes leírást olvashatunk. Nem ok nélkül merült fel, hogy ebben az esetben István király az akkor már nagy múltra visszatekintő, a Károly-örökösök idején politikai törekvéssé izmosodó imitatio imperii (vagy Aquisgrani) eszméjére támaszkodott.²³ A 11. század elején egy másik minta követése is kézenfekvőnek látszik, a nyugati keresztény világ fővárosáé, az Örök Városé, Rómáé. A feltevés szerint az egyházszervező uralkodó eredeti szándéka az lehetett, hogy királyságát a római zarándokbazilikák ötös számának és a hetes szám számmisztikai értelmezésének jegyében hét területre ossza, és ezek központja körül hozzon létre keresztény egyházmegyéket. A király közvetett célja ezzel az lett volna, hogy Róma és a pápaság hatalmát jelképes formában idézze országa egyházszervezetének valóságába. Ez alapján az imitatio Romae eszméje indokolhatta, hogy 1009-ig bezárólag a tervek szerint lezárult a püspökségek területének kialakítása.²⁴

A hét egyházmegye megalakulásával 1009-ig bezárólag valóban számol a magyar egyháztörténeti kutatás, így a kiformalódott magyar egyházszer-

²¹ István király első törvénykönyvének praefatiója: „nostram gubernantes monarchiam, antiquos ac modernos imitantes augustos”: ZÁVODSZKY Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege)* (Budapest, SZIT, 1904) 141. A fogalomra lásd: SZOVÁK Kornél, *Az Aranybulla helye a magyar politikai gondolkodás történetében*, in *Andreae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum. Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulójára* (szerk. Mayer Gyula – Szovák Kornél – Rác György; Budapest, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóintézet – Magyar Nemzeti Levéltár, 2022) 45–66.

²² TÓTH Endre, *Miért lett király Szent István?*, in *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II* (szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél; Budapest – Debrecen, ELTE–PPKE – Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014) II, 775–792.

²³ DEÉR, Josef, *Aachen und die Herrschersitze der Arpaden*, in *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (1971) 1–56.

²⁴ KOSZTA László, *A püspökség alapítása*, in *A Pécsi Egyházmegye története I: A középkor évszázadai (1009–1543)* (szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümei József; Pécs, Fény, 2009) 13–42, itt: 24–29; Uő, *Fejezetek a korai magyar egyházszervezet történetéből* 45–55, különösen 49; Uő, *A kalocsai érseki tartomány kialakulása* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2) (Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2013) 65–68.

vezeten az első jelentős és kimutatható területi és határváltoztatás 1030-ban vagy akörül valósult meg. Akkor ugyanis, miután a királyi sereg vezére a csataterén legyőzte az István hatalmával dacoló Ajtony seregét, az elbukott nagyúr hatalmi övezetében nem pusztán a világi kormányzat területi egységeit – az ún. királyi vármegyéket – hozták létre, hanem püspökséget is szerveztek Marosvár központtal, melynek első püspökéül a velencei származású Szent Gellértet nevezte ki a király. Szent István uralkodása idején feltehetőleg több egyházmegye egyelőre nem volt tervbe véve, a marosvári is a politikai fejlemények következményeként csatlakozhatott már létező társaihoz, mintegy az addig működését megkezdő egyházszervezet kiegészítéseként.²⁵

Az eszmei modellek mellett bizonyos nagy szerep jutott az egyházmegyék rendjének kialakítása során a valóságban életszerűen működő mintaintézményeknek is. Ilyenekkel István – külföldről érkezett és hazai – tanácsadói, munkatársai több formában is találkozhattak. A hűbértokok jövedelmeire támaszkodó birodalmi püspökségek mellett létezett a nagy területű francia egyházmegyék, valamint a késő ókori eredetű itáliai–dél-francia város-püspökségek modellje. Az egyházszervező uralkodó a jelekből ítélve királyságában nem honosította meg a hűbéri intézményt,²⁶ az általa alapított püspökségeket nem hűbéri birtokokkal (beneficium) – ez volt a rend a Német-római Birodalomban –, hanem örökadományokkal (donatio) látta el. Egyfelől az itáliai és dél-franciaországi város-püspökségek keresztelőegyházi jellemzője volt a gyakorlati minta, másfelől az észak-franciaországi nagy területű egyházmegyék rendszere. A kettő ötvözete folytán alakult ki a magyarországi püspökségek rendjének területi sajátossága.²⁷

Az episzkopális rend területi kiterjedése és megszervezésének kronológiája máig sokat vitatott kérdése a magyar egyház létrejöttének. A Kárpát-medence lefedettségét illetően 1009-ig folyamatosan, évről-évre bővült – azaz változott területileg – az egyházmegyék rendszere, majd hosszú szünetet követően 1030-ban kiegészült az újonnan István „országához” csatolt Maros-vidéki régióval. A létrehozott intézmények száma ezzel feltehetőleg lezárult, István Marosvárt követően már nem alapított újabb püspökséget. A kronológia tekintetében három biztosra vehető évszám áll a kutatók rendelkezésére. Az egyik 1009: István király ekkor bocsátotta ki a Pécsi Egyházmegye természetes határait leíró alapítólevelét. Ugyanebben az esztendőben került sor a veszprémi püspökség területére eső vármegyéket leíró, hiteles formában fennmaradt oklevél közzétételére is. A harmadik évszám 1030, amikor

²⁵ KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...* 186–187.

²⁶ VÁCZY Péter, *A hűbériség szerepe Szent István királyságában*, in *Századok* (1932) 369–392.

²⁷ MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon* (Budapest, Akadémiai, 1971) 15–16.

István a Pozsonyi Évkönyvek egykorú bejegyzése szerint Gellértet kinevezte Marosvár püspökévé.²⁸ Ez utóbbi forrás arról is beszámol, hogy 1036-ban a Pécsi Egyházmegye élén személycsere történt, de ez a forrásadat csak igen tág keretek között segít a kronológiai rend meghatározásában. 13. századi megbízható helyi hagyomány őrizte meg annak emlékét, hogy a veszprémi püspökség volt az országban az első főpapi szék, és Gizella királyné tevőleges közreműködésével alakult meg.²⁹ A számára választott Szent Mihály-patrocínium aligha a bizánci rítus hatására vezetendő vissza, sokkal inkább az a háború lehetett a mennyei seregek vezére kiválasztásának közvetlen oka, melyet Istvánnak a dinasztikus rokonnal, Koppánnyal kellett megvívnia 997-ben.³⁰ 1003-ra tehető a Gyula elleni harcok lezárultával az Erdélyi Egyházmegye alapítása, ennek székesegyházát is Szent Mihálynak szentelték. Majd az Ajtony ellen viselt háború eredményeként megszületett csanádi szék is egy harcos szentet, Szent Györgyöt kapta védőszentjéül.³¹ A soron lévő történeti események nagyban befolyásolták a rendszer kialakulását. Győr és Esztergom tartozhattak még azon püspöki megyék közé, melyeket az uralkodó nagyfejedelemtként kezdett szervezni, és a szervezés legelső hullámát képviselték. A pécsi oklevél határleírásai illeszkedtek a Kalocsai Egyházmegye nyugati végeihez, tehát annak létezése is feltételezhető. Az Egri Egyházmegye felállítását 1005 körülre szokás tenni, amikor is István megállapodhatott a kabar törzsek urával, Aba Sámuellel a megtéréséről. Amennyiben a sokak által elfogadott, logikusnak látszó kronológiai rendnek hitelt adunk, akkor a püspöki szervezet 1009 előtt lényegében kialakult, és ezt alkalomadtán 1030 táján egy kései kiegészítéssel bővítették ki. Az eredeti szándék mellett ebben feltehetőleg az is szerepet játszott, hogy az 1010-es évektől István figyelmét más problémák foglalták le, 1030 után pedig a beteg és idős uralkodó a fia

²⁸ „1030. Gerardus episcopus ordinatur”: *Scriptores rerum Hungaricarum...* I, 125.

²⁹ A püspökségi szervezet kronológiájának meghatározásában a feltehetőleg megbízható és hosszú időn keresztül fennmaradó helyi hagyományok játsszák a főszerepet. A veszprémi püspökségről az ún. Kehidai oklevél állítja, hogy Gizella volt első alapítója: „a prima fundatrice ecclesie sue regina Gysla”: *Zala vármegye története. Oklevéltár I–II* (szerk. Nagy Imre – Véghegy Dezső – Nagy Gyula; Budapest, Franklin, 1886–1890) II, 643. Elsőségéről több IV. László-kori oklevélben olvashatunk: „Sancta Vesprimiensis ecclesia, prima omnium cathedralium regni sedium” (1276): GUTHEIL Jenő, *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523)* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 18) (Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár – Veszprémi Érseki Könyvtár, 2007) 70. A székesegyház kapcsán ugyanez: „valde priorem et antiquiorem inter pontificales sedes Hungarie regni Vesprimiensem basilicam”: uo. 76.

³⁰ THOROCZKAY, *Írások az Árpád-korról...* 36.

³¹ A másik metódus a patrocíniumok szinkroniájának és eszmetörténeti hátterének vizsgálata és magyarázata. Ezekre lásd: KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...* 175–178, 180–182, 186–187.

halálán érzett gyásztól megtörve már csak a lelkek üdvéért imádkozó szerzeteseknek alapított monostorokat.³²

AZ EGYHÁZMEGYÉK TERÜLETÉNEK KEZDETI ALAKULÁSA

Nem kis szerencse, hogy korunkra maradt két olyan kortárs okleveles forrás is, amelyek már nem pusztán az alapítás folyamatára, hanem a területiség korabeli szempontrendszerének jelentőségére is fényt vetnek. Noha mindkét dokumentum szövege későbbi átírásban áll csak rendelkezésünkre, az oklevélkritika mindkettőt megbízhatónak minősítette, és a történetkutatás manapság így is kezeli. Mindkét oklevelet István király bocsátotta ki az 1009. esztendőben, és mindkettő egy-egy püspökség területét írja körül, igaz, más-más szempont szem előtt tartásával. A hagyományosan a pécsi püspökség alapítóleveleként számon tartott darab elmondja, hogy 1009 késő nyarán, augusztus 23-án a győri várban Azo pápai legátus jelenlétében került sor a szentatya egyetértésével (cum consensu sanctissimi apostolici) a pécsi püspökség határainak kijelölésére, továbbá első püspökének, Bonipertusnak a kinevezésére, végül a püspökség kiváltságainak odaadományozására. Az oklevél ebben az esetben az egyházmegye természetes határvonalait írta le, melyek közül az első határszakasz az újonnan létrehozott püspökséget a Veszprémi Egyházmegyétől, a második pedig – amely Dunaföldvártól a Szerémségig a Duna jobb partján haladt délnek – a Kalocsai Egyházmegyétől választotta el. A déli határok egyelőre nyitva maradtak, feltehetőleg a magyar településterület széléig terjedtek, de csak a Zágrábi Egyházmegye területének kijelölése idején, 1090 körül határozták meg ezeket. Jól látható, hogy a pécsi oklevél határleírása már feltételezte a Veszprémi Egyházmegye délnyugati határvonalát. Az azonban, hogy a Dunánál a kalocsai püspökség határaihoz illeszkedett, felveti annak lehetőségét, hogy a kalocsai főpap joghatósága eredetileg a jobb partra is kiterjedt, és 1009-ben szorult csak vissza a Duna–Tisza közé.³³

A másik 1009-es keltezésű oklevél Sólyban kelt, Szent István első vértanú kápolnája mellett, benne az egyházszerző király négy vármegye – Veszprém, Fejér, Kolon és Visegrád – területét rendelte alá Szent Mihály veszprémi egyháznak és István püspök joghatóságának. Az oklevél emellett felsorolja azokat az (örök)adománybirtokokat és kiváltságokat, melyekkel István király felruházta az első püspökséget. Mivel az alapításra egészen

³² Minderre: KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...*; THOROCZKAY, *Ismeretlen Árpád-kor...* 79–89; Uő, *Írások az Árpád-korról...* 33–50.

³³ THOROCZKAY, *Írások az Árpád-korról...* 41.

biztosan jóval korábban sor kellett kerülnön, a veszprémi diplomát jobbra adomány-, kiváltság- vagy utólagos határleíró oklevélként tartja számon a történetírás. A pécsiőtől eltérően ebben az esetben a – talán itáliai származású – megszövegező nem a határvonal ismertetésének, hanem a joghatósági területen fekvő világi kormányzati egységeknek, a vármegyéknek szentelt nagyobb figyelmet, ámbátor közülük Kolon és Visegrád mibenléte, továbbá Somogy hiánya a felsorolásból vitákat váltott ki a későbbi történetírásban. Visegrád a Fejértől északkeletre fekvő, később két vármegyére – Pestre és Pilisre – osztott régióval bizonyult azonosnak. Ez felvetette annak lehetőségét is, hogy a veszprémi püspök joghatósága eredetileg áterjedhetett a folyó bal partjára is. Kolon alatt régebben Zala vármegyét értették, de abba az egyik elképzelés szerint az akkor önálló vármegyeként még nem létező Somogy is beletartozott. A másik nézet szerint ekkor még együtt kormányozták a somogyi tájat Veszprém vármegye területével.³⁴ A veszprémi püspök joghatósága az 1090-es évek elejéig a Dráván túlra is kiterjedt, azaz a pécsihez hasonlóan déli határa nyitott volt, majd csak a Zágrábi Egyházmegye határai szorították ki Szlavóniából püspökének iurisdíctióját.³⁵

A területi kiigazítás kérdése más esetekben is felmerült, a magyarázatok azonban jobbra a későbbi viszonyokból következtetnek vissza az István-kori állapotokra és változásokra. A szervezés során feltehetőleg a korábban létrejött egyházmegyék püspökének joghatósági határait az újonnan szervezettek javára szinte folyamatosan módosították.³⁶ Ismeretes, hogy az esztergomi főpap közvetlen joghatósága alá rendelt püspöki egyházmegye („főegyházmegye”) területe a későbbiekben a Felvidékre terjedt ki. Az általánosan elfogadott magyarázat abban keresi ennek okát, hogy az elsőként megszervezett veszprémi püspökség, majd az időrendben talán másodikként létrejött Győri Egyházmegye „kiszorították” a Dunántúlról az esztergomit, így annak már csak a Duna bal partján lehetett kijelölni a joghatósági területét.³⁷ Kérdéseket vetett fel az egri püspökség megszervezése, amelyre minden bizonnyal már 1009-et megelőzően sor került, feltehetőleg 1005 táján. Püspökének joghatósága eredetileg az Ajtony hatalma alatt lévő területig terjedhetett, miután

³⁴ *Diplomata Hungariae antiquissima...* I, 49–53 (8). Az oklevél kritikájának historiográfiájára: THOROCZKAY, *Ismeretlen Árpád-kor...* 65–68. A Somogy-vita – Kristó Gyula, Solymosi László és Zsoldos Attila többszöri pengeváltása – tudományos írásai ma már összegyűjtve is olvashatók: *Szent István és az államalapítás* (Nemzet és Emlékezet) (szerk. Veszprémy László; Budapest, Osiris, 2002) 431–481.

³⁵ KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...* 178.

³⁶ Kalocsa esetére lásd: GYETVAI Péter, *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VII) (München, Aurora, 1987) 43–44.

³⁷ KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...* 177–178; THOROCZKAY, *Írások az Árpád-korról...* 37.

azonban – István uralkodásának legvégén vagy még inkább I. András uralkodásának elején – megalakult a Bihari Egyházmegye, az új püspökség az egri főpap területe és az 1030-ban létrejött Marosvári Egyházmegye közé ékelődött. Egy területi enklávé – a későbbi Zombolyai vagy más néven Pankotai főesperesség – földrajzilag elszakadt ugyan a püspökség törzsterületétől, de továbbra is az egri püspökben tisztelte ordináriusát. Ez azt is sugallja, hogy a bihari (a későbbi váradi) püspökség területét és talán a marosváriét is részben Egerről választották le.³⁸ A Váci Egyházmegye területe is eredetileg az egri püspökséghez tartozhatott, egy részén azonban korábban a kalocsai főpap joghatósága érvényesülhetett, kiszakítása ezekből szintén István uralkodásának utolsó éveiben, de inkább már csak utódának, Péternek az idejében történhetett meg, birtokainak határait 1075-ben említették először.³⁹ A garamszentbenedeki oklevélben felsorolt birtokhatárok kirajzolják egyszersmind a püspöki joghatóság határvonalait is.⁴⁰ Az István alatt, talán Gyula 1003. évi legyőzése után azonnal megalapított kelet-magyarországi Erdélyi Egyházmegye korai központjának bizonytalansága és területéről – nem központjáról – való elnevezése elképzelhetővé teszi, hogy a korai püspökség jobbára még csak Észak-Erdélyre és a Felső-Tisza-vidékre terjedt ki, és területét a 11. század végére egészítette csak ki a későbbi központot – Gyulafehérvárt – magában foglaló vidék, Dél-Erdély.⁴¹ Az erdélyi püspöki joghatóságot csorbította a dél-erdélyi szászok betelepülése, kivettségük okán ugyanis ezeknek az ordináriusa az esztergomi érsek lett.⁴² A kalocsai püspökség érsekségi rangra emelése határmódosítást nem vont maga után, miután azonban szuffraganeus egyházmegyei gyarapodtak, a 12. század közepe után a magyar egyházszervezet kétosztatú lett, két nagy egyháztartományra (provincia) vált szét.⁴³

AZ EGYHÁZSZERVEZET ALAKULÁSA SZENT ISTVÁN UTÁN

A 11. század első felében tehát kialakult az az episzkopális szervezet, amely lefedte az Árpádok királyságának területét, egyházkormányzati határokkal választotta el azt a dél-német episzkopátus joghatóságának kiterjesztésére

³⁸ KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...* 182–183.

³⁹ A váci püspökség Képes Krónikában elbeszélt alapítástörténete nehezen hozható összhangba a 11. század végi hagyománnyal. KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...* 187–188.

⁴⁰ *Diplomata Hungariae antiquissima...* I, 216; HERMANN 28.

⁴¹ KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...* 180–182; THOROCZKAY, *Írások az Árpád-korról...* 41; MARTON József, *Az Erdélyi Egyházmegye a középkorban* (Csíkszereda, Pro-Print, 2013) 18–20, 39–43.

⁴² MARTON 29–38.

⁴³ Kalocsa kérdésére lásd: KOSZTA, *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*.

formált igényeitől, arányos egyházkormányzati terheket rótt a monarchia főpapjaira, és amely szilárdabbnak és tartósabbnak bizonyult Közép-Európa többi új egyházszerkezeténél.⁴⁴ Komolyan számba veendő területi változás ezen a renden a 11. század végén következett csak be: a Szlavónia területét lefedő zágrábi püspökség 1089–1090-re keltezhető létrejötté a Drávánál lezárta a pécsi és a veszprémi püspökség déli határait – nem kizárt, hogy elszakította főpapjaik joghatóságától a Drávától délre fekvő és muravidéki településeket –, így szükségszerűen határmódosítást vont maga után.⁴⁵ A saját területén kívül eső központtal rendelkező Nyitrai Egyházmegye szervezésének kezdetei Szent László utolsó uralkodási éveire nyúltak vissza, területét eleve az Esztergomi (Fő)egyházmegye területéből szakították ki, ily módon annak mintegy enklávéját képezte. Nyitra határváltozással történt létrejöttének emlékét őrzi az a különös jelenség is, hogy az újonnan létrejött egyházmegyének ugyanúgy volt Nyitrai főesperessége, miként maradt ilyen az Esztergomi (Fő)székeskáptalanban is a későbbiekben.⁴⁶ Szent László uralkodása idején két főpapi szék székhelyet váltott: a bihari püspöki szék átkerült a közeli Váradra, a kalocsai székhely pedig megkettőződött, Bácsón alakult meg az új székeskáptalan, de a régi is megmaradt Kalocsán, az érsekek pedig hamarosan visszaköltöztek eredeti központjukba. Ezek a változások az egyházmegyei határokat valószínűleg nem befolyásolták.⁴⁷

Még az Árpád-kor során fény derült arra, hogy az eredetileg a kevésbé benépesedett területeken nyitva hagyott egyházmegyei határok nem mindenütt zárultak le olyan békés körülmények között, amint az a Zágrábi Egyházmegye létrehívása idején történt. Mivel mindkét ilyen esetben elvi jelentőségű állítások fogalmazódtak meg, érdemes ezeket az ügyeket közelebbről is szemügyre venni. Északkelet-Magyarország erdős vidéke a 13. század második felében népesült be, területe – Máramaros – két egyházmegye, az egri és az erdélyi határvidékén feküdt. 1299-ben az uralkodó, III. András – nyilván az egri főpap kezdeményezésére – a Máramaros fölötti lelki joghatóság gyakorlását az egri püspök számára ismerte el. Döntését azonban az erdélyi püspök tiltakozására – és mert világossá vált előtte, hogy a döntés ilyen

⁴⁴ KOSZTA, Fejezetek a korai magyar egyházszerkezet történetéből 260–261.

⁴⁵ KÖRMENDI Tamás, *A zágrábi püspökség alapítási éve, in „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére* (szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely; Pécs, Kronosz, 2012) 329–341.

⁴⁶ Nyitra alapítását a hazai és külföldi historiográfiára támaszkodva alaposan feldolgozta: KOSZTA László, *A nyitrai püspökség létrejötté. Nyitra egyháztörténete a 9–13. században, in Századok* (2009) 257–318.

⁴⁷ BALICS Lajos, *A római katolikus egyház története Magyarországon I–II/1–2* (Budapest, SZIT, 1885–1890) II/2, 18–21, HERMANN 28, 53; GYETVAI, *Egyházi szervezés...* 32–40. Később felmerült egy harmadik székhely kérdése is, lásd: GYETVAI, *Egyházi szervezés...* 49.

esetekben nem rá tartozik – visszavonta, és az ügy mérlegelését a kalocsai érsekre bízta, mivel „az ilyesfajta, az egyházmegyék határait és határvonalait illetően keletkezett nézeteltérés ügyének kivizsgálása [...] az érsekekre kell tartozzék; [...] hogy maguk a püspök urak egyházmegyéik határait illetően fölötteseik színe előtt pereskedjenek”. Az uralkodó külön követet is küldött Egerbe, de az – mivel a püspök nem volt otthon – dolgavégezetlenül tért vissza.⁴⁸ A kalocsai érsek előtti vita tárgya a továbbiakban már az volt, hogy „vajon a Máramarosnak nevezett föld az Erdélyi Egyházmegye határai között van-e, vagy nem?” Mivel a bíróság végül az egri püspök nyakassága miatt, és mert az ezzel megbízott váradi püspök és az alkancellár titeli prépost úgy találták, hogy a vitás terület tényleg az Erdélyi Egyházmegyéhez tartozik, az erdélyi püspök számára kedvező ítéletet hoztak.⁴⁹ Az eset egyik tanulsága természetesen az, hogy a határkiigazítás kérdése ekkor már nem a kegyúri jogait e tekintetben a Szent István-korhoz képest jóval korlátozottabb mértékben gyakorló uralkodóra, hanem a metropolitákra tartozik, akiknek viszont jogszerű keretek között kell kivizsgálniuk az ügyeket. A másik tanulság a következményeket illeti. 1299-ben III. András végül beiktattatta az erdélyi püspököt a vitatott terület feletti lelki joghatóság gyakorlásába, a 14. században azonban az egri püspök felelevenítette a követelést, és ezúttal törekvéseit siker koronázta.⁵⁰ Az ügy háttérében a dézsmaszedés kérdése is megbújhatott.

A másik eset, a már említett pécs-kalocsai határvita mögött talán szintén a főpapi jövedelmek álltak. A 13. század első felében a két főpap között viszályforrás lett a Szerémség hovatarozásának kérdése, aminek eldöntése a szerémségi határ (az ún. Kőárok) megítélésén múlt, feltehetőleg ezért került sor a pécsi püspökség alapítólevelének interpolálására. 1247-ben ezért a kalocsai főpap IV. Ince pápához fordult, aki a kérdés eldöntését a pilisi ciszterci, valamint a pannonhalmi és a dombói bencés apátokra bízta.⁵¹ Az

⁴⁸ „Quod huiusmodi altercacionis causae cognitio de terminis et limitibus dyocesium exorta non ad nos, sed ad metropolitanos deferri deberet; [...] ut iidem domini episcopi de terminis suarum dyocesium coram suis superioribus experirentur”: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VI/II* (ed. Georgius Fejér; Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1830) 192–193; *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II/4: 1290–1301* (szerk. Borsa Iván; Budapest, Akadémiai, 1987) 4216. sz.

⁴⁹ „Utrum terra, Maramorus vocata, intra terminos et limites dyecesis Transsilvanensis existat, nec ne”: *Codex diplomaticus...* 193–194; *Az Árpád-házi királyok okleveleinek...* 4263. sz.

⁵⁰ A történetet ismerteti: BALICS II/2, 16. A 14. századi fejleményre: KOSZTA, *A kereszténység kezdetei...* 183.

⁵¹ UDVARDY József, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XI) (Köln, Görres Gesellschaft, 1991) 137; BARABÁS Gábor, *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5) (Pécs, Pécsi Történettudomá-

érsek panaszána alapját ekkor az képezte, hogy „a Kalocsai Egyházmegye a Pécsi Egyházmegye oldaláról, amellyel szomszédos, nem rendelkezik határozott határvonallal”. A delegált bírák feladatát a pápa így szabta meg: „Ha úgy találjátok, hogy az említett egyházmegyék valamikor is elhatároltak voltak, az említett érseket és püspököt szorítsátok rá, hogy elégedjenek meg a régi határokkal; egyébiránt mindkét fél jogának a figyelembevételével józan belátások szerint határoljátok el [őket].”⁵² A vitatott határszakasz a Kőárok nevű antik vízvezeték volt. Ez a helyzet mindkét érdekelt főpapot cselekvésre készítette, a pécsit arra, hogy 11. századi oklevelébe betoldásokat (interpolációt) eszközöljön, a kalocsait arra, hogy a Római Kúriánál keressen orvoslátot sérelmére.⁵³ Az elvi jelentőségű állítás a dokumentumban az „antiqui termini” normajellege, de az sem közömbös elem a szövegben, hogy ezúttal – noha delegált bírák útján – a pápa maga hozott döntést a felmerült kérdésről.

Az egyházszervezet bővülése ezzel természetesen nem ért véget. A 13. században kísérletek történtek a szász területeken – Szeben vidékén és a Szepességben – a lakosság egyházi autonómiájának magasabb szintre emelésére. A szebeni püspökség II. András-kori terve ellen az esztergomi érsek éppúgy tiltakozást jelentett be, mint az erdélyi püspök.⁵⁴ A szepesi püspökség elképzelése pedig Farkasfalvi Jakab püspök kapcsán került szóba III. András uralkodása idején. Jakab élete végéig viselte a püspöki címet, halálát követően azonban – úgy látszik – a kérdés aktualitását veszítette.⁵⁵ A boszniai püspökség balkáni előzménye fokozatosan került a magyar egyházszervezet keretei közé, az 1230-as években először közvetlenül a Szentszék alá helyezték, majd 1247-től a kalocsai érsek szuffragáneusa lett. Mivel főpapja püspöksége területén joghatóságát gyakorolni nem tudta, ez hamarosan dél-magyarországi

nyért Kulturális Egyesület, 2015) 213.

⁵² „Cum [...] Colocensis diocesis ex parte diocesis Quinqueecclesiensis, cui est contigua, non habeat certos fines, ac propter hoc [...] sepe contingat graves discordias exoriri; [...] si eisdem dioceses inveneritis fuisse aliquo tempore limitatas, predictos archiepiscopum et episcopum antiquis terminis faciatis [...] manere contentos [...] alioquin eisdem dioceses, prout utriusque partis ius exegerit, vel expedire videritis, limitetis”: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis I: Ab Honorio pp. III. usque ad Clementem pp. VI. 1216–1352* (ed. Augustino Theiner; Romae, Typis Vaticanis, 1859) 205 (384). Az esetet ismerteti: BALICS II/2, 16.

⁵³ *Diplomata Hungariae antiquissima*... I, 54–58 (9/1). Az oklevél kritikájának historiográfiájára: THOROCZKAY, *Ismertelen Árpád-kor*... 62–65. Az alapítástörténet elbeszélése: KOSZTA, *A püspökség alapítása* 37–38. A határok kérdésére: KISS Gergely, *A püspökség határai*, in *A Pécsi Egyházmegye története* I, 43–54.

⁵⁴ BALICS II/2, 33–34.

⁵⁵ Uo. II/2, 33. BUJÁK Gábor, *Stock János és a szepesi egyház kiváltságai*, in *Mátyás király és az egyház* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensis 10) (szerk. Fedeles Tamás; Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2019) 203–231, itt: 216.

birtokaira szűkült le.⁵⁶ 1229-ben Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek azzal a céllal, hogy a Szávától délre élő szláv népességet a latin szertartásrendre térítse, IX. Gergely pápa engedélye alapján a Száván túli területen püspökséget hozott létre, melynek székhelye előbb Kő (Bánmonostora) lett az egyházmegyén kívül, később Szenternye vette át a szerepet, de az eredeti székhely is megmaradt, így a püspökség két székhellyel rendelkezett.⁵⁷

A királyság expanzív politikája nyomán ideiglenesen vagy már létező, vagy újonnan szervezett egyházmegyék egészítették ki a fennálló rendszert. A 12. században – Kálmán 1102. évi horvát királlyá koronázását és 1105. évi dalmáciai hódítását követően – a dalmát tengerpart három érseksége és ezek szuffragáneos püspökségei ideig-óráig illeszkedtek a magyar egyházszervezethez.⁵⁸ 1227-ben Róbert esztergomi érsek pápai legátusi felhatalmazásra támaszkodva a Kárpátokon kívül alapított missziós püspökséget Milkó székhellyel a kunok megtérítése és lelki gondozása céljából, amit a tatárjárás, majd az Arany Horda berendezkedése elsöpört, emlékét azonban címzetes püspökség tartotta fenn a középkor végéig.⁵⁹ A déli hatalomkiterjesztés teremtett lehetőséget a nándorfehérvári püspökség 13. század végi létrehozására, ez azonban szintén rövid életűnek bizonyult.⁶⁰

ÖSSZEGÉS

Az Árpád-kort követően is előfordultak kisebb-nagyobb kiigazítások az egyházszervezet „makroszintjén”, és történtek további kísérletek egyházmegyék létrehozására. A vizsgált időszakban egyrészt gyorsan lezajló események nyomán, másrészt hosszú folyamatok során alakultak ki a rendszer alapjai, melynek háttérben tudatos és tervszerű elképzelések álltak. A folyamat

⁵⁶ ROKAY Péter, *Boszniai püspökség*, in *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század) (főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál – Makk Ferenc; Budapest, Akadémiai, 1994) 124–125; TERNOVÁCZ Bálint, *A szerémi és a boszniai latin püspökségek története a középkori magyar királyságban* (PhD-értekezés; Budapest, ELTE Történettudományi Doktoriskola, 2020) 81–103.

⁵⁷ BALICS II/2, 29–31. KOSZTA László, *Szerémi püspökség*, in *Korai magyar történeti lexikon* 642; C. TÓTH Norbert – TERNOVÁCZ Bálint, *Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kő és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegai társaskáptalan középkori archontológiája* (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 11) (Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2020) 55–56.

⁵⁸ *Lányi Károly magyar egyháztörténelme I: 889–1526* (átdolgozta Knauz Nándor; Esztergom, Horák Egyed, 1866) 363; GÁL Judit, *Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) (Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020) 58.

⁵⁹ BALICS II/2, 31–33.

⁶⁰ A missziós püspökségekre és későbbi középkori sorsukra lásd: KOSZTA László, *Missziós püspökségek*, in *Korai magyar történeti lexikon* 458–460.

kezdetén a püspökségek létrehozása és határaik módosítása kérdésében egyházfői jogosítványai alapján a királyt illette a döntő szó, a végén azonban már elvszerűen kimondásra került, hogy a kérdés részint a Szentszék illetékességébe, részint a metropoliták jogkörébe tartozik. A szervezés idején – többek között a kezdeti betelepületlenség okán – rendezetlenül maradt „nyitott határok” a későbbiekben vitákhoz vezethettek, melyek háttérében a pasztorációs-lelki kérdéseken túl jövedelmi megfontolások is szerepet játszottak. A korban nem alakult ki a térszemlélet napjainkra jellemző formája, ezért hol a lefedett terület szerepelt nézőpontként, hol a birtoklásban megszokott határvonal futásának tulajdonítottak jelentőséget, az alapításkori határok pedig a későbbiekben normává szilárdultak. Etnikai megfontolás új egyházmegye létrehozásánál egy esetben fordult elő, a Zágrábba kinevezett első püspökkel kapcsolatban említette a püspökség alapításáról beszámoló oklevél, hogy cseh származása és a terület lakosságának feltehető anyanyelve lehetett a kiválasztás fő szempontja.⁶¹

⁶¹ „Ad instruendam ergo huius plebis ignorantiam quendam Boemicum venerabilis vite virum nomine Duch idoneum repperit, quem eidem ecclesie pastorem per suum capellanum Fancicam delegavit”: *Árpád-kori oklevelek, 1001–1196* (szerk. Györffy György; Budapest, Balassi, 1997) 49.

BARSI BALÁZS BREVIÁRIUM

Szent Ferencről azt mondja egyik életrajzírója, hogy „egész testéből nyelvet csinált” (1Cel 97). A ferences rend alapítója Krisztus imitátoraként, utánczója-

ként tűnik fel előttünk. De sok más embertársunk, így Balázs atya élete, személyisége sem érhető meg legfontosabb kötődése nélkül: lényével, életével a Legszentebbre, az Úrra mutat. Amikor kézbe vesszük igehirdetésének breviáriumát, rövid foglatatát, sorinak olvastán karakteresen kirajzolódik előttünk az ő szellemi portréja, de csak azért, hogy ezáltal még elevebb legyen bennünk Annak az arcképe, aki az elmúlt közel nyolc évtized folyamán életének mindig főszereplője volt, s akit szerzetesként, papként, tanárként szolgált és hirdetett. Az idei évben *Stephanus-díj*ban részesülő ferences atya breviáriumát most kibővítve adjuk újra az olvasók kezébe.

568 oldal, keménytetrlés, jelzlszalaggal. Ára: 4900 Ft

Brandenstein Béla

ETIKA

Kuminetz Géza tanulmányával

Az emberben vannak értékigenlő és értéktagadó tendenciák, hogy Brandenstein Béla találó kifejezésével éljünk. Kellő szocializáció és nevelés (helyesen tervezett programozása ez a tudatnak!) nélkül az ember közönségessé, kegyetlenné válik. Ha az értéktagadó érzelmek, eszmék és vágyak uralkodnak el a tudatban, akkor a bűnös készségek (hét főbűn) fejlődnek és uralják a személyiséget, mintegy ezek érlelik meg a gonoszság melletti *optio fundamentalis*-t, s válik határesetben démonikussá, diabolikussá, a gonoszságban megátalkodottá a személy. Ez az ember negatív önmegvalósulása, önmegvalósítása. Ellenben, ha az értékigenlő érzelmek, eszmék és törekvések töltik ki és motiválják a tudatot, akkor az erkölcsi érények révén az ember szentté lesz, birtokba veszi méltóságát, valóban Isten képmása lesz.

232 oldal, puhafedeles. Ára: 2500 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ MOLNÁR ANTAL

Magyarországi katolikus egyházmegyék a török hódoltság idején*

A MAGYARORSZÁGI KATOLIKUS HIERARCHIA FENNMARADÁSÁNAK OKAI
A TÖRÖK KORBAN

Jelen tanulmány célja, hogy rövid áttekintést nyújtson a magyarországi katolikus egyházmegyék változásairól a 16–17. században.¹ Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a vizsgált két évszázad, különösen annak első fele a katolikus egyház, de talán az egész magyar nemzet történetének legválságosabb, legnagyobb emberi és anyagi veszteségekkel járó időszaka volt, amely nagyon jelentős mértékben befolyásolta a következő századok fejlődését is.² A középkori Magyarországon jól tagolt, az Alpokon túli Európa nyugati kereszténységének egyházszervezetét imitáló egyházmegyei struktúra jött létre.³ Nagy kiterjedésű és nagy jövedelmű egyházmegyék, sőt adott esetben egész országrésznyi dioecisisek formálódtak, amelyek kormányzása már a középkorban komoly nehézségeket okozott. Részben ennek, részben a püspökök diplomáciai és hivatali tevékenységének következménye lett a főesperesek szerepének megnövekedése, amely tendencia egyébként az Alpokon túli Európában mindenütt megfigyelhető volt.⁴

Ezt a jól működő és tagolt egyházigazgatást a 16. század első felében két kataklizma forgatta fel: az oszmán⁵ hódítás és a reformáció. Ezek folyamatát és

* A tanulmány elkészítését a NKFIH K-129236 azonosító számú, „Kereszténység és iszlám. Keresztes háború és együttélés válaszüjtán a 16–17. században” című kutatási projektje támogatta.

¹ A témával majd három évtizede foglalkozom, ez az írás sokéves kutatásaim összegzése. Emiatt az alábbiakban csak a legszükségesebb hivatkozásokat adom meg.

² SZAKÁLY Ferenc, *Mi veszett Mohács után? A magyarországi török uralom mérlege*, in *Valóság* (1988) 3/39–51; Uő, *Trianon török kori gyökerei*, in *História* (1990) 3/5–7.

³ Erre lásd: SZOVÁK Kornél tanulmányát a jelen folyóirat számban.

⁴ SZENTIRMAI Sándor, *A főesperesek jogállása Magyarországon a középkor folyamán*, in Uő, *A középkori magyar egyház. Válogatott kánonjogtörténeti tanulmányok* (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 2) (előszó Erdő Péter, szerk. Thoroczkay Gábor; Pécs, Kronosz, 2021) 68–122.

⁵ Az alábbiakban a magyar szakirodalomban és köznyelvben is elterjedt, hagyományos „török” és a modern nemzetközi tudományosságban elfogadott „oszmán” terminust szinonimaként használom, ugyanolyan megfontolások alapján, mint tette azt Sudár Balázs nemrégiben napvilágot

hatását nyilvánvalóan nem szükséges e helyütt ismertetni,⁶ ezért csak egy nemzetközi léptékben is izgalmas szempontra szeretném felhívni a figyelmet. Az európai országok esetében láthatjuk, hogy a két említett folyamat közül az egyik is elegendő volt, hogy elsodorja a középkori katolikus hierarchiát. Magyarországon ez nem így történt. A veszteségek ellenére az egyházmegyék megszakítás nélkül működtek, a püspöki székeket folyamatosan, esetleg rövidebb sedis vacantia után betöltötték. Nem következett be tehát a magyar katolicizmus teljes pusztulása, amelyre a 16. század végén minden feltétel adott lett volna.

Ennek alapvetően két okát jelölhetjük meg. Az első az oszmán hódítás magyar közjogi értelmezése és ennek következményei. A török foglalást a magyar politikai felfogás ideiglenes állapotnak, erőszakos okkupációnak értelmezte, és jogi értelemben nem fogadta el. A magyarországi oszmán uralom alapvető különbsége a balkáni országok sorsához képest, hogy a Magyar Királyság nagyobbik része mentes maradt a hódítástól, így a keresztény ország rész közigazgatási, katonai és egyházi intézményei jelentős pozíciókat őriztek meg az elfoglalt ország részben, amelyeket a 17. században, az Oszmán Birodalom hanyatlásával párhuzamosan tovább erősítettek. Ezt a jelenséget hívja a magyar történetírás oszmán–magyar közös uralomnak, kondomíniumnak. A magyar intézményrendszer legteljesebb mértékben az adóztatás terén tudta biztosítani jelenlétét. A magyar intézmények működése ugyanakkor nem korlátozódott a közvetlen anyagi haszonnal járó adóztatásra, hanem a közigazgatás és a jogszolgáltatás számos területén jelen volt. A magyar települések a magyar jog szerint éltek mindennapi életüket. A vármegyei közigazgatás az oszmán uralom alatt az észak-alföldi megyékben a 17. század derekára újra megszerveződött, és nyomaival a dunántúli megyékben is találkozunk. A magyar intézmények behatolásával egyidőben a török területek paraszti lakosságának önkormányzatisága és önvédelmi szervezetei, a parasztvármegyék is jelentős mértékben megerősödtek.⁷ E struktúra részeként a hódoltság és erdélyi katolikus egyházi intézményrendszer is fennmaradt, mindenekelőtt maguk a püspöki címek, de a 17. század elejétől ez a

látott hódoltsági mecses-topográfiajában. SUDÁR Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon* (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014) 37, 39.

⁶ Mind az oszmán hódítás, mind pedig a reformáció folyamatát számos annotált térkép mutatja be a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet által 2023 decemberében kiadott történelmi atlaszban: *Magyarország történelmi atlasza 1526–1711* (a térképeket készítette Nagy Béla, főszerk. Oborni Teréz, szerk. Pálffy Géza – Varga Szabolcs; Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2023).

⁷ SZAKÁLY Ferenc, *Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században* (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 49) (Budapest, Akadémiai, 1969); Uő, *Magyar adóztatás a török hódoltságban* (Budapest, Akadémiai, 1981); Uő, *Magyar intézmények a török hódoltságban* (Társadalom- és Művelődéstörténelmi Tanulmányok 21) (Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1997).

virtuálisnak tűnő hierarchia mindinkább megtelt tartalommal. Az Oszmán Birodalomban és az Erdélyi Fejedelemségben levő magyar katolikus egyházmegyék és püspökeik között számos jogi kötelék, anyagi és lelkipásztori kapcsolat mutatható ki. A magyar katolikus egyház hódoltsági és részben erdélyi működése tehát szerves részét képezte a magyar rendiség jelenlétének a megszállt területeken, vagyis éppen emiatt ragaszkodott a magyar politika a katolikus hierarchia hiánytalan fennmaradásához.⁸

A másik ok ugyanebből a közjogi gondolkodásból fakadt. A Magyar Királyság egy katolikus államvallású összetett monarchia, a Habsburg Birodalom végvidéki államalakulata volt, ahol az uralkodónak számos engedményt kellett tennie evangélikus és református alattvalói számára, elsősorban a török elleni védelmi rendszer működtetése és a Habsburg-uralom önkéntes elismerése miatt. A katonai és politikai helyzettől függő engedmények ellenére az ország államvallása közjogi értelemben a katolikus maradt. Hiába lett az ország lakosainak (köztük a nemességnek) a nagyobb része protestáns, az uralkodó mindvégig katolikus volt, ezért a korabeli jogi felfogás értelmében az ország is katolikus maradt. Éppen ennek a magyar rendek által is képviselt törvényi helyzetnek a következményeképpen a katolikus hierarchia eltörlésére nem kerül(hetett) sor.

MULTIKONFESSZIONALIZMUS A HÁROM RÉSZRE SZAKADT MAGYARORSZÁGON

A középkori Magyar Királyság a 16. század első felében lényegében három államalakulatra hullott szét, amelyek egymástól gyökeresen eltérő valláspolitikát folytattak. Ennek eredménye a tartósan állandósuló és máig tartó multikonfesszionalizmus lett, amely egy adott területen a korban szokásos egyetlen felekezeti egyházszerkezet helyett kettő, három, olykor négy egyházi hierarchia egymásra rétegződését jelentette. Másképp fogalmazva, ugyanazon a területen egyszerre működhettek a katolikus, evangélikus, református, sőt antitrinitárius/unitárius egyházmegyék és egyházkerületek, ami ebben a formában Európa déli vagy nyugati országaiban elképzelhetetlen volt.⁹

⁸ A magyar egyházszerkezet hódoltsági jelenlétének történetét számos részmonográfia után önálló szintézisben mutattam be: MOLNÁR Antal, *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) (Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019).

⁹ A magyarországi felekezeti struktúrák európai kontextusban történő bemutatására lásd: MOLNÁR Antal, *Miért világtörténelmi kuriózum a magyarországi reformáció?*, in *Ige-Idők. A reformáció 500 éve. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26. – november 5. I: Tanulmányok* (szerk. Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsanna; Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2019) 15–25.

A Magyar Királyságban (vagy régebben általánosan használt nevén a királyi Magyarországon) a katolikus államhatalom miatt fennmaradt a katolikus intézményrendszer váza, amely a 16. század végére a püspöki címek mellett néhány tucat plébániára, csekély számú ferences és pálos kolostorra redukálódott. A magyar törvények 1608-ig nem ismerték el a protestáns vallásokat, annak ellenére, hogy az ország rendjeinek és lakosságának túlnyomó többsége az evangélikus vagy református vallás híve lett. Az uralkodó és a rendek hallgatólagos kompromisszumát a 17. század első éveiben meginduló ellenreformáció szüntette meg, a rendi felkelés eredményeként 1608-tól az evangélikus és református vallás is törvényesen bevett felekezet lett az országban.¹⁰ A felekezetszerveződés teljesen eltérő feltételek mentén történt meg a nyugati és a keleti országrészben. A Dunántúlon a lutheri és a helvét reformáció eszméi sokáig egymás mellett voltak jelen, csak a 16. század végén jelentkezett a szétválás igénye, a protestáns egyházak hierarchiája pedig a katolikus püspökségek jelenléte miatt csak a 18. század első felében szilárdult meg. A keleti országrészben ezzel szemben az első lutheránus hullám után a helvét irányzatot képviselő tanítók az egri katolikus püspökség és különösen az Erdélyből érkező antitrinitárius missziók elleni kétfrontos harcban viszonylag gyorsan és hatékonyan megteremtették intézményes kereteiket. A tiszántúli reformáció a református egyház tanítása szerint konfesszionalizálódott az 1560-as évek végétől kezdve.¹¹

Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása olyannyira egybeesett az európai reformáció és felekezetképződés jelenségeivel, hogy az állam vezetői nem voltak képesek tényleges hatást gyakorolni a vallási fejleményekre. A rendkívül széttagolt és középkori kereteit ezekben az évtizedekben elvesztő erdélyi társadalom egyes rétegeihez a különböző tanok más-más ritmusban értek el, és a különböző közegekben más-más hatást is gyakoroltak. Az 1550-es években kialakuló, területi alapú (erdélyi szász, erdélyi magyar és partiumi magyar) püspökségek felekezeti hovatartozása sokáig nagyon nehezen meghatározható, így protestáns egyházakról is leginkább csak a 16. század végétől beszélhetünk. A legkorábban, a 16. század közepén az esztergomi érsekséghez tartozó, de azzal már intézményes kapcsolatot nem tartó, ugyanakkor fejlett városi önkormányzattal rendelkező erdélyi szászok szerveződtek felekezetté az első tanítói hullám hatására, lutheri–melanchthoni dogmatikai alapokon. A magyar vármegyék református egyházszerzetének létrejöttében

¹⁰ PÉTER Katalin, *Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága*, in Uő, *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból* (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 8) (Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995) 129–151.

¹¹ Az evangélikus és református felekezetek formálódására a Magyar Királyság területén lásd a 9. lábjegyzetben említett írásomban idézett irodalmat.

jelentős volt a debreceni hatás. A kialakuló Erdélyi Fejedelemség egészen kivételes lehetőségeket nyújtó valláspolitikai helyzetét az itáliai és lengyel antitrinitáriusok ismerték fel és használták ki a leginkább. János Zsigmond fejedelem az ő hatásukra fogadta el az antitrinitárius tanokat. A katolikus Báthory István fejedelem trónra lépésével az antitrinitárius nemzeti egyház álma is szertefoszlott, a szentháromság-tagadók unitárius egyházként szervezték meg magukat a 16. század végére.¹²

A hódolt Magyarországon ezzel szemben még annyi felekezetformáló világi hatalom sem működött, mint Erdélyben, hiszen az oszmán hódítók számára kizárólag konszolidációs és gazdasági szempontok szerint volt érdekes egy-egy közösség felekezetválasztása. A klasszikus megosztási stratégia értelmében mindig az erősebb felet támogatták, de a gyengébbik kezét sem engedték el, hogy vele sakkban tartsák a domináns csoportot.¹³ Ennek eredményeként a hódolt Magyarországon érvényesült a leginkább vegytiszta módon a közösségek igényeinek megfelelő tanítás kiválasztásának, majd egyházzá szerveződésének tapasztalata, hiszen külső felekezeti kényszertől mentesen választhattak a rendelkezésre álló tanítások közül, majd igényeiknek és lehetőségeiknek megfelelően szervezhatték meg egyházi intézményeiket. A lutheri tanokat képviselő prédikátorok feladata az 1540-es és 1550-es években az új eszmék terjesztésével a katolikus egyház maradványainak elbontása volt. A hódoltsági magyar társadalom a következő prédikátornemzedék idején vált alkalmassá az egyházszervezésre, viszont ezek a tanítók már a helvét reformáció eszméit képviselték, így a felekezetszervezés az 1560-as és 1570-es években történt meg, református teológiai alapokon. Ennek következtében a hódoltság központi területei reformátussá váltak. Az 1570-es években Erdélyből kirajzó, a felekezetszervezés szempontjából utolsó pillanatban érkező antitrinitárius missziók már csak a hódoltság peremvidékein tudtak hódítani, legerősebb közösségeik Baranyában, a Temesközben, Székesfehérvár és Nagymaros vidékén szerveződtek egyházzá.¹⁴ Ugyanilyen módon a katolikus egyház is kihasználta ezt a felekezeti szempontból szabadabb helyzetet, és a

¹² Az erdélyi felekezetszervezésre két alapvető tanulmányt idézek: JUHÁSZ István, *Az erdélyi reformáció (1542–1557)*, in *Uő, Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből* (Dolgozatok a Református Teológiai Tudomány Köréből. Új sorozat 2) (Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 1996) 5–28; BALÁZS Mihály, *Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció*, in *Uő, Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről* (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai 8) (Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2016) 15–32.

¹³ MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I: (1572–1647)* (Humanizmus és reformáció 26) (Budapest, Balassi, 2002) 101–119.

¹⁴ Összefoglalóan: MOLNÁR Antal, *Reformáció a hódolt Magyarországon*, in *História* (2009) 9–10/5–11.

földesúri reformáció elől a katolikus intézmények – leginkább az obszerváns ferencesek – hódoltsági kolostoraikba menekültek.¹⁵

A KATOLIKUS EGYHÁZI INTÉZMÉNYRENDSZER VESZTESÉGEI

A magyar katolikus egyházmegyeszervezet elvi fennmaradása ellenére nagyon súlyos veszteségeket szenvedett. A 16. századot az egyházi intézményrendszer drasztikus pusztulásával jellemezhetjük, amelyet Magyarországon csupán néhány kicsiny katolikus sziget élt túl, míg Horvátországban és Szlavóniában a török hódítás alól mentes területeken a katolikus egyházi intézményrendszer nagyjából intakt maradt. Az oszmán invázió során gyakorlatilag teljesen elpusztult a kalocsai érsekség, a boszniai, szerémi, pécsi, csanádi és váradi püspökség, nagyjából török uralom alá került a váci és a veszprémi, kisebb mértékben az esztergomi érsekség, az egri és győri püspökségek területe, a portyázó török csapatok még a nyitrai püspökséget sem kímélték. Nagyon súlyos veszteségeket szenvedett a zágrábi és a zengg-modrusi püspökség is, de mindkettő székhelye keresztény kézen maradt. A magyarországi székvárosok egy részének katolikus infrastruktúrája egyházmegyjükkel együtt megsemmisült (Kalocsa, Csanád, Diakovár, Pécs, Várad és Gyulafehérvár). Az északabbi püspökségek területük kisebb-nagyobb részét megőrizték, ugyanakkor székhelyüket védettebb várakba, városokba tették át (Esztergom–Nagyszombat, Veszprém–Sümege, Vác–Nógrád, Eger–Jászó, Kassa). Még a két legnyugatibb egyházmegyei központ, Győr és Nyitra is rövidebb időre török uralom alá került (Győr: 1594–1598, Nyitra: 1663–1664). Ezek a változások gyakorlatilag megsemmisítették az egyházmegyei központok gazdag egyházi-művelődési infrastruktúráját.¹⁶ Az újonnan kiépülő centrumok közül egyedül Nagyszombat közelítette meg elődeinek vallási-kulturális színvonalát.¹⁷ Győrből erődváros lett, püspökei a török foglалás éveiben és a 17. század első felében leginkább rákosi nyaralójukban tartózkodtak,¹⁸ míg Nyitra periferiális helyzete és szegénysége miatt nem tekinthe-

¹⁵ MOLNÁR Antal, *Magyar ferencesek a hódoltságban*, in Uő, *Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből* (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 9) (Budapest, Balassi, 2008) 90–109.

¹⁶ MOLNÁR Antal, *A bátai apátság és népei a török korban* (METEM Könyvek 56) (Budapest, METEM, 2006) 14–16.

¹⁷ BRAUNECKER M. Margit, *Nagyszombat mint irodalmi központ 1560–1640* (Budapest, Notre Dame női kanonok- és tanítórend, 1933); GRANASZTÓI György, *A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711* (Budapest, Akadémiai, 2004).

¹⁸ BEDY Vince, *Győr katolikus vallásos életének múltja* (Győregyházmegye Múltjából V) (Győr, Győregyházmegyei Alap nyomdája, 1939) passim; BÁN János, *Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története* (Fertőrákosi Füzetek 1) (Fertőrákos, Fertőrákos Község Önkor-

tő reprezentatív példának. A zágrábi püspöki székhely esetében a 16. századi negatív változások éreztették ugyan hatásukat, de semmiképpen sem hoztak a magyarországi egyházi központokhoz hasonló leépülést.¹⁹

A teljes egészében török uralom alá került magyarországi egyházmegyéknek (összesen három ferences kolostort és néhány plébániát leszámítva) a teljes középkori plébánia- és kolostorhálózata elpusztult. Nem jártak sokkal jobban a csak részben török uralom alatti egyházmegyék sem: a 16. században a Váci és a Veszprémi Egyházmegyében mindössze néhány plébánia működött, az egri püspökség egyházi intézményeit pedig (a hódolt hevesi és jászági vidék kivételével) a földesúri reformáció rombolta szét. Valamennyire összefüggő intézményrendszert és birtokállományt mindössze a három nyugat-magyarországi és a két horvátországi egyházmegye őrzött meg.²⁰

Ezek a változások természetesen az egyházmegyék jövedelmeinek drasztikus csökkenéséhez is vezettek. Vincenzo Guidotto velencei követ híres, 1525-ben kelt jelentése szerint az esztergomi érsek 35.000 dukátot, az erdélyi püspök 24.000–25.000 dukátot, a váradi 26.000 dukátot és a pécsi 25.000–26.000 dukátot kapott egyházmegyéjéből. A középmezőnybe tartozott a kalocsai érsekség (20.000–22.000 dukát), az egri püspökség (22.000 dukát) és a zágrábi püspökség (18.000–20.000 dukát). A többi főpap ennél lényegesen kevesebb pénzből gazdálkodott: a győri 13.000–14.000 dukáttal, a veszprémi 10.000–12.000 dukáttal, a váci 4.000–5.000 dukáttal, a nyitrai 4.000 dukáttal, a csanádi 3.000 dukáttal és a szerémi 2.500–3.000 dukáttal.²¹

A 17. században a török hódítás és a reformáció az egyházmegyék jövedelmi hierarchiáját is átalakította. A püspökségek anyagi viszonyairól ebből a korszakból a legátfogóbb tájékoztatást a püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei nyújtják, ugyanis az eljárás során legtöbbször a viszonyokat jól ismerő kanonokok becsülték meg az egyházmegyék éves összjövedelmét. A 17. század második felében a csanádi és a váradi püspökség 250–300, a pécsi 500–1.000, a váci 3.000–6.000, a kalocsai érsekség 1.000–3.000 magyar forintot hozott évente. A zágrábi püspökség bevételei 2.000–4.000 rénes, illetve magyar forint között ingadoztak, a legtöbb tanú 3.000 forintra taksálta az éves összjövedelmet. Az első négy egyházmegye címét általában a szepesi prépostok vagy az esztergomi, pozsonyi, győri, ritkábban a nyitrai vagy az egri káptalanok kanonokjai, általában dignitásai viselték. A kalo-

mányzata, 2000) 26–28.

¹⁹ MOLNÁR Antal, *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században* (METEM Könyvek 7) (Budapest, METEM, 2012) 11–24.

²⁰ MOLNÁR, *Magyar hódoltság*... 79–106.

²¹ BUNYITAY Vince at al., *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából I–V* (Budapest, SZIT, 1902–1912) I, 213–215.

csai cím valamelyik székhellyel rendelkező egyházmegye (általában Győr, Nyitra vagy Zágráb) mellé járt, mintegy kitüntetésképpen. A nagyjából a királysági országrészen fekvő egyházmegyék közül a legszerényebb bevétellel Veszprém rendelkezett: mindössze 6.000–8.000 magyar forintot jövedelmezett. A kis kiterjedésű, viszont a török pusztítástól viszonylag védettebb nyitrai püspökség a század második felében 12.000–15.000 magyar forint hasznot hozott. A győri püspökség jövedelmei a század folyamán igen jelentős mértékben növekedtek: a század derekán 5.000–8.000 aranyról, a század második felében, a visszafoglaló háború előtti évtizedekben pedig már 22.000–25.000 (1661) és 40.000–50.000 (1685) magyar forintról szólnak forrásaink. A magyar hierarchia csúcán álló esztergomi érsekség jövedelmeit Pázmány halála után 14.000–15.000 aranyra, 1685-ben pedig 30.000–40.000 (jobb időkben akár 60.000) magyar forintra becsülték.²²

A KATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉK MŰKÖDÉSI FELTÉTELEI A HÁROM ORSZÁGRÉSZBEN

A három államalakulatban levő katolikus egyházmegyék működési feltételei is igen különbözőek voltak. A királysági országrészen általában megváltozott székhellyel, sokkal kisebb infrastruktúrával és vallási-művelődési hatósugárral működtek tovább az egyházmegyei központok. Ezt az „összehúzóást” elsősorban a középkori káptalanok létszámának és jövedelmeinek csökkenésén, illetve a szerzetesintézmények nagy részének eltűnésén, a főpapi udvarok fényének erőteljes elhalványulásán mérhetjük le.²³ Éppen a válságos időszak és a Trienti Zsinat megváltozott követelményrendszere mutatott rá a korábbiaknál sokkal világosabban a magyarországi egyházmegyék diszfunkcionális méreteire és az ebből fakadó súlyos lekipásztori problémákra. Erre már korábban is világosan utalt például a Szepesség és az erdélyi Szászföld közvetlen Esztergom joghatósága alá rendelése, ami lelkipásztori szempontból kezelhetetlen helyzetet teremtett, és nyilván nagyban

²² MOLNÁR Antal, *Az egri püspökség 17. századi történetéhez*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum* (2002) 77–96, itt: 93. A kérdéskör alapos áttekintése: KENYERES István, *Konfliktus vagy konszenzus? A katolikus egyházi vagyon sorsa a 16. századi Magyar Királyságban*, in *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII) (szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár; Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2017) 293–317.

²³ MOLNÁR Antal, *Katolikus egyházi közélet a Magyar–Horvát Királyságban a 17. században*, in *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században* (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3) (szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár; Pécs, Történetészceh Egyesület – META Egyesület, 2018) 67–91.

hozzájárult ezen területek nagyon gyors reformációjához.²⁴ Másfelől részben a hatalmas távolságok, részben pedig a főpapoknak a kora újkorba is átnyúló politikai és hivatali működése miatt a legfontosabb magyarországi egyházmegyékben továbbra sem volt jellemző a főpásztorok közvetlen részvétele a lelkipásztorkodásban. Ezeket a feladatokat (például az egyházlátogatások végzését) a középkori gyakorlatnak megfelelően, a zsinati előírásokkal szemben továbbra is a főesperesekre delegálták.²⁵ Nyilván ezekkel az anomáliákkal függött össze Pázmány Péter törekvése az Esztergomi Főegyházmegye felosztására. Az érsek az egyházmegye keleti feléből négy egyházmegyét kívánt létrehozni (Szepes, Gömör, Nógrád, Turóc). Tervét főpásztori működésének második felében többször is felvetette, eredmény nélkül. Szándéka a következő században ért célba, Mária Terézia egyházmegyei reformjai nagyrészt a Pázmány által kijelölt úton valósultak meg.²⁶ Mindez azonban nem jelentett kevesebbet, mint hogy a Magyar Királyság egyházmegyéinek tridentinumi szellemű reformja is áthúzódott a 18. századra, így Magyarországon is alapvetően egy sajátos kései konfesszionalizáció tanúi lehetünk.

A hódoltsági püspökségek esetében a két legfontosabb körülmény, hogy a püspöki székeket minden esetben betöltötték, és a püspökök közvetlen kapcsolatot tartottak egyházmegyéjükkel, tehát kánonjogi értelemben nem tekinthetők címzetes püspököknek. A Bécsben, Pozsonyban vagy valamely királysági káptalanban (elsősorban Nagyszombatban, Győrben, néha Szepesben vagy Nyitrán) élő, a hódoltsági egyházmegyék címére kinevezett magyar püspökök a 17. század első harmadától kezdve megszervezték egyházmegyéjük hatékony adóztatását, és egyre nagyobb figyelmet szenteltek a rájuk bízott hívek vallási igényeinek is. Káptalani tisztségük, ezzel összefüggésben anyagi lehetőségeik és életmódjuk miatt inkább az egyházi középréteghez tartoztak. Hódoltsági képviselőtüket püspöki helynökök (vicarii generales in spiritualibus) kinevezésével biztosították. A váci és egri püspökök egy-egy hódoltsági plébánost, a pécsi püspök a pécsi, a veszprémi pedig az andocsi jezsuita misszió elöljáróját, a csanádi püspök a szegedi ferences kolostor gvardiánját bízta meg ezzel a feladattal. A kalocsai érsekek gondoskodtak a legkevésbé egyházmegyéjükről: ők hol a pécsi jezsuiták és a szegedi ferencesek közül választottak vikáriust, hol raguzai papot vagy bosnyák ferencset találunk ebben a feladatkörben. Az

²⁴ Erre a jelenségre csak egyetlen dolgozatot idézek: MAKKAJ László, *A milkói (kún) püspökség és népei* (Debrecen, Pannonia Nyomda, 1936).

²⁵ Lásd például Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyveit: *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)* (Strigonium Antiquum 3) (vál., bev., jegyz. Beke Margit; Budapest, Márton Áron, 1994).

²⁶ BORÓVI József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A besztercebányai–roznyói–szepesi püspökségek alapítása 1776-ban* (METEM Könyvek 25) (Budapest, METEM, 2000) 55–78. Lásd még: MIHALIK Béla írását a jelen folyóirat számban.

esztergomi érsekek és a zágrábi püspökök a boszniai ferences provincia tagjai közül állítottak hódoltsági helynököket: az esztergomi főpásztor a budai rendház előjáróit, a zágrábi pedig a velikai kolostor gárdiánjait. A vikáriusok feladatai a lelkipásztori ellátás megszervezésén túl az esztergomi, kalocsai és zágrábi vikáriusok kivételével kiterjedtek az egyházfők jövedelmeinek kezelésére és a birtokigazgatásban való közreműködésre is. A déli (elsősorban a pécsi és a csanádi) püspökök képviselőinek komoly szerepük volt a magyar hierarchia joghatóságának védelmében, hiszen földrajzi helyzetüknél fogva ők érintkeztek leginkább a dél felől érkező horvát és bosnyák egyházi struktúrákkal, amelyek a római missziós koncepció jegyében igyekeztek mind északabbra kiterjeszteni befolyási övezetüket.²⁷

A katolikus hierarchiának talán az erdélyi püspökséggel volt a legnehezebb dolga. Míg a királyságban a katolikus egyház számíthatott a Habsburgok támogatására, addig Erdélyben a katolikus fejedelmek 30 évét leszámítva az uralkodók reformátusok voltak, így a katolikus egyház eleve defenzívába szorult. A reformáció után egyedül a Székelyföldön, néhány városban és a katolikus nemesek birtokain maradtak meg nagyobb létszámban katolikusok. Az egyházi élet legnagyobb akadályát a püspök száműzése jelentette: 1556-tól 1716-ig a hosszú háború négy évét (1597–1601) leszámítva Erdélyben az országgyűlési határozatok értelmében nem rezideált püspök. A katolikus egyházi élet teljes szétesését végül a katolikus nemesek kérésére a református fejedelmek által 1618-tól kinevezett püspöki helynökök próbálták meg feltartóztatni, ugyanakkor a nős világi papság körében a tridentinumi egyházfegyelem bevezetéséről szó sem lehetett. A plébániai papság és a katolikus világi prédikátorok mellett a szerzetespapságot mindössze egyetlen ferences kolostor, a katolikus székelység vallási és kulturális központjának számító Csíksomlyó képviselte. Egyházi hierarchia híján az egyházfegyelmi és anyagi ügyek intézésében, illetve a katolikus egyház jogainak megvédésében a katolikus nemességnek oroszlánrésze volt, 1640-től kezdve szervezeti keretek között, Status Catholicusként léptek fel egyházuk érdekében. A Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelemsége alatti viszonylag szabadabb vallási légkört kihasználva a magyar hierarchia is megpróbált egy püspököt Erdélybe küldeni. A magyar király és a magyarországi egyháziak 1634-től 1652-ig hiába szorgalmazták Simándi István kinevezett erdélyi püspök pápai megerősítését Rómában, a Szentszék megtagadta a kérés teljesítését. Így jártak elődei és utódai is: a fejedelemség bukásáig egyetlen, a magyar király által kinevezett erdélyi püspököt sem erősített meg a pápa, ezzel lehetővé vált a független missziós intézményrendszer kiépítése a fejedelemség területén.

²⁷ MOLNÁR, *Magyar hódoltság...* 107–214.

A MAGYAR PÜSPÖKI KAR A 16–17. SZÁZADBAN

A magyarországi katolikus egyházmegyék európai viszonylatban is különleges helyzetének több fontos következménye lett a püspökkinevezési gyakorlatban, illetve a magyar püspöki kar és az Apostoli Szentszék közötti kapcsolatok terén. A magyar püspökkinevezési rendszer a 16–17. században jelentősen eltért a Trienti Zsinat által rögzített lelkipásztori elvektől és az európai gyakorlattól, részben a főkegyúri jog ereje, részben pedig a török hódítás okozta sajátos körülmények miatt. A rendszer lényegét az jelentette, hogy a főpapok karrierjük során meghatározott sorrendben araszolgattak az egyre nagyobb jövedelmet jelentő püspöki székek felé. A magyar királyok balkáni jogigényeit felélesztő, tisztán címzetesnek tekintett, olykor egyenesen fiktív balkáni titulus (Ansaria, Almissa, Korbávia, Novi, Roson, Scardona, Skopje, Szendrő, Trebinje) után egy dél-hódoltsági cím következett.²⁸ Közülük a legalsó fokon álltak a jövedelem nélküli boszniai, szerémi és tinini, ezt követték a már némi bevételt hozó csanádi, pécsi és váradi, az utóbbi kettő némileg magasabb haszonnal. Ezt követően a váci, utána a veszprémi és nyitrai cím volt esélyes. A karrier csúcását a győri és egri püspökségek, illetve ezek mellé a kalocsai érsekség, végül a legszerencsésebbeknek az esztergomi érsekség jelentette. A rendszerből némileg kilógott az erdélyi titulus: jövedelme és székhelye ennek sem volt, viszont a fenti rendszerbe nem kapcsolták be; viselői közül néhányan egyet továbbléptek ugyan, de legtöbbször számára az erdélyi püspöki cím főpapi karrierjük csúcsa volt. Természetesen mindez nem jelentette azt, hogy egy-egy püspök valamennyi állomást megjárta, a balkáni cím sokszor kimaradt, és „ugrani” is lehetett.

Ennek a rendszernek volt egy másik, voltaképpen természetes következménye: a püspökök királyi kinevezéseit az esetek jelentős részében nem követte a pápai megerősítés, vagyis a főpásztorok a kánonjogi előírásokkal szemben kizárólag az uralkodói kinevezés birtokában gyakorolták joghatóságukat. 1526 és 1686 között az Esztergomi és a Kalocsai Egyháztartományokhoz tartozó egyházmegyéknek (Zengg-Modrus nélkül) 304 kinevezett püspöke volt, ami a főpapok címről címre ugrálása miatt viszont csak 161 személyt jelentett. Az egy főre jutó két vagy három püspökség mellett nem számított kivételesnek a négy vagy annál több cím sem: tizenegyen négy, négyen öt, ketten pedig hat püspöki kinevezést is kaptak, nem számítva a valóban tituláris balkáni címeket. A rekorder minden bizonnyal Szelepcényi György, aki összesen hét püspöki kinevezést kapott hosszú élete során (Novi, Csanád, Pécs, Veszprém, Nyitra, Kalocsa, Esztergom), de ezek közül csak a

²⁸ BAHLCCKE, Joachim, A „Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez, in *Történelmi Szemle* (2006) 1–24.

nyitrai püspökségre és az esztergomi érsekségre kapott pápai megerősítést.²⁹ A pápai megerősítések aránya püspökségenként változó: Esztergom és Zágráb számítottak a legszabálykövetőbb főpapi székeknek, nyilván súlyuk is indokolta, hogy betöltőik kérték, és meg is kapták a pápai megerősítést. A legkevésbé az erdélyi, szerémi, pécsi, csanádi és veszprémi püspökök, illetve a kalocsai érsekek törekedtek a pápai bullák megszerzésére. Ebben a kontextusban érdekes, hogy a tinini és a váradi püspökök viszont meglehetősen lelkiismeretesen jártak el ebben a kérdésben.³⁰ A gyakori váltások miatt a pápai megerősítéssel járó adminisztratív és anyagi terhek oly mértékben megnövekedtek, hogy azt a magyar egyházmegyék és a főpapjelöltek egészen biztosan nem tudták volna teljesíteni. Más szavakkal, a rendszer önmagában akadályává vált a kánonilag szabályos ügymenet megvalósításának. Az így kialakult gyakorlat viszont a trienti normák figyelmen kívül hagyását, a kánonjogi szabályozás nagyvonalú kezelését, a Rómától való távolság fokozatos növekedését és erősödő államegyháziságot is eredményezett.

A középkori magyar állam szétesése, az oszmán uralom és ennek következtében az egyházmegyei központok mellett a plébániahálózat és a szerzetesség pusztulása magával hozta az egyházmegyei igazgatás bizonyos fokú kiüresedését és a határok elmosódását is. A 17. században az egyháziak sem igazán tudták, hogy pontosan milyen kiterjedésűek a hódoltsági egyházmegyék. Fontos adatokat őriztek meg erre az emlékezetvesztésre a Vatikáni Apostoli Levéltárban őrzött jegyzőkönyvek a püspökjelöltek kánoni kivizsgálásáról a 17. századból. A tanúvallomásokból kiderül, hogy az egyébként jól informált tanúk (általában főpapok, kanonokok, jezsuiták, néha bécsi és római seminaristák vagy a jogügyletekben jártas világiak, főleg a Magyar Kancellária bécsi hivatalnokai) olykor teljesen tudatlanok voltak a török uralom alá került egyházmegyék elhelyezkedését vagy határait illetően.³¹ Erre csak egyetlen példát idézek, az egyébként igen tájékozott és életében öt püspöki széklet is megjárt Széchényi György esetét. Széchényi 18 évet töltött a

²⁹ TUSOR Péter, *Szelepechény V. György*, in *Esztergomi érsekek 1001–2003* (szerk. Beke Margit; Budapest, SZIT, 2003) 303–310, itt: 304.

³⁰ Lásd erre a függelékben található főpapi archontológiát: MOLNÁR, *Magyar hódoltság...* 393–403.

³¹ A röviden püspöki processzusoknak nevezett eljárás során a hódoltsági egyházmegyékről felvett tanúvallomásokra lásd: MOLNÁR Antal, *A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*, in *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére* (szerk. J. Újváry Zsuzsanna; Piliscsaba, PPKE BTK, 2001) 149–163; Uő, *Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez. A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyéről*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum* (2001) 1–2/67–83; Uő, *A váradi püspökség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*, in *Levéltári Szemle* (2002) 1/23–40; Uő, *Adatok a váci püspökség török kori történetéhez*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2001) 2/57–86.

kalocsai érseki székben, ebből hetet a pápa által megerősített főpásztorként, 1685-ben mégis meglepő tájékozatlanságról tett tanúbizonyságot utóda, Gubasóczy János püspöki processzusa során tett vallomásában. Kalocsát Bács megyébe helyezte, a főegyházmegye papságáról mindössze annyit tudott, hogy néhány szerzetes és jezsuita gondozta a híveket, saját főpásztori tevékenységéről pedig egy szót sem szólt.³²

A MISSZIÓS EGYHÁZSZERVEZET KIÉPÜLÉSE

A „magyar romlás” két évszázada még egy nagyon komoly egyházszerkezeti konzekvenciával járt. A rendes egyházi hierarchia rezideálásának és normális működésének akadályoztatása miatt a Szentszék a 17. század elejétől, a Propaganda Fide Kongregáció megalapítása (1622) után a hódolt Magyarországot és az Erdélyi Fejedelemséget missziós területként (Terrae Missionis) kezelte. A Szentszék a rendes hierarchia mellett mindhárom országrészben kiépítette a missziós egyházszerkezetet, de ez teljesen más súllyal volt jelen a hódoltságban, Erdélyben és a királyi országrészben.

Legnagyobb szerepe az oszmán területeken volt, ahol részévé vált a balkáni egyházi struktúráknak. A hódoltsági területek kezdetben a bosnyák ferencesek közül különböző címeikkel kinevezett boszniai püspökök, 1625 után pedig a belgrádi missziós püspökök joghatósága alá tartoztak. Emellett 1640-től önálló apostoli prefektúra működött a temesközi katolikusok számára Karassevó központtal, először bosnyák, majd bolgár ferencesek vezetésével.³³ A Magyar Királyságban 1629 és 1654 között a konventuális minoriták, majd 1667-től a pálosok dolgoztak apostoli prefektúrába szerveződve, de mindkét rend szigorúan a magyar főpapok joghatósága alá beosztva működtethette a missziós szervezeti egységeket. Az Erdélyi Fejedelemségben a névleges minorita apostoli prefektúra mellett 1636-tól obszerváns ferences apostoli prefektúra is szerveződött, amely 1668-tól apostoli vikáriátussá lépett elő.³⁴ Magyarország területén tehát a missziós egyházszerkezet egyidejűleg követte a közép-európai és balkáni missziós modelleket. A királyságban csak kiegészítő jellegű lelkipásztori

³² MOLNÁR, *A kalocsai érsekség a 17. században...* 154–157.

³³ A hódoltsági missziós egyházszerkezet történetének monografikus feldolgozása: MOLNÁR, *Katolikus missziók...*

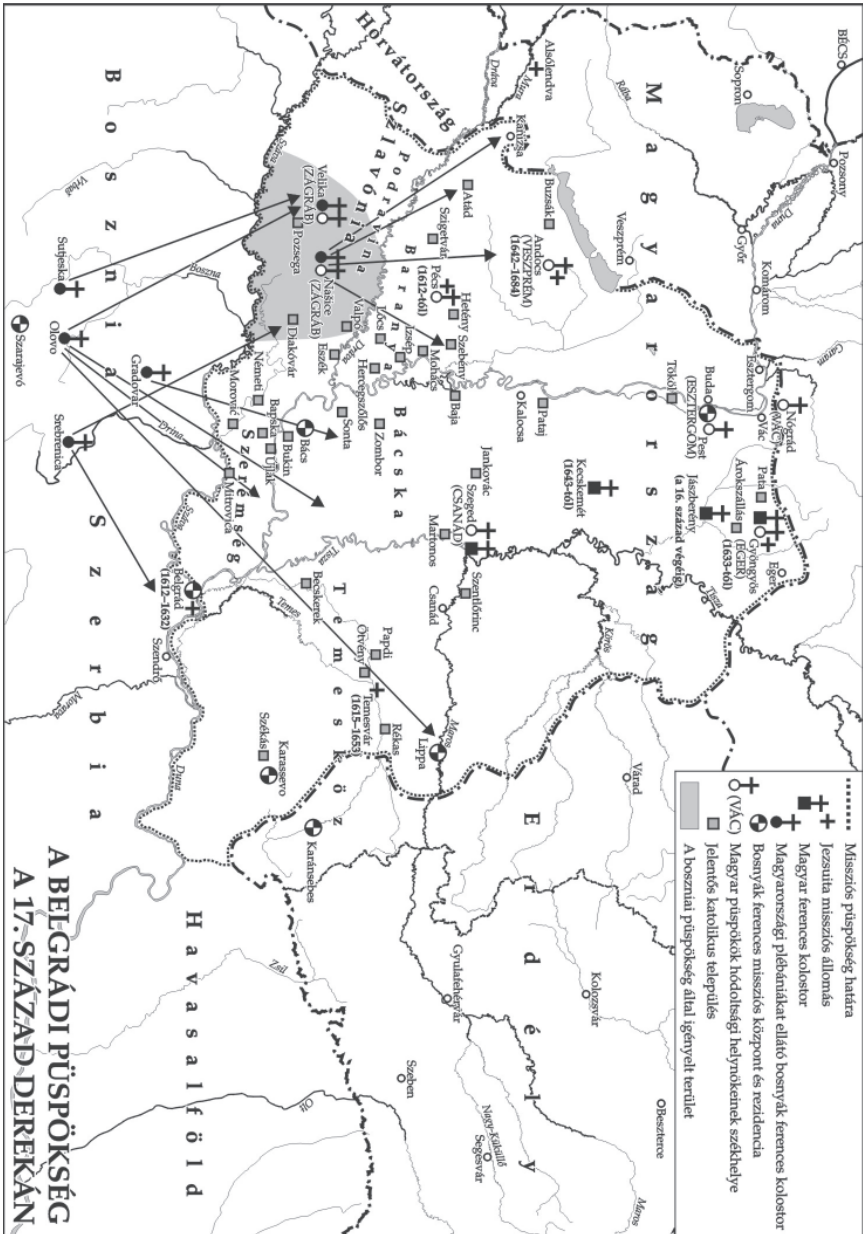
³⁴ A magyarországi és erdélyi konventuális és obszerváns ferences, illetve pálos missziós szervezés történetének monografikus feldolgozását Galla Ferenc végezte el: GALLA Ferenc, *Ferences misszionáriusok Magyarországon, a királyságban és Erdélyben a 17–18. században* (Collectanea Vaticana Hungariae I/2) (s.a.r. Fazekas István; Budapest – Róma, Gondolat, 2005); Uő, *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században* (Collectanea Vaticana Hungariae I/11) (s.a.r. Fazekas István; Budapest – Róma, Gondolat, 2015).

tevékenységet folytattak, miként például Csehországban, míg Erdélyben és a hódoltságban Róma lényegében a teljes lelkipásztori joghatóságot a missziós egyházszervezetnek szánta; annak ellenére, hogy bizonyos tekintetben a rendes egyházi hierarchia is fennmaradt, és ennek képviselőivel is osztozkodniuk kellett, nem mindig konfliktusok nélkül. A hódoltságban a dichotómia a török kiűzéséig fennmaradt, Erdélyben viszont a két egyházszervezet a 17. század közepétől részben összefonódott, amikor az erdélyi obszerváns ferencesek elűzték a bosnyák ferenceseket, és a magyarországi egyházszervezettel kapcsolatban álló magyar rendi előjárók lettek a missziós előjárók is.³⁵

ÖSSZEZÉS

A magyarországi katolikus egyházmegye-szervezet török kori történetének legfőbb tanulságait az alábbiakban foglalhatjuk össze. Magyarország történelme folyamán (a 20. század második felét leszámítva) a 16–17. században került a legtávolabb a nyugat-európai fejlődéstől, lényegében pusztá léte is kérdésessé vált. Másképp fogalmazva: Nyugat és Kelet közötti átmeneti helyzetének egyensúlya billent meg, amely egyensúly lényege, hogy a nyugati kultúra és intézményrendszer szilárd részeként működik, és ennek keleti határvidékét képviseli. Az Oszmán Birodalomba tagolódás, a balkáni világ részévé válás ezt a fél évezredes helyzetet ingatta meg. Ennek a jelei az egyházszervezet területén az egyházmegyei igazgatás összeomlása, a Tridentinummal és a kánoni előírásokkal szembe helyezkedő püspökkinevezési gyakorlat, a katolikus világtól való formális elkülönülés jeleként a missziós egyházszervezet kiépülése és a multikonfesszionális felekezeti struktúrák párhuzamos jelenléte, amelyet ebben formában Nyugat- és Közép-Európában sehol máshol nem tapasztalunk. Ennek ellenére Magyarország egyik „utódállama” sem lépett ki végérvényesen a nyugati kultúrkörből, aminek oka elsősorban a magyar állami és egyházi intézményrendszer megtartóereje volt. A sok sebből vérző, kánonellenesen működő, sokszor pasztorális tartalom nélküli magyar katolikus egyházszervezet egyik legnagyobb érdeme, hogy megszakítás nélkül, folyamatosan működött mindhárom országrészben, és biztosította a magyar államiság és rendiség jelenlétét a középkori Magyar Királyság területén. Ennek köszönhetően a török kiűzése és az ország egyesítése után rendelkezésre állt az a sok évszázados szervezeti keret, amelyre építve a 18. században a kései konfesszionalizációnak nevezett folyamat során kialakulhatott a kora újkori katolikus felekezeti intézményrendszer és kultúra Magyarországon.

³⁵ A kora újkori missziós szervezés európai modelljeire lásd: MOLNÁR Antal, *Missziók az öreg kontinensen: a Propaganda Fide Kongregáció és Európa a 17–18. században*, in *Magyar Sion* (2023) 165–177.

◆◆ MIHALIK BÉLA VILMOS

Az egyházmegyék újjászervezése és új egyházmegyék létrehozása a 18. században

Az 1683–1699 között zajló háború ugyan felszabadította a Magyar Királyság területének nagy részét az oszmán hódoltság alól, illetve Erdély Habsburg-uralom alá került, a háborús állapotok azonban alig-alig engedték meg, hogy az egykori egyházszerkezeti keretek regenerálódjanak, és a püspökök, káptalanok visszatérhessenek ősi székhelyükre. A másfél évszázados oszmán hódoltság idején gyakorlatilag nem volt olyan magyar püspöki székhely, amely legalább rövidebb időszakra ne került volna oszmán uralom alá. Ez alól gyakorlatilag csak a magyar egyházi hierarchiába is integrálódott zágrábi püspökség jelentett kivételt. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy miként indult meg az egyházmegyék újjászervezése, és végül hogyan valósult meg a század utolsó harmadában az egyházmegyerendszer átalakítása.

A 18. század elején meglehetősen eltérő helyzetben voltak tehát az egyes magyarországi egyházmegyék, amely nagyban függött attól, hogy mennyire érintette régiójukat a reformáció, illetve területük mekkora része és mennyire tartósan került oszmán hódoltság alá. Ennek függvényében voltak olyan egyházmegyék, ahol a katolikus intézményi struktúrák újjászervezése már a 16–17. század folyamán jelentős eredményeket ért el. Kollonich Lipót bíboros, a későbbi esztergomi érsek azonban igen keserű képet festett a katolikus egyház állapotáról a Magyar Királyság új berendezkedéséről 1689-ben összeállított *Einrichtungswerkben*: „Hasonlóképpen a püspökökhöz és egyházi felsőbbiségekhez, a plébánosok számára is elegendő ellátásról kellene gondoskodni, kik között százból alig tíz van, kik nem nyomorultabbul és rosszabbul élnek, mint egy közönséges szegény parasztember.” A bíboros hosszan sorolta azokat a nehézségeket, amelyekkel az alsópapság és általában a magyar katolikus egyház küzdött, és amelyek komoly hatással voltak a lelkipásztori tevékenységre is.¹ Míg a Győri Egyházmegye nyugati területein a 18. század elejére megszűnt a paphiány, a templomok szinte kivétel nélkül kőből épültek, a plébánialakok is többnyire kifogástalanok voltak, addig a

¹ *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)* (Hrsg. János Kalmár – János J. Varga; Stuttgart, Franz Steiner, 2010) 104–117.

hódoltság alól épp csak felszabadult területeken az első templomokat és plébániákat is ideiglenes anyagokból, gyorsan építették fel. A Bánátban még a 18. század második felében is gyakran rőzséből font, agyaggal tapasztott házakban laktak a plébánosok.²

A tanulmányban először azt vizsgálom meg, hogy a török uralom alól felszabadított egyházmegyékben milyen ütemben zajlott le a püspökök visszatérése ősi székhelyükre. Ezt követően a plébániahálózat újjászervezésének körülményeit és következményeit elemzem. Végül időrendben tekintem át az egyes egyházmegyék határainak módosítását és az új egyházmegyék létrehozását.

A PÜSPÖKÖK VISSZATÉRÉSE RÉGI SZÉKHELYEIKRE

A püspöki székhelyek visszahelyezése meglehetősen szórt képet mutat. Körülbelül három nagyobb csoportba sorolhatók, három nagyobb trend bontakozik ki a visszatérő püspökök és káptalanok tekintetében. A váci, egri, váradi és pécsi püspökök viszonylag hamar, a városok visszafoglalását követő évtizedben visszatértek székhelyükre, még akkor is, ha a körülmények alig-alig voltak megfelelőek. Vác már 1684-ben felszabadult, Kéry János püspök már nyáron meglátogatta székvárosát, de a török veszély miatt ekkor még nem tudott tartósan ott rezideálni. Vác helyzete majd csak Buda 1686. évi visszafoglalását követően stabilizálódott, de Kéry utódja, Balogh Miklós püspök is még inkább Szepeshelyen tartózkodott mint szepesi prépost, bár 1686–1688 között többször meglátogatta püspöki székhelyét hosszabb-rövidebb időszakra. Balogh püspök 1688-ban már elkezdte egy kisebb ház kibővítését püspöki rezidenciává, vikáriusának Bendő István váci plébánost nevezte ki. Majd csak a török háborút lezáró karlócai békét követően, 1699-ben Dvornikovich Mihály püspök költözött tartósan vissza a székvárosba, és kezdte meg egyházmegyéje újjászervezését.³ Megkezdődött a Szent Miklós-templom felújítása, a püspök felkutatta a püspökség jövedelmeire vonatkozó okiratokat, egyházmegyei vizitációt tartott (ennek során 22 plébániát találtak a nagy kiterjedésű egyházmegyében). Már püspöksége kezdetén megtette az előkészületeket a káptalan újjászervezésére is. I. Lipót 1700. évi rendeletével az újjászervezendő Váci Káptalant minden korábbi jogában és kiváltságában megerősítette. A következő évben kezdődött meg a káptalan működése, de a

² HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (München, Aurora, 1973) 297, 314–315.

³ SZARKA Gyula, *A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526–1686* (Váci Történelmi Tár V) (bev., szerk. Molnár Antal; Vác, Vác Város Levéltára, 2008) 371–379.

szűkös anyagi keretek miatt egyelőre csak három dignitással (nagyprépost, olvasókanonok és örkanonok), valamint három főesperes címzetes kanonoki kinevezésével.⁴

Az 1687 végén felszabadult Eger helyzete szintén hasonlóan alakult. A menekült egri püspökök székhelye a 17. század folyamán megosztott Jászón és Kassa között, bár 1649-től hivatalosan utóbbi lett az egyházmegye központja.⁵ A század végének utolsó püspöke, Fenesy György jellemzően Jászón lakott, csak ritkán tartózkodott Kassán, és az ő főpásztori időszakában felszabadult ősi székvárosba is csak rövidebb látogatásokat tett. Egerben azonban hamar kialakult egy egyházi központ a megtelepedő szerzetesrendeknek (ferencesek, minoriták, jezsuiták és szerviták) köszönhetően. Fenesy utódja, Telekesy István püspök már kinevezését követően egyből Egerbe vonult be, annak ellenére, hogy alig volt rezidenciának alkalmas lakhely a városban. A valódi püspöki központ kialakulását a Rákóczi-szabadságharc is késleltette, a káptalan például csak az 1710-es években költözött át teljes létszámában Kassáról Egerbe. A jelentős barokk építkezéseket pedig már Telekesy utódai kezdték meg.⁶

Várad 1692 júniusában szabadult fel a török uralom alól. A hírre Benkovich Ágoston püspök azonnal útnak indult székvárosába, jöllehet az szinte teljesen elpusztult, csupán Váradolasziban maradt 114 ház, amelyet jórészt katonák laktak. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy Bihar vármegye is szinte teljesen elpusztult, az egyházmegye teljes területe pedig csak 1694-ben szabadult fel. Benkovich a székvárosban letelepítette a pálosokat, ferenceseket és jezsuitákat, a Várad Káptalant 1698-ban alapította újra. Benkovich püspök élete végén, 1699-től kezdte csak meg tartósan rezideálását Váradon, addig idejét a leleszi prépostság és püspöki székvárosa között osztotta meg. Megkezdte egy székesegyház tervezését és építését is, ám 1702 őszén meghalt. A várost a Rákóczi-szabadságharc idején a rácok pusztították el ismét, így Benkovich utóda, Csáky Imre szinte előlről kezdhette elődje munkáját.⁷

⁴ ЧОБОТ Ференц, *A váci egyházmegye történeti névtára I: Az intézmények története* (Vác, Dercsényi, 1915) 42–44, 57–58.

⁵ Eger 1596. évi elfoglalását, majd rövid kassai tartózkodást követően az 1613. évi III. törvénycikkely Jászt jelölte ki az egri káptalan, így az egyházmegye székhelyének. Az 1649. évi XXXVIII. törvénycikkely Kassát jelölte meg székhelynek, ahová a káptalan már a következő évben átköltözött. *Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkelyek* (közreadják Kolosvári Sándor – Övári Kelemen – Márkus Dezső; Budapest, Franklin, 1900) 96–97, 544–547.

⁶ MIHALIK Béla Vilmos, *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020) 45, 295–300.

⁷ VÉGHSEŐ Tamás, „*Catholice reformare*”. *Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)* (Collectanea Vaticana Hungariae II/2) (Budapest – Róma, PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport – Római Magyar Akadémia Fraknoi Vilmos Történeti

1726-ra már 30 plébánia működése állt helyre, a püspöki székhelyen Csáky letelepítette a kapucinusokat és premontreieket is, és hozzáfogott a katolikus intézményi struktúra kiépítéséhez a protestáns fellegrárnak számító Debrecenben.⁸

Pécsett rendkívül sajátos konfliktus bontakozott ki. Az 1687 nyarán ki-nevezett püspök, Radanay Mátyás Ignác ugyan szinte azonnal megkezdte rezideálását az alig egy évvel korábban visszafoglalt városban, de a püspöki palota épületét el sem tudta foglalni, mivel ott a Bécstől függő kamarai megbízott lakott. A püspöki jövedelmeket biztosító birtokokat szintén a kamara foglalta le. Radanay tartós konfliktusba került az Udvari Kamarával és az Udvari Haditanáccsal, ami odáig fajult, hogy a bécsi udvar megkísérelte a Szentszéknél elérni Radanay elmozdítását. Ezt ugyan Róma nem támogatta, de Radanay bő másfél évtizedes főpásztori tevékenységét súlyosan terhelte a Béccsel való viszálykodás, amely jelentősen hátráltatta a Pécsi Egyházmegye megújítását.⁹ 1704-ben előbb a kurucok, majd a rácok pusztították el Pécsét és Baranya vármegyét. Az átfogó megújulás majd a Rákóczi-szabadságharcot követően, a bécsi udvarhoz lojális Nesselrode Ferenc közel három évtizedes püspöksége idején (1703–1732) kezdődhetett el, amelynek első fontos mérföldkövét az 1714. évi egyházmegyei zsinat jelentette.¹⁰

Az előző, oszmán hódoltság alól felszabadult egyházmegyékhez képest átmeneti csoportot jelentett a veszprémi és az erdélyi püspök esete. Mindketten megkísérelték a visszatérést egykori székvárosukba már a 17. század végén, ez azonban tartósan majd csak a 18. században valósult meg. Veszprém helyzete olyan szempontból is sajátos, és leginkább az egri püspökséghez hasonlítható, hogy az egyházmegye területe soha nem került teljes egészében oszmán hódoltság alá. A székváros viszont a 16–17. század folyamán számos alkalommal cserélt gazdát, és a vár fontos katonai szerepet kapott. A püspökök így inkább a biztonságosabb Sümegre vagy más, nem az egyházmegye területén található városokba húzódtak. Az egyházmegye újjászervezése már a 17. század első felében elkezdődött. Sennyei István püspök 1630-ban visszaváltotta a püspökség elzálogosított birtokait, és újjászervezte káptalanját.

Intézete, 2007) 297–309.

⁸ HERMANN, *A katolikus egyház története...* 300.

⁹ ÓDOR Imre, *A hódoltság utáni Pécs „harcias-hitvédő” püspökének megpróbáltatásai: Radanay Mátyás Ignác (1687–1703)*, in *A pécsi egyházmegye a 17–18. században* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis I) (szerk. Fedeles Tamás – Varga Szabolcs; Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2005) 92–116.

¹⁰ GÖZSY Zoltán – VARGA Szabolcs, *A pécsi egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése a 18. század első felében*, in *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VII) (szerk. Gözsy Zoltán – Vértes Lázár – Varga Szabolcs; Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2005) 234–235.

Igaz, a káptalan sem tudta székhelyét Veszprémben tartani, annál is inkább, mert a kinevezett kanonokok az egyházmegye legfontosabb plébániáit (Tapolca, Keszthely, Zalaegerszeg) vezették, míg a nagyprépost egyben a székváros plébánosa is volt. A veszprémi várat Széchényi Pál püspök tudta az 1690-es évek legvégén újra birtokba venni, amikor a török kiűzését követően Veszprém katonai jelentősége csökkent, és a katonaság onnan kivonult. A Rákóczi-szabadságharc azonban Veszprémet is súlyosan érintette, majd az 1711 után következő püspökök is inkább Sümegyet részesítették előnyben rezidenciaként, bár a veszprémi egyházi intézmények kiépítése lassanként megkezdődött. A ma is álló püspöki (ma már érseki) palotát majd csak 1765-ben kezdte el építtetni Koller Ignác püspök (1762–1773).¹¹

Erdélyben a protestáns rendek tiltása miatt 1601 óta nem volt rezideáló püspök, a káptalan pedig már lényegében 1556-ban feloszlott. Az erdélyi püspökök kinevezése körül az egész 17. századon végighúzódo jogvita feszült Bécs és Róma között. 1697-ben végül a Szentszék megerősítette székében az I. Lipót által kinevezett Illyés András erdélyi püspököt (1696–1712), aki még abban az évben nagy pompával bevonult egyházmegyéjébe és annak ősi székhelyére, Gyulafehérvárra. A püspök meg is kezdte volna működését, zsinatot is összehívott, ám az erdélyi protestáns rendek ellenállása miatt végül az erdélyi politikát irányító, újonnan felállított kormány szerv, a Gubernium távozásra kényszerítette Illyést. A püspöki székhely csak utóda, Mártonffy György idején (1713–1721), 1716-ban térhetett vissza tartósan Erdélybe.¹²

A többi egyházmegyében a visszatérés kísérlete is csak a 18. században vagy még később történt meg. A kalocsai érseki központ teljesen elpusztult az oszmán hódoltság idején, ráadásul a főegyházmegye helyzete egészen a háború legvégéig kétséges volt. Bár egy bizonytalan forrás szerint már Kolonich Lipót bíboros-érsek (1689–1695) is személyesen meglátogatta érseki székhelyét, a Duna–Tisza közén elterülő főegyházmegye helyzetét csak az 1697. évi zentai győzelem és az 1699. évi karlócai béke biztosította. Ugyan Széchényi Pál érsek (1696–1710) már vizitációt is elrendelt, de székhelyét veszprémi püspökként Sümegen tartotta. Kalocsa újjáépítése csak Csáky Imre bíboros-érsek idejében (1710–1732) kezdődött meg, jóllehet ő maga jellemzően Váradon, ottani püspöki székhelyén tartózkodott, az érseki székvá-

¹¹ DÉNESI Tamás, *Katolikus megújulás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*, in *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére* (A Veszprémi Megyei Levéltár Kiadványai 22, A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 22) (szerk. Hermann István – Karlinszky Balázs; Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár – Veszprémi Megyei Levéltár, 2010) 103–106.

¹² MIHALIK Béla Vilmos, *A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése (1696)*, in *Catholic reform in the 18th century. A katolikus egyház a fejedelemség korában* (szerk. Diósi Dávid – Marton József; Budapest – Kolozsvár, SZIT, 2018) 283–304.

rosba csak néhány alkalommal látogatott el. Így a székeskáptalan csak utóda, Patachich Gábor érsek (1733–1745) idején, 1735-ben állt fel újra, illetve ekkor indult meg az új székesegyház felépítése is. Patachich már tartósan visszatért székvárosába.¹³

A legnehezebb helyzetben a csanádi püspökség volt. Az egykori egyházmegye területének legjelentősebb városa, Temesvár, valamint a teljesen elpusztult hajdani székhely, Csanád egészen 1716-ig török uralom alatt állt. Bár 1685–1686 folyamán felszabadult Arad és Szeged is, sem a városok állapota, sem a változékony hadi helyzet nem tette lehetővé, hogy ide a püspökök visszatérjenek. Ez azért is szembetűnő, mert 1686–1699 között két olyan püspök állt a csanádi egyházmegye élén (Dvornikovich Mihály, 1686–1689; Telekesy István, 1689–1699), akik áthelyezésüket követően új egyházmegyéjükben (Vác, illetve Eger) lendületesen kezdték meg azok újjászervezését.¹⁴ Az egyházmegye újjászervezése így csak a Rákóczi-szabadságharcot követően, Nádasdy László püspöksége idején (1710–1729) kezdődhetett meg, aki székhelyét Szegeden tartotta. Helyzete azonban meglehetősen nehéz volt, mivel hiába kérte mind a szegedi katonai parancsnokot, mind a kamarai tisztviselőket, ők nem tudtak neki szállást biztosítani, így a városba érkezését követően, 1711-ben a ferences kolostorba költözött be. Nehéz anyagi helyzete, a szegedi rezidencia és templom helyzetének megoldatlansága miatt Nádasdy győri kanonoki stallumot is nyert 1712-ben, és így részben Győrből folytatta rezidenciáját. Komoly támadást kellett Szeged részéről is elszenvednie, mivel a város azt állította, hogy a helyi plébánia exempt, a csanádi püspök joghatósága alól kivett egyház. Temesvár visszafoglalása sem oldotta meg a helyzetet, mert ott a katonai parancsnok a bécsi Haditanács támogatását bírva nem engedte meg a püspöki joghatóság gyakorlását. Nádasdy azonban nem hagyta veszni a bánsági részeket, és erőfeszítéseit végül siker koronázta. 1723-ban III. Károly elismerte a csanádi püspök egyházi joghatóságát a Temesi bánság felett. Azonban a katonai kormányzat érezhetően nem nézte jó szemmel a püspök jelenlétét, így Nádasdy, egy rövid temesvári látogatást (1724 márciusa) leszámítva, a szegedi rezidencia kiépítése mellett döntött. Ezzel egyidőben megkezdődött a káptalan újjászervezése is, amelyet Nádasdy már 1719-ben kért az uralkodótól. Az engedélyt 1723-ban kapta meg egy négy kanonokból álló káptalan megszervezésére, ám ennek működése végül csak Nádasdy utóda,

¹³ TÓTH Tamás, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények Kiadványai 8) (Budapest – Kalocsa, METEM – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2014) 53–54, 154–165.; HERMANN, *A katolikus egyház története...* 301.

¹⁴ JUHÁSZ Kálmán, *A csanádi püspökség története (1608–1699)* (Makó, Csanád vármegye, 1936) 113–126.

Adalbert von Falkenstein püspöksége (1730–1739) alatt kezdődhetett meg.¹⁵ Falkenstein 1732-ben ünnepélyes keretek között vonult be Temesvárra, és ezzel a csanádi püspökség székhelye is átkerült Szegedről.¹⁶

A részben vagy egészben oszmán hódoltság alá került egyházmegyéik közül legkésőbb az esztergomi érsekek tértek vissza székvárosukba, bár Esztergom már 1684-ben felszabadult. A 16–17. században kiépült nagyszombati intézményrendszer áttelepítése azonban kivitelezhetetlennek tűnt ekkor. A 18. században sem a Szentszék, sem az uralkodó részéről nem történt nyomásgyakorlás, hogy az érseki székhely visszakerüljön Esztergomba. Ráadásul 1745–1820 között több esetben hosszabb-rövidebb ideig, összességében negyven évig üresedésben volt a primási szék. A főegyházmegye kormányzatát ellátó székeskáptalan ekkor az érseki cím betöltetlenségére hivatkozva próbált kibújni az esztergomi visszatérésre vonatkozó esetleges kérések alól. Barkóczy Ferenc idején ugyan felmerült az érseki székhely visszatérése Esztergomba, ám rövid érseksége nem adott erre lehetőséget.¹⁷ Rudnay Sándor hercegprímás (1819–1831) kinevezésének már előfeltétele lett, hogy az érseki székhely térjen vissza Esztergomba. Így végül 1820-ban valósult meg az érseki központ átköltöztetése a középkori székvárosba.¹⁸

Az azonban jól látszik, hogy a székhelyre való visszatéréstől függetlenül a 17. század végétől a főpásztorok jelentős energiákat mozgósítottak elpusztult egyházmegyéik újjászervezésére. Az állapotok persze rendkívül eltérőek voltak. A Győri Egyházmegye helyzetét, ahol az újjászervezés előzményei a 16. századig nyúltak vissza, aligha lehetett összehasonlítani a teljesen elpusztult Kalocsai Főegyházmegyéjével. Számos püspökségből van adatunk, hogy már az 1690-es években igyekeztek felmérni a megmaradt plébániahálózatot egyházlátogatás révén. Még a székhelyét Sümegen tartó Széchényi Pál kalocsai érsek is vizitációt rendelt el főegyházmegyéjében. A többi európai katolikus egyházmegytől így végül időben jelentősen elmaradva, de annál nagyobb intenzitással kezdődött meg a katolikus újjászerveződés a 18. szá-

¹⁵ TAKÁTS Endre, *Gróf Nádasdy László csanádi püspök (1662–1729)* (Szeged, k.n., 1943) 28–29, 37–38, 82–87, 121.

¹⁶ SZENTKLÁRAY Jenő, *Mercy Claudius Florimund kormányzata a Temesi Bánságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez* (Értekezések a történeti tudományok köréből XXII/4) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1909) 61.

¹⁷ HEGEDŰS András, „Hogy felépüljenek a mi Jeruzsálemünk falai”. *Barkóczy Ferenc hercegprímás visszatérési kísérlete*, in *Visszatérés a Magyar Sionra. Tanulmányok az érseki szék Esztergomba történeti visszatérésének 200. évfordulója alkalmából* (Strigonium Antiquum XI) (szerk. Fejérdy András – Hegedűs András; Esztergom, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, Primási Levéltár, 2022) 94–119.

¹⁸ Soós István, *Az Esztergomi Érsekség és a főkáptalan visszatérése alapítási helyére (16–19. század)*, in *Visszatérés a Magyar Sionra... 72–93.*

zadi Magyar Királyságban. A következőkben ennek kereteit, mértékét és a bécsi udvar részéről megnyilvánuló támogatást tekintem át.

AZ EGYHÁZMEGYÉK ÚJJÁSZERVEZÉSE ÉS A PLÉBÁNIAHÁLÓZAT REORGANIZÁCIÓJA

A magyar katolikus egyházmegyék újjászervezésének kronológiája nagyban függött az oszmán hódításnak és a reformációnak való kitettségüktől, ám az általánosan elmondható, hogy a valódi reformok, az intézményi infrastruktúra átfogó fejlesztése szinte minden püspökségben a 18. századra maradt. Ezt nagyban befolyásolta az is, hogy sok helyen az addigi eredményeket is elsöpörte a Rákóczi-szabadságharc, majd az 1716–1718 között zajló, a Temesközt felszabadító újabb török háború sem kedvezett a békés fejlődésnek.

Az egyházmegyék újjászervezésének fontosságát, a plébániák jelentőségét azonban az uralkodó, III. Károly is felismerte és támogatta. A törökellenes háborúkat, majd a Rákóczi-szabadságharcot követően elképesztően nagy népmozgás indult meg, mind az országon belüli, mind külső, elsősorban a Német-római Birodalomból érkező migrációs folyamatok nyomán. Az így formálódó új közösségek konszolidációját és integrációját az állam nem kis részben épp a plébániák révén kívánta megvalósítani.¹⁹ A kormányzat ezért egyre kiemeltebb figyelmet szentelt a katolikus plébániahálózat helyreállításának. Az uralkodó az 1715. évi LX. törvénycikkkel magára vállalta, hogy az elpusztult egyházakat kijavítja, ugyanakkor a főpapságot is sürgette, hogy kötelességüket és hivatásukat ne hanyagolják el. Ez utóbbit az 1723. évi LXXI. törvénycikk tovább szigorította, és kimondta, hogy azoknak a főpapoknak a jövedelmét zár alá kell venni, akik elmulasztják az egyházak újjáépítését. Az így lefoglalt jövedelmekből pedig az állam feladata lett volna az elpusztult egyházak újjászervezése. A törvény előírta a főpásztoroknak és a kegyuraknak, hogy a plébánosi fizetések folyósításáról gondoskodjanak.²⁰

A katolikus egyház uralkodó általi, „intézményesült” támogatása szinte a kezdetektől természetes volt a Habsburg Monarchia területein a reformáció megjelenésétől kezdve. A Habsburgok örökös tartományaiban már a 16. században megindult az újjászervezés, amelyet a II. Miksa császár (magyar

¹⁹ Gözsy Zoltán, *Plébánosok mint integrációs tényezők Dél-Dunántúlon a 18. század első felében*, in *Vallás és etnikum Közép-Európában. Tanulmányok* (szerk. Kupa László; Pécs, B&D Stúdió, 2008) 79–88; Gözsy Zoltán – VARGA Szabolcs, *Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegyé plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben*, in *Századok* (2009) 1123–1162.

²⁰ *Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvények* (közreadják Tóth Lőrinc et al.; Budapest, Franklin, 1901) 486–489, 630–631.

uralkodóként I. Miksa, 1564–1576) által 1568-ban létrehozott Klosterrat révén igyekeztek pénzügyileg is támogatni. Feladata részben az elnéptelenedő vagy már teljesen elhagyott kolostorok pénzügyi felügyelete volt, de ez már a kezdetektől kiegészült a tartományi igazgatás alá eső plébániák gazdasági ellenőrzésével. A testület emellett az uralkodó vallásügyi tanácsadó szervezeteként is működött, például a közvetlenül a császár alá tartozó helyi egyházi intézmények kegyúri ügyeiben. Ennek révén fokozatosan széles hatáskört nyert a katolikus egyházi ügyekben és a katolikus intézményrendszer megerősítésében, helyreállításában.²¹ Ennek hatása egyébként részben Magyarországon is érződött. Az Alsó-Ausztriának még a 15. században elzálogosított fraknoi, kismartoni és kaboldi uradalmakban a Klosterrat kezdte meg az evangélikusok elleni fellépést és a katolikus plébániák helyreállítását az 1580-as évektől. Ezek a területek a győri püspökséghez tartoztak, amelyben a rekatolizáció így már a 16. század utolsó harmadában elkezdődött.²²

Egy, a Klosterrathoz hasonló kezdeményezést a magyar országgyűlés már a 16. század közepén támogatott. Az 1548. évi XII. törvénycikkely kimondta, hogy az elhagyott monostorok, kolostorok és káptalanok jövedelmeit a katolikus hit terjesztésére, megerősítésére kell fordítani. Ezt két évvel később, az 1550. évi XXIX. törvénycikkelyben megerősítették, ám végül csak a 17. században valósult meg III. Ferdinánd (1637–1657) támogatásával. Először Pázmány Péter érte el II. Ferdinándnál (1619–1637), hogy a főpapi hagyatékokból hozzanak létre egy katolikus vallásalapot, ám ez épp a püspökök kelletlenségén bukott el. Végrendeletükben ugyanis sem a királyi rendeletet, sem az 1630. évi zsinat rendelkezéseit nem vették figyelembe, hogy a vallásalap céljára hagyjanak vagyonukból. Az áttörést végül az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) által vezetett sikeres Habsburg-ellenes hadjáratot lezáró linzi békére (1645) és annak országgyűlési becikkelyezésére (1647) adott uralkodói reakció hozta el. A protestánsok vallásszabadságát ismételten garantáló béke ugyanis elérte, hogy a katolikusoknak 90 templomot át kellett adniuk a protestáns felekezetek részére, továbbá a protestánsokat mentesítették a katolikus plébánosoknak járó fizetség alól. Ez súlyosan veszélyeztette a 17. század eleje óta elért rekatolizációs eredményeket, hisz a protestáns környezetben létrejött plébániák anyagi fenntartása kérdőjeleződött meg. Válaszul III. Ferdinánd még 1647-ben elhatározta egy 6.000 forintos vallásalap felállítását, amelyből a szegényebb jövedelmű plébánosok fizetését kívánta kipótolni, segíteni. Utasította mind az Udvari Kamarát, mind

²¹ RITTSTEUER, Josef, *Die Klosterakten über das Burgenland* (Burgenländische Forschungen 30) (Eisenstadt, Burgenländisches Landesarchiv und Landesmuseum, 1955) 4.

²² FAZEKAS István, *Adalékok a fraknoi uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*, in *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VII* (Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1994) 126–128.

a Magyar Kamarát, hogy az alapítványhoz rendeljenek jövedelemforrást, ám mivel ez elhúzódott, az alapítványt végül csak 1650-ben tudták létrehozni. Az alapítvány kezelésével a mindenkori esztergomi érseket bízta meg.²³

A fentebb már említett 1715. és 1723. évi törvénycikkelyekben megfogalmazott célok elérése véget III. Károly (1711–1740) 1733-ban létrehozta a Lelkészpénztárt, a Cassa Parochorumot, amelyet a Királyi Helytartótanács felügyelete alá rendelt. III. Károly ehhez alapul a még nagyapja, III. Ferdinánd által megalapított, szegény plébánosokat támogató alapítványt vette. Az újonnan létrehozott szerv célja a templomok felújítása, a szegényebb plébánosok éves fizetésének legalább 150 forintra való kiegészítése és új plébániák alapításának pénzügyi támogatása volt. A királyi kincstártól így 16 ezer forint alaptókért kapott az új alapítvány, amelyhez az egyházmegyék éves jövedelmének egy meghatározott részét rendelték. A Lelkészpénztár megalapítását követően megkezdték országos szinten a plébániahálózat felmérését, amely több évig eltartott, de mai napig az egyik legátfogóbb forrást jelenti a 18. század eleji magyarországi egyházi viszonyokra.²⁴ Az egyházmegyék saját erőforrásai és a Cassa Parochorum támogatása révén a 18. század óriási robbanást hozott a magyarországi plébániahálózat növekedésében. Három eltérő hátterű és nagyságú egyházmegye abszolút számainak összevetése is jól mutatja, hogy a kezdeti plébániai intézmények számának elképesztő növekedését tapasztalhatjuk:²⁵

Eger	Veszprém	Kalocsa
1715: 72 plébánia	1710: 20 plébánia	
1744: 232 plébánia	1735: 91 plébánia	1733: 17 plébánia
1761: 258 plébánia	1777: 185 plébánia	1763: 58 plébánia
1786: 328 plébánia		1784: 72 plébánia

²³ SALACZ Gábor, *A Vallásalap kezdeteinek története*, in *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2* (Budapest, k.n., 1932) 95–99.

²⁴ A Cassa Parochorum felállítására lásd részletesebben: SALACZ Gábor, *A Cassa Parochorum története*, in *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* (Budapest, k.n., 1933) 121–131. Az 1733-ban megkezdett összeírás forrásértékére: GÖZSY Zoltán, *Szemponatok az 1733. évi Cassa Parochorum összeírások vizsgálatához Baranya és Tolna megye példáján*, in *Levélári Közlemények* (2013) 113–144.

²⁵ Eger: MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták...* 323.; SUGÁR István, *Az egri püspökök története* (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa I) (Budapest, SZIT, 1984) 397, 430, 432. Veszprém: HERMANN István, *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században 1700–1777* (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 37, A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 28) (Veszprém, MNL Veszprém Megyei Levéltára – Veszprémi Főegyházmegye, 2015) 65. Kalocsa: TÓTH 177, 219.

A plébániák számában tapasztalható drasztikus ugrás egyre inkább kihatott az egyes egyházmegyéek kormányzatára is. Jó példa erre az egri püspökség esete, ahol már a század első harmadára nyilvánvalóvá vált, hogy a 13 vármegyére kiterjedő egyházmegye adminisztrálása már-már megoldhatatlan feladat elé állította a püspöki kúriát. Helyi szinten jól jelzik ezt Erdődy Gábor Antal és Barkóczy Ferenc püspökök kormányzati reformkísérletei, amelyek révén az egyházkormányzat hatékonyabbá tételét igyekeztek elérni. Erdődy Gábor Antal ezen felül az egyházmegye felosztására is terveket készített, amelyekre alább még visszatérek.²⁶

Az is jól megfigyelhető tendencia, hogy a plébániahálózat rekonstrukciójában egymást váltó extenzív és integratív szakaszok váltották egymást. A plébániahálózat bővítésének üteme ugyanis sokszor elérte, vagy át is lépte az egyházmegyei erőforrások határát, nevezetesen épp csak meg tudták oldani az újonnan alapított plébániák megfelelő papokkal való betöltését. A Veszprémi Egyházmegye plébániafejlesztésében jól megragadható ez a jelenség. 1735-ig egy jelentős extenzív szakasz zajlott, nagy léptékben bővült a Dél-Dunántúl jelentős részét elérni képtelen korábbi szerény plébániahálózat. Ezután azonban mintha megtorpant volna a folyamat, mivel Acsády Ádám püspök (1725–1744) felmérte, hogy a papképzéssel nem tudja a plébániahálózat fejlődésének ütemét tartani. Ezért püspöksége utolsó szakaszában az addig elért eredmények megerősítésére, az újonnan létrehozott plébániák minél mélyebb integrációjára törekedett az egyházmegye kormányzati szervezetében. Megerősítette az egyházkormányzat középső szintjét az esperesi kerületek átalakításával, továbbá a plébániaházak, templomok átalakításával, újjáépítésével foglalkozott a már meglévő plébániákon, kiegészítve ezt a plébánosi jövedelmek támogatásával. Az 1740–1750-es évek fordulójától, immár Padányi Biró Márton püspök idején újabb extenzív szakasz kezdődött, amit majd az 1760-as években követett egy ismételt visszaesés. Ennek oka lényegében az volt, hogy a plébániai infrastruktúra elérte azt a mértéket, amely révén minden közösséget el tudtak érni az egyházmegye területén.²⁷

A plébániaalapítás egymást követő hullámai mögött azonban felsejlik egy másik tendencia is, nevezetesen, hogy az egyház, illetve az állam milyen szerepet szánt a plébániáknak, és ez miként változott a 18. század folyamán. Nemcsak III. Károly, hanem Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) is kiemelt szerepet szánt a plébániáknak, ám eltérő hangsúly és elvárás tapintható ki az uralkodói figyelem mögött. Míg az egyháznak fontos volt az

²⁶ MIHALIK Béla Vilmos, *Hangsúlyok és fordulópontok az egri egyházmegye történetében (1699–1761)* (Collectanea Studiorum et Textuum III/4) (Budapest, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2021) 18–19.

²⁷ HERMANN, *A veszprémi egyházmegye...* passim.

állami támogatás az egyházi struktúrák bővítéséhez, addig az állam számára az alsópapság részben a hiányzó alsófokú, helyi közigazgatási szintet pótolta. Ez a kormányzat számára társadalompolitikai célok elérését tette lehetővé. A század első harmadában, tehát III. Károly uralkodása során a lokális egyházi intézmények révén lehetővé vált a társadalom átfogó konszolidációja és integrációja. Ez elsősorban a török háború és a Rákóczi-szabadságharc turbulens időszakát követő migráció kezelését, az új közösségek társadalmi betagozódását és egy békésebb társadalmi fejlődés elősegítését jelentette. A század második harmadában Mária Terézia a stabilizációt és ezzel együtt a társadalmi racionalizálást célozta politikájával. Ez a plébánosok ellenőrző és normakommunikációs szerepét erősítette. Ehhez erősíteni kellett az egyházi igazgatás középső szintjét is – a Veszprémi Egyházmegye esetében láthattuk, hogy az esperesi kerületek átszervezése éppen erre az időszakra esett. A század utolsó harmadát a jozefinista modernizációs igény hatotta át. II. József átfogóbban, intenzívebben akarta véghez vinni az anyja és nagyapja által megkezdett reformfolyamatokat, ennek ellenőrzésében viszont számított az egyházra is, amelyet ezzel párhuzamosan egy államegyházi modell kiépítésével uralkodói felügyelet alá kívánt vonni. Az alsópapság szerepe még jobban felértékelődött számára, ezért is kívánta a szemináriumi képzést központosítani és állami felügyelet alá helyezni. A lelkipásztori képzést olyan praktikus tudással akarták kiegészíteni, például mezőgazdasági ismeretekkel, amelyek révén a plébánosok segíthették a lokális társadalmi-gazdasági reformokat.²⁸

A plébánosok újfajta leterheltségét II. József a plébániahálózat racionalizálása révén akarta ellensúlyozni. A *Regulatio parochiarum* célja az volt, hogy a plébániai körzetek beosztását úgy módosítsák, hogy ott a hívek lélekszáma kiegyenlítődjön, tehát egy plébánosra nagyjából azonos számú hívő jusson. Emellett az is szerepelt a tervzetben, hogy a plébánoshiányt úgy orvosolják, hogy a plébániákhoz rendelt filiákban is legyen kiegészítő lelkész, káplán. Az ehhez szükséges papi utánpótlást részben épp a II. József által felozlatott szerzetesrendekből átvett felszentelt papsággal kívánták volna megvalósítani, illetve az 1784–1786-os szemináriumi reformokkal. Az uralkodó 1782-ben létrehozta a Vallásalapot, amelybe beolvasztotta a nagyapja által alapított Általános Lelkészpénztárt, valamint az 1780-as években felozlatott szerzetesrendek államosított vagyonának nagy részét. Az új alapítvány létrehozásával egyidőben hozzákezdtek a plébániai állomány országos felméréséhez, amit a Vallásalapot ellenőrző Helytartótanács készített elő. Az összeírás több körben, részben az egyházmegyék bevonásával és a plébánosoknak kikül-

²⁸ Gözsy Zoltán, *A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században, in Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon* (szerk. Bárh Dániel; Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013) 53–84.

dött kérdőívek alapján zajlott. A plébániahálózat racionalizálását, az új lelkészségek kialakítását azonban már a beérkezett javaslatokat feldolgozva a Helytartótanács felterjesztésére az uralkodó határozta el, a végrehajtást pedig szintén a Helytartótanács felügyelte és irányította. Az így kialakított új plébániák zömét 1786–1789 között hozták létre. A folyamat a görögkatolikus parókiák esetében is végbement, ám a folyamat egészen 1796-ig elhúzódott.²⁹ Jól látható, hogy bár az előkészítésbe még bevonták az egyházmegyéket, a döntést már egy világi kormány szerv, a Helytartótanács hozta meg. Mindez már jól mutatta a jozefinista államegyházi modell jellegét is, ahol az állam egyre nagyobb befolyással örködött az egyház működése felett, és nem nézte jó szemmel a helyi egyház és Róma kapcsolattartását sem.

A plébániahálózat dinamikus fejlődése a 18. század közepére és utolsó harmadára országosan is kezdte elérni azt a szintet, amely egyházkormányzati szempontból már szinte kezelhetetlen volt. Ezzel párhuzamosan azonban a század elejétől kezdve mindinkább megfigyelhetővé vált egy másik jelenség, nevezetesen az állami befolyás növekedése az egyházi ügyekben. Lényegében a Lelkészpénztár megalapítása és az állami szubvenció megjelenése a plébániák működtetésében ezt a folyamatot jelezte. Mária Terézia uralkodása alatt ez a befolyás tovább erősödött, és mint ismert, utóda, II. József egyházpolitikájában teljesedett ki. A királynő egyházpolitikája részben épp az egyházkormányzat hatékonyabbá tételében volt érdekelt, ami abból is fakadt, hogy a katolikus egyházszervezet az államkormányzat számára egyfajta kommunikációs csatornaként is szolgált a társadalom legalsóbb szintjei felé. Ennek érdekében viszont már az egyházmegyei beosztáshoz is hozzá kellett nyúlni.

AZ EGYHÁZMEGYE-SZERVEZET ÁTALAKÍTÁSA

A magyar egyházszervezet alapjait még Szent István rakta le az államalapítás korában, és az Árpád-kor végére nyerte el azt a struktúráját, amely lényegében változatlan maradt a 18. századig. A földrajzi távolságok jelentette problémák a trienti reformok és az oszmán hódítás következtében azonban még inkább érzékelhetővé váltak. A Trienti Zsinat által megerősített egyházlátogatási kötelezettség például teljességgel kivitelezhetetlen volt a magyarországi egyházszervezeti keretek között. Az egyházmegyéjükből az oszmán jelenlét vagy a reformáció miatt távozni kényszerült püspökök is érzékelték a kapcsolattartás nehézségeit. A 18. század békésebb viszonyai között is prob-

²⁹ FELHŐ Ibolya, *A helytartótanácsi levéltár* (Magyar Országos Levéltár Kiadványai I: Levéltári leltárak 3) (Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1961) 449–453.

lematikus volt a rohamosan gyarapodó plébániai állomány adminisztrációja és egy hatékony egyházkormányzat fenntartása.

A magyar egyházmegyék átalakításának gondolata azonban nem volt teljesen előzmény nélküli. 1628-ban maga Pázmány Péter érsek dolgozott ki egy tervezetet a hatalmas Esztergomi Főegyházmegye keleti felének felosztására egy turóci, egy szepesi, egy gömöri és egy nógrádi püspökség kiharításával. A megfelelő jövedelmek hiánya és a Habsburgok, Pázmány és a Szentszék mindinkább feszültté váló viszonya ekkor kivitelezhetetlenné tette a tervezet megvalósítását.³⁰ Pázmány terve majd a 18. században kerül elő ismét a Mária Terézia uralkodása idején megvalósult egyházmegyei határmódosításokban.

A törökök kiűzését követően egyfajta „spontán” határváltozás is végbement. A hódoltság korában ugyanis számos helyen feledésbe merült az egyes egyházmegyék közötti pontos határ, és több esetben nem maradt olyan okleveles anyag sem, amellyel egyik vagy másik fél kellőképpen igazolni tudta volna saját igazát. Az 1710-es években például a veszprémi és a pécsi püspökség vitatkozott Szigetvár és környékének hovatartozásán, amit végül a tizedszedés jogának bizonyításával a Pécsi Egyházmegye szerzett meg.³¹ Volkra Ottó János veszprémi püspök ezzel egyidőben engedélyt kért III. Károlytól, hogy a Szentszék döntését kérhesse egyházmegyéje további határaival kapcsolatosan is, mivel Budát és Székesfehérvárt az esztergomi érsek, Várpalotát és Veszprém vármegye nagyobb részét a győri püspök, míg a Kanizsán túli részeket a zágrábi püspök adminisztrálta, és féltő volt, hogy ezeket a területeket a veszprémi püspökség tartósan elveszti.³² 1736–1737-ben Erdődy Gábor Antal egri és Adalbert von Falkenstein csanádi püspökök között keletkezett vita Zaránd vármegye hovatartozásáról, jöllehet akkor ott mindössze két plébánia (Elek és Borosjenő) létezett. A Helytartótanács döntése alapján végül a vármegyét a Csanádi Egyházmegye nyerte el.³³

A 18. században, amint már láthattuk, a bécsi udvar egyházpolitikája mind kevésbé tartotta szükségesnek a Szentszékkel való előzetes egyeztetést, ami ugyan egyoldalúvá tette az egyházmegyei határok módosításáról és új püspökségek létesítéséről szóló döntést, de jelentősen megkönnyítette és felgyorsította a folyamatot. Pázmány korához képest ráadásul már jóval könnyebb

³⁰ BORÓVI József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása* (METEM Könyvek 25) (Budapest, METEM, 2000) 55–66.

³¹ GÖZSY Zoltán, *A pécsi egyházmegye nyugati határainak problémái a 18. század elején*, in *A pécsi egyházmegye a 17–18. században* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis I) (szerk. Fedeles Tamás – Varga Szabolcs; Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2005) 146–149.

³² PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1650). Püspökei, kanonokjai, papjai* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII) (München, Görres, 1987) 63.

³³ SUGÁR 400.

volt az új egyházmegyéik létrehozása anyagi szempontból is. A pénzügyi forrást ehhez a jezsuita rend 1773-ban történt felosztatása és vagyonának államosítása biztosította. A magyarországi rendházak vagyonát a kamarai felmérés több mint 7,7 millió rajnai forintra értékelte, amelynek kétharmadát földbirtokok és egyéb ingatlanok, egyharmadát pedig pénztökéik tették ki. Mária Terézia a volt jezsuita vagyonból létrehozta a Tanulmányi Alapot, más részét viszont új egyházmegyéik alapítására fordította.³⁴

Az uralkodónő felfogása szerint mint a Magyar Királyság apostoli uralkodója saját hatáskörében rendelkezhetett az egyházmegyéik reformjáról. Az „apostoli királyi” címet 1758-ben nyerte el XIII. Kelemen pápától, aki döntését azzal indokolta, hogy Magyarország a kereszténység védőbástyájaként nagy szolgálatot tett az egyháznak Szent István kora óta, és bár a kivételes előjog eredetét bizonyítani már nem lehet, azt újraadományozza a királynőnek. A folyamatot politikai aspektusból könnyítette, hogy 1765-ben meghalt Barkóczy Ferenc esztergomi érsek, és a prímási szék több mint egy évtizedig betöltetlen maradt. Az egyházmegyei beosztás módosítására és új püspökségek alapítására tehát kivételes alkalom adódott, hiszen Mária Teréziának mind pénzügyi, mind politikai szempontból nagyobb mozgástere nyílt. A magyarországi átalakítások ráadásul nem önmagukban álltak, hanem lényegében az egész Habsburg Birodalomban korrigálásra, átalakításra került az addigi egyházi területi struktúra. Csak míg az örökös tartományokban ennek háttere leginkább az egyházi és világi igazgatási egységek összehangolása volt, addig a Magyar Királyságban a hatalmas egyházmegyéik területi kiterjedésének racionalizálása volt a cél. Az uralkodónő az első kisebb módosításokat már 1773-ban végrehajtotta, amikor a Szerémi és Boszniai Egyházmegyéket diakóvári püspökségként egyesítette.³⁵

Elsőként az esztergomi érsekség felosztására került sor. Ennek tervezetét Koller Ferenc udvari tanácsos és Richvaldszky György kanonok készítette el, aki sok tekintetben Pázmány elképzeléseit felhasználva állította össze az új püspökségek, az azokhoz sorolt területek, birtokok, anyagi javak, plébániák részletes leírását és beosztását. Mint említettem, az érseki szék 1765 óta üresedésben volt, ezért az Esztergomi Főegyházmegye felosztása könnyen megvalósíthatónak tűnt. A prímási szék várományosa, Batthyány József kalocsai érsek ugyan jelezte ellenérzéseit az érsekség területi felosztásával és így az érseki jövedelem csökkenésével kapcsolatban, de végül különösebb tiltako-

³⁴ SIPTÁR Dániel, *A jezsuita rend felosztatása*, in *Jezsuiták Magyarországon. A kezdetektől napjainkig* (szerk. Szokol Réka – Szőnyi Szilárd; Budapest, Jezsuita Kiadó, 2021) 244–245, 248–249.

³⁵ BÄHLCKE, Joachim, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790)* (ford. Fazekas István; Budapest, METEM, 2013) 297–298, 337.

zás nélkül sikeresen megegyezett az udvari hatóságokkal.³⁶ Az Államtanács javaslatai és tárgyalásai nyomán Mária Terézia 1775 őszén közölte a Magyar Kancelláriával és az Esztergomi Székeskáptalannal a felosztás tervét. 1776. január 1-jén a királynő Batthyány Józsefet kinevezte esztergomi érsekké, és egyidejűleg megalapította a besztercebányai, rozsnyói és szepesi püspökségeket. A bécsi udvar vajmi keveset foglalkozott az új egyházmegyék alapításának Róma felé való előzetes bejelentésével. A bécsi nunciatúra ráadásul épp üresedésben volt, az új nuncius, Giuseppe Garampi még nem foglalta el állomáshelyét. A bécsi udvar az egyházmegyék megalapítása után a szentszéki jóváhagyás megszerzését Alessandro Albani bíborosra bízta. VI. Piusz pápa két hónappal később, március 13-án megerősítette az új egyházmegyék megalapítását.³⁷

A Richvaldszky által kidolgozott javaslat még számos további elképzelést is vázolt, ezek közül kettő nyert végül királyi jóváhagyást, amelyek a dunántúli egyházmegyeszervezet átalakítását célozták. Ez sem volt teljesen új keletű elgondolás. III. Károly már az 1730-as években tervezte egy szombathelyi püspökség felállítását, sőt gróf Forgách Pál pozsonyi prépost személyében már a jövődöbéli püspökre is megvolt az elképzelés. Ám az uralkodó 1740-ben bekövetkezett halála megakasztotta a terv megvalósítását, amit végül Richvaldszky elevenített fel.³⁸ Tervezte a győri és a veszprémi püspökségek felosztását is magában foglalta, előbbiből egy soproni, utóbbiból pedig egy székesfehérvári püspökség kiharításával.³⁹ Az Esztergomi Főegyházmegye felosztása után egy évvel, 1777-ben Mária Terézia valóban átszervezte a dunántúli egyházigazgatást is. A veszprémi püspökség északi részeiből (Fejér és Pilis vármegyék) felállította a Székesfehérvári Egyházmegyét, míg a győri, veszprémi és zágrábi püspökségek területeiből Sopron székhely helyett a Szombathelyi Egyházmegyét. A Győri Egyházmegyéből a Pápai főesperességet átcsatolta a veszprémi püspökséghez. Utólagosan VI. Piusz pápa ezeket a változásokat is helyben hagyta.⁴⁰ Szintén a királynő egyházpolitikai reformjainak részeként megszüntették az exempt, vagyis püspöki joghatóság alól kivett plébániákat, és ezeket a területileg illetékes egyházmegyékhez sorolták.

Richvaldszky javaslatában és annak a Koller Ferenc általi átdolgozásában még további átalakítások terve is felmerült, ezek azonban az 1770-es években nem valósultak meg. A hódoltság idején elpusztult Kalocsa fejlődését például annyira reménytelennek látták, hogy felmerült az érseki tartomány székhely-

³⁶ Uo. 337–339.

³⁷ BORÓVI 194–196, 214–218.

³⁸ GÉFIN Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története I* (Szombathely, Martineum, 1929) 20.

³⁹ BORÓVI 106–107.

⁴⁰ HERMANN, *A katolikus egyház története...* 302–303.

lyének áthelyezése Pécsre. Koller tervezete Erdélyre is kiterjedt. Az erdélyi püspökségből Gyulafehérvár központtal érsekséget kreált volna, amelyhez szuffragáneusként egy kolozsvári és marosvásárhelyi latin rítusú egyházmegyét alapított volna, valamint a balázsfalvi görög rítusú püspökséget is ehhez csatolta volna.⁴¹ Anton Engl von Wagrain csanádi püspök 1777 elején bekövetkezett halála ismét felelevenítette azt az 1720-as években már felmerült gondolatot, hogy a Bánátban Temesvár központtal önálló püspökség jöjjön létre, ám ezt anyagi megfontolásokból végül elvetették.⁴² Richvaldszky tervezte egy varasdi püspökség létrehozását is, amely Varasd és Verőce vármegyékre, valamint a Muraközre terjedt volna ki. Ezzel a zágrábi püspökség területét kívánta volna csökkenteni.⁴³

Mind Richvaldszky tervezetében, mind a Koller által továbbfejlesztett változatban fontos szerep jutott Egernek, amely új érseki tartomány központjaként szerepelt, ám Mária Terézia reformjaiból a hatalmas kiterjedésű egri püspökség végül szintén kimaradt.⁴⁴ Az itt tapasztalt egyházkormányzati nehézségeket a század első felében még egyfajta decentralizációval igyekeztek orvosolni, ami az egyházmegyei adminisztráció középső szintjének megerősítését jelentette újabb és újabb esperesi kerületek kialakítása révén. 1733-ban Erdődy Gábor Antal (1714–1745) püspök már egy olyan tervet dolgozott ki, amely Nagybánya székhellyel alapított volna új püspökséget, ehhez hat vármegye (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zaránd és Máramaros), valamint a Hajdúság tartozott volna. Bár tervéhez mind III. Károly király, mind a Szentszék támogatását elnyerte, saját káptalana ellenállt, így Erdődy elképzelése végül megbukott.⁴⁵

Erdődy halála után nem sokkal egy Mária Teréziához benyújtott névtelen felterjesztés ismételten felvetette az Egri Egyházmegye felosztását. Az uralkodó Patachich Gábor kalocsai érseket utasította a helyszíni vizsgálatra, ám ő kérte felmentését a feladat alól, minthogy az Egri Egyházmegye viszonyait nem ismeri. Az Egri Káptalan ráadásul értesült róla, hogy újra felmerült a püspökség felosztása, ezért a testület ismét ellenbeadvánnyal élt, és próbálta a felosztást megakadályozni. Időközben Mária Terézia kinevezte Barkóczy Ferencet (1745–1761) a megüresedett püspöki székbe, ami elnapolta a felosztás kérdését.⁴⁶

⁴¹ BORÓVI 107–108. Koller terve végül csak 1991-ben valósult meg a gyulafehérvári érsekség létrejöttével.

⁴² BAHLCKE 338. Önálló Temesvári Egyházmegye majd a trianoni békediktátum következményeként 1930-ban jött létre.

⁴³ BORÓVI 106. A Varasdi Egyházmegye később szintén létrejött, 1997-ben alapították.

⁴⁴ Uo. 106–108.

⁴⁵ MESZLÉNYI Antal, *Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihasításának a története* (Budapest, Stephaneum, 1938) 56–74.

⁴⁶ *A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve 1804–1904* (Szatmár, Pázmány, 1904) 12.

Az 1770-es években Mária Terézia felkérésére Richvaldszky kanonok az egri püspökség felosztását is beemelte előterjesztésébe, és a korábbi tervet felelevenítve a nagybányai püspökség mellett egy Kassai Egyházmegye létrehozására is javaslatot tett, míg Egert érseki rangra emelte volna.⁴⁷ Elképzelhető, hogy Mária Terézia részben a dunántúli és alsó-magyarországi egyházkormányzat reformjával megelégedve nem kívánt Eszterházy Károly (1762–1799) püspökkel is szembekerülni. Ezt mutatja az is, hogy amikor az 1780-as években II. József utasítására a Helytartótanács felelevenítette Erdődy Gábor Antal korábbi felosztási tervzetét, annak most maga Eszterházy püspök állt ellen. 1787 őszén az uralkodó a Helytartótanács útján tudatta Eszterházy püspökkel azt a tervet, hogy Bereg, Máramaros, Szatmár, Ugocsa és Ung megyéket kihalásítja az egyházmegyéből, és így 60 plébániával püspöki helynökséget hoznak létre. Az új egyházkormányzati terület székhelye Nagybányán vagy Szatmáron lett volna. Eszterházy ismételt felszólításra sem volt hajlandó együttműködést tanúsítani, II. József pedig 1790-ben elhunyt, így ez a terv sem valósult meg.⁴⁸

Eszterházy 1799-ben bekövetkezett halála után a püspöki székben üresedés állt be, ami lehetőséget kínált az uralkodói közbelépésre. I. Ferenc (1792–1835) Pálffy Károly kancellár vezetésével bizottságot állított fel az Egri Egyházmegye felosztására. A bizottság az 1802. évi országgyűlés idején Pozsonyban tartott ülésein állított össze egy tervet. Eszerint Sáros vármegyét átcsatolták volna a szepesi püspökséghez, míg – visszanyúlva a korábbi tervekhez – Nagybányán vagy Szatmárnémetiben állítottak volna fel új püspökséget. Emellett egy további tervet is készítettek, amely már Kassán is önálló püspökséget jelölt ki, ehhez tartozott volna Sáros, Zemplén és Abauj vármegyék. Utóbbi javaslatot fogadta el I. Ferenc, aki 1803. augusztus 5-én kiadta a rendeletet a két püspökség kihalásáról Kassa és Szatmárnémeti székhelyekkel, illetve Eger érseki rangra emeléséről. A három alapítólevelet és az új főpásztorok kinevezését végül 1804. március 23-án adták ki. A Szentszéknek ismét nem maradt más szerepe, mint az uralkodói döntés megerősítése. VII. Piusz pápa 1804. augusztus 9-én kelt bulláival hagyta jóvá az Egri Egyházmegye felosztását, a két új püspökség alapítását és Eger érseki rangra emelését.⁴⁹

Hosszú fejlődés eredményeként a görögkatolikus egyházszervezet kikristályosodására is Mária Terézia uralkodása alatt került sor. Az egri latin rítusú

⁴⁷ BORÓVI 106–107.

⁴⁸ SUGÁR 442.

⁴⁹ SZOKOLSZKY Bertalan, *A százéves Kassai Püspökség 1804–1904* (Kassa, Vitéz, 1904) 2–6. Nagybánya szinte az utolsó pillanatban szorult háttérbe Szatmárnémetivel szemben az új püspöki székhely kijelölésekor. Utóbbi, bár infrastruktúrájában, épületeiben ekkor még kevésbé volt fejlett, Somogyi János államtanácsos javasolta egyházmegyei központnak kedvezőbb földrajzi fekvése miatt: MESZLÉNYI 142–143.

és a munkácsi görögkatolikus püspökök között ekkor már közel egy évszázada súlyos ellentét feszült. Az egri püspökök mint rítus-vikáriusaikra tekintettek a munkácsi püspökökre, és jogaik gyakorlásában korlátozták őket, az önálló munkácsi görög rítusú püspökség felállítását pedig minduntalan megakadályozták. Mária Terézia 1766-ban a Szentszékhez fordult, akik kikérték Eszterházy Károly egri püspök véleményét, aki persze mereven elutasította a munkácsi püspökség felállításának tervét. A királynő azonban nem adta fel tervét, és 1770-ben az új egyházfőhöz, XIV. Kelemenhez fordult, aki támogatta a munkácsi görögkatolikus püspökség megalapítását, azzal a feltétellel, hogy azt az esztergomi érsek alá rendelik. Mária Terézia felterjesztésére a Szentszék 1771-ben kánonilag felállította és az esztergomi érsek alá helyezte a munkácsi görögkatolikus püspökséget, annak élére pedig Bradács Jánost nevezték ki. Az új görög rítusú egyházmegye székhelye 1775-ben Ungvárra költözött.⁵⁰ 1777-ben VI. Piusz pápa az uralkodó javaslatára szintén jóváhagyta a Kőrösi Görögkatolikus Egyházmegye alapítását. Erdélyben ugyancsak rendezésre került a görögkatolikus egyházszervezet. Már 1721-ben létrejött az önálló fogarasi görögkatolikus püspökség, 1738-tól Balázsfalva központtal. Emellé – szintén Mária Terézia idején – létrejött 1777-ben a Nagyváradai Görögkatolikus Egyházmegye is. Mind a kőrösi, mind a váradai püspökséget az esztergomi érsek alá rendelték a területileg illetékes római katolikus püspökökkel való konfliktus elkerülése végett.⁵¹ A görögkatolikus egyházszervezet majd a 19. század elején fejlődött tovább, amikor 1809-ben I. Ferenc kezdeményezésére megkezdődött a munkácsi püspökség felosztásának előkészítése. Ennek eredményeként 1815-ben Eperjesen új püspökség jött létre, és a munkácsi püspökségtől további 73, többségében román ajkú parókiát átsatoltak a Nagyváradai Görögkatolikus Egyházmegyéhez.⁵²

Elsősorban Mária Terézia reformjainak köszönhetően a 19. század elejére kialakult az a katolikus egyházszervezet, amely az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásáig a katolikus egyház magyarországi intézményi kereteit meghatározta. A 19. században és a 20. század elején elsősorban majd a görögkatolikus egyházszervezet fejlődött tovább újabb püspökségek létrejöttével.⁵³

⁵⁰ SUGÁR 437–438. A hazai görögkatolikus felekezet történetének legújabb és minden korábbiánál alaposabb feldolgozása: VÉGHSEŐ Tamás, *Bizánci rítus, katolikus hit, magyar identitás. Magyar görögkatolikusok I: Történelem* (Collectanea Athanasiana I. Studia 14) (Nyíregyháza, SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport, 2023).

⁵¹ BAHLCKE 340–350.

⁵² HERMANN, *A katolikus egyház története...* 381. Az eperjesi püspökség 2008-ban XVI. Benedek pápa döntésével metropólia lett.

⁵³ A 19. században, 1854-ben Erdélyben két újabb görögkatolikus püspökség jött létre Lugoson és Szamosújváron, míg ugyanabban az évben a fogarasi püspökség érseki rangra emelkedett. 1912-ben pedig létrejött a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye, amely 2015-ben Ferenc pápa döntése értelmében vált metropóliává.

ÖSSZEZÉS

A középkori egyházszerkezet és plébániahálózat török kori pusztulását a 18. század első felében átfogó újjászervezés követte. Ehhez az egyházi erőforrások bevonása mellett már komoly állami támogatás is társult a Lelkészpénztár révén, aminek több célja is volt. A kormányzat a társadalompolitikai reformok megvalósításában fontos kommunikációs csatornának tekintette az egyházat, hiszen az alsófokú közigazgatási intézményrendszer hiányzott, így a társadalom legalsó, lokális szintjét a plébániahálózaton keresztül lehetett elérni. Bár a kormányzat céljai a század folyamán változtak (konszolidáció – racionalizáció – modernizáció), az egyháznak ebben szánt szerep inkább csak erősödött. A plébániahálózat fejlesztése miatt azonban az állam egyre nagyobb beleszólást igényelt az egyházi életbe, így az egyházszerkezet átalakításába. A plébániák számában bekövetkező drasztikus növekedés ugyanakkor veszélyeztette az egyházkormányzat hatékonyságát, ami abba az irányba mutatott, hogy szükség lesz a középkori egyházmegye-szerkezet újraalakítására.

Mária Terézia idején ennek létrejöttek a politikai és pénzügyi feltételei is. A bécsi udvar egyre kevésbé vonta be a Szentszéket egyházpolitikai céljai megvalósításába, jobbra csak a megvalósított reformdöntések utólagos jóváhagyását várták el Rómától. A Jézus Társasága 1773-ban bekövetkezett feloszlása és a jezsuita vagyon államosítása kellő pénzügyi-gazdasági alapot adott a plébániahálózat további fejlesztése mellett új egyházmegyék alapításához is. A Mária Terézia idején megkezdődő egyházmegyei reformok szinte teljesen átalakították a középkori egyházmegye-szerkezetet, elsősorban az esztergomi érsekség felosztásával és a dunántúli egyházigazgatás változásaival. Ebben az időszakban kristályosodott ki a 17. században megindult görögkatolikus egyházszerkezeti fejlődés is, nemcsak új görögkatolikus egyházmegyék jöttek létre, de sikeresen függetlenedtek a területileg illetékes római katolikus megyéspüspökök szoros felügyelete alól is. Az egri püspökség 1804. évi átalakításával lényegében a 20. századig megmaradó egyházszerkezeti keretek jöttek létre. Az egyházmegyei reformokat követően azonban a jozefinista egyházpolitika már az egyházkormányzat legalsó szintjének, a plébániahálózat struktúrájának átalakítására is teljes állami befolyást kívánt szerezni. Ebbe a folyamatba az egyházmegyéket már alig-alig vonták be, a végrehajtás pedig teljességgel egy kormányzati szerv, a Helytartótanács feladatává vált.

◆◆◆ FEJÉRDY ANDRÁS

Állami, nemzeti és lelkipásztori érdekek ütközése: a magyar egyházszervezet változásai Trianontól a II. világháború végéig*

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása teljesen átrajzolta Közép-Európa és azon belül a Magyar Királyság térképét. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés következtében a történelmi Magyar Királyság – Horvát–Szlavónország nélkül számított – tizennyolc latin és hét keleti rítusú egyházmegyéjéből mindössze az ország központi részén elhelyezkedő Váci, Székesfehérvári és Veszprémi Egyházmegye maradt teljes egészében az ország területén. Az utódállamokhoz került a latin rítusú nyitrai, besztercebányai, szepesi és erdélyi püspökség egésze, a görögkatolikus egyházmegyek közül pedig a gyulafehérvár-fogarasi érsekség, valamint egy-egy parókia kivételével a szamosújvári, a munkácsi, a nagyváradi és a lugosi püspökség. A rozsnyói, kassai, szatmári, nagyváradi, továbbá a csanádi római katolikus és az eperjesi görögkatolikus püspökségeket székhelyükkel és plébániáik többségével csatolták el; Magyarországon a Rozsnyói Egyházmegyéből mindössze 19, a Kassaiból 49, a Szatmáriból 16, a Nagyváradiból 24, a Csanádiból 33 plébánia, illetve az Eperjesi Egyházmegyéből 20 parókia maradt. Székhelyével együtt Magyarországon maradt öt filia kivételével a teljes Egri Főegyházmegye, a Győri Egyházmegye 236 plébániájából 137, a Szombathelyi Egyházmegye 193 plébániájából 118, a Pécsi Egyházmegye 206 plébániájából 178, továbbá a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség 161 parókiájából 83, valamint a pannonhalmi nullius apátság plébániáinak nagyobb része: 18 plébániából 15. Az Esztergomi és Kalocsai Főegyházmegyék székhelye ugyancsak Magyarországon maradt, ám plébániáik többsége – és birtokaik jelentős része – az utódállamokhoz került. Az Esztergomi Főegyházmegye 493 plébániájából 404, a Kalocsai Főegyházmegye 122 plébániájából pedig 89 került az új államhatáron kívülre.¹

* A tanulmány az Európai Unió finanszírozásával készült (ERC SOVEREIGNTY 101044165). A kifejtett nézetek és vélemények azonban kizárólag a szerző sajátjai, és nem feltétlenül tükrözik az Európai Unió vagy az Európai Kutatási Tanács Végrehajtó Ügynökségének nézeteit és véle-

Tanulmányunkban az új határok által szelt egyházmegyék történetére összpontosítunk, azon belül is az egyházszerkezet átalakításának kérdésére, és legfeljebb érintőlegesen foglalkozunk az ehhez kapcsolódó másik két kiemelt konfliktusterülettel, a (fő)pásztorok kinevezésének és az egyházi javak kezelésének ügyével. Az egyházszerkezet átalakításának irányát és módját befolyásoló főbb tényezők számbavételét követően három nagyobb kronológiai egységben vizsgáljuk meg, miként alakította a Szentszék a szelt egyházmegyék (elsősorban magyarországi részének) kormányzását a trianoni békeszerződés által rögzített országhatárokhöz, mik voltak a két bécsi döntés, illetve a háborús területgyarapodások nyomán bekövetkezett változások főbb jellemzői, továbbá milyen egyházkormányzati következményei voltak a II. világháború után az 1937-es államhatárok helyreállításának. Célunk nem az események és változások részletes és teljes körű ismertetése, hanem az egyes felek álláspontjának és stratégiájának vizsgálata különös tekintettel arra, hogy a Szentszék milyen szempontok mentén és milyen kompromisszumok árán próbálta kezelni a mindenkori helyzetet. Amellett érvelünk, hogy az egyházkormányzati egységek határainak módosítása során követett eljárásokat az elsődleges lelkipásztori szempontok érvényesítésének szándéka mellett a fokozatosság, a precedensek figyelembevétele, a megkötött konkordátumok megőrzésének szándéka és az ideiglenes megoldások előnyben részesítése jellemezte.

1. AZ EGYHÁZSZERVEZET VÁLTOZÁSÁNAK IRÁNYÁT ÉS MÓDJÁT BEFOLYÁSOLÓ FŐBB TÉNYEZŐK

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 őszétől meginduló felbomlása kezdetől fogva előrevetítette, hogy a várható határváltozások a térség egyházszerkezeti struktúráját is súlyosan érinteni fogják. A születő utóállamok kormányai tudniillik a katolikus egyházat is az új államszerkezet politikai-területi egységének szolgálatába kívánták állítani, ezért fő céljuk az volt, hogy

menyét. Ezekért sem az Európai Unió, sem a támogatást nyújtó hatóság nem tehető felelőssé.

¹ Az adatok forrása elsődlegesen: GERGELY Jenő, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945* (Budapest, ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1997) 39–48. Eger esetében Somorjai Ádám tanulmánya nyomán javítottam a szakirodalomban szereplő téves adatot, miszerint a határváltozás az Egri Főegyházmegyét nem érintette. Lásd: SOMORJAI Ádám, *Helyzetkép a trianoni békeszerződés által szelt római és görögkatolikus egyházmegyékről, előadás 2020. szeptember 11-én Esztergomban*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2023) 3–4/105. Vö. ehhez még BALOGH Margit jelen folyóiratszámában közölt tanulmányának 1. sz. lábjegyzetét. A Szatmári Egyházmegye Magyarországon maradt plébániáinak számát illetően Gergely Jenő adatát vettem át. Az egyházmegye honlapján szereplő történeti áttekintés 14 plébániát említ. Vö. <https://www.szatmariegyhazmegye.ro/a-szatmari-egyhazmegye-tortenete/> (2024.01.25.).

a Szentszékre támaszkodva megváltoztassák az országhatárokon átnyúló egyházkormányzati struktúrákat. Miként az első budapesti nuncius, Lorenzo Schioppa számára 1920 augusztusában készített instrukció fogalmazott: „A szomszédos államok már nyomást gyakorolnak a Szentszékre, hogy azok a nekik juttatott egyházmegyék, amelyeknek székhelye Magyarországon maradt, ne függjenek a továbbiakban magyar főpapoktól.”²

A csehszlovák kormány különösképpen a már 1918/1919 telén zár alá vett egyházi birtokok teljes szekularizációjának kilátásba helyezésével igyekezett érdekeit érvényre juttatni,³ és kezdettől fogva szorgalmazta, hogy az Esztergomi Főegyházmegyének az új államhoz került területeiből egy új egyházmegyét hozzanak létre.⁴ Egyúttal arra törekedett, hogy a nagyszámú magyar hívőt számláló Rozsnyói Egyházmegyét más egyházmegyék között osszák fel.⁵ A végső cél egy a morva egyháztartományhoz kapcsolódó, a prágai érsek mint primás joghatósága alatt álló, egész Csehszlovákia területére kiterjedő új egyházszervezet kialakítása volt.

Ez a cél mindenestre csak részben felelt meg az összetett államban élő katolikusok igényeinek. Míg a magyar katolikusok – és a szlovák papság hungarofil része – az évezredes magyar egyházszervezeten belül képzelte el jövőjét, a szlovák katolicizmus színre lépő új vezetése önálló egyházszervezet kiépítését szorgalmazta, a szlovák katolikus identitást a közös egyházi múlttal szemben határozta meg, és idővel az új államon belül létrehozandó

² Vö. Istruzioni per Lorenzo Schioppa, nunzio apostolico in Ungheria, Vaticano, 1920. aug. Közli: MRKONJIĆ, Tomislav, *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939)*, in *Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor* (Collectanea Vaticana Hungariae 1/4) (szerk. Gaetano Platania – Matteo Sanfilippo – Péter Tusor; Budapest – Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja – Università degli Studi della Tuscia, Centro Studi sull’Età degli Sobieski e della Polonia moderna, 2008) 276. Az instrukciót elemzően bemutatja: TÓTH Krisztina, *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*, in *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (szerk. Fejérvy András; Budapest – Róma, METEM, 2015) 85–105.

³ SALACZ Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 3) (München, Aurora, 1975) 13–14, 32–33. A csehszlovák *modus vivendi*-ről lásd: DEJMEK, Jindřich, *Československo–Vatikánská dednáni o Modus vivendi 1927–1928*, in *Český časopis historický* (1994) 2/268–285; KONÍČEK, Jiří, *Modus vivendi v historii vztahů Svätého Stolce a Československa – církevně-politický vývoj v letech 1918–1993* (Olomuc, Společnost pro dialog církve a státu, 2005). A magyar szempontokat bemutatja: RÁCZ Kálmán, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja (1919–1938)* (PhD értekezés; Budapest, ELTE, 2009) 144–148.

⁴ Micara prágai nuncius Gasparri államtitkárnak, 1920. nov. 15. Közli: HRABOVEC, Emilia, *Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych parmeňov* (Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2012) 251; Az államtitkárság feljegyzései Beneš miniszterrel vatikáni látogatása alatt megvitatandó kérdésekről, 1921. febr., uo. 254–255.

⁵ Lásd: KERDIK, Milan, *La diocesi di Rožňava negli anni 1918–1938 alla luce degli archivi vaticani. Tesi di dottorato* (Roma, Pontificia Università Gregoriana, 2014) 127–240.

szlovák autonómiát is a szlovák egyházi függetlenségre kívánta alapozni.⁶ Így például 1921 októberében 168 szlovák pap fordult levélben XV. Benedek pápához a kérelemmel, hogy az Esztergomi Főegyházmege elszakított plébániáiból Nagyszombat székhellyel állítson fel új egyházmegyét, idővel pedig egy önálló szlovák érsekséget.⁷

Romániában a túlnyomórészt magyar, kisebb részben német nemzetiségű latin rítusú katolikusok fenn kívánták tartani a több évszázados egyházszervezetet.⁸ A román nemzetiségű görögkatolikus egyházi vezetés ellenben a román nemzeti érdekek védelme mellett kötelezte el magát, így többek között mindent megtett azért, hogy az 1912-ben létrejött Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye román területre eső plébániáit csatolják a román unitus egyházmegyékhez.⁹ Az ortodox egyházzal versenyhelyzetbe került román görögkatolikusok továbbá a konkordátumtárgyalások korai, 1920. évi megindításával kívánták – részben nemzeti elkötelezettségük igazolására – az egyházszervezet állam számára is kedvező átalakítását elérni.¹⁰ Már az első, Vasile Lucaciu görögkatolikus pap által készített tervzetben szerepelt az a román kormányigény, amely a szatmári és a nagyváradai latin rítusú püspökségek felszámolását és előbbinek az erdélyi, utóbbinak a temesvári püspökségbe történő beolvasztását szorgalmazta, a megmaradt két katolikus egyházmegyét pedig a bukaresti érseknek kívánta alárendelni.¹¹

A későbbi Jugoszlávia területén – ahol szinte teljesen fedte egymást a nemzeti és a felekezeti hovatartozás¹² – a horvát és szlovén katolikus püs-

⁶ SALACZ 17.; RÁCZ, Az esztergomi érsekség diszmembrációja... 110.

⁷ 168 szlovák pap levele XV. Benedek pápához, 1921. okt. 6. Közli: HRABOVEC, *Slovensko a Sväta stolica...* 269–272.

⁸ SEBŐK László, *A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta*, in *Regio: kisebbség, politika, társadalom* (1991) 3/73.

⁹ Vö. TÓTH K., *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása...* 85–105; TÓTH Krisztina, *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei* (Collectanea Vaticana Hungariae 3/1) (Budapest – Róma, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Történeti Kutatócsoport, 2021) 16; GERGELY Jenő, *Az erdélyi görögkatolikus román egyház*, in *Regio: kisebbség, politika, társadalom* (1991) 3/106–117; VÉGSHEŐ Tamás, *Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között*, in *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (szerk. Fejérdy András; Budapest – Róma, METEM, 2015) 154–156.

¹⁰ Román konkordátumról lásd: MARCHUT Réka, *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*, in *Pro Minoritate* (2014) Tél/3–22. A szentszéki–román kapcsolatokról és a konkordátum megszületéséről lásd: VADAN, Mariuca, *Le relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e la Romania (1920–1948)* (Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2001); DISEGNA, Mara, *Il Concordato tra la Santa Sede e il Regno di Romania: un'introduzione*, in *Pius XI: Keywords. International Conference Milan 2009* (Christianity and history 7) (szerk. Alberto Guasco – Raffaella Perin; Berlin – Münster – Wien – Zürich – London, LIT, 2010) 361–381. További magyar szakirodalomra lásd: TÓTH K., *Az Apostoli Szentszék...* 8 (7. jegyzet).

¹¹ MARCHUT 5–6.

¹² SALMIČ, Igor, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il*

pökök kezdetben örömmel üdvözölték az új, de alig egy hónapig élt Szlovén–Horvát–Szerb Állam létrejöttét. Ám miután abból előbb a Szerémség, majd a Vajdaság kiszakadt, és a Nemzeti Tanács 1918. december 1-én kimondta csatlakozását a Szerb Királysághoz, mind nagyobb aggodalommal figyelték a növekvő szerb dominanciát. Számukra ezért a központosított délszláv nemzetállam megerősítését célzó és egyúttal szerb ortodox érdekeket védelmező belgrádi kormánypolitikával szemben a horvát, szlovén és bosnyák katolikus egyházkormányzat megerősítése jelentette a prioritást, amely mellett az új államhoz került – döntően szerb területen található – magyar katolikus egyházmegyerészek problémája másodlagosnak számított.¹³ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a püspökök nem kívántak önállóan lépni az egyházmegye-szervezet esetleges átalakítása ügyében, de szentszéki engedéllyel a püspöki konferencián megkezdték a kérdés megtárgyalását, és a kialakított tervezetet csak a Szentszékkal folytatott egyeztetést követően kívánták a kormány elé terjeszteni. Egyúttal arra tettek javaslatot, hogy az átmeneti időszakban az országhatárokon kívül eső székhellyel rendelkező szelt egyházmegyerészeket hagyják meg, és élükre Róma állítson apostoli kormányzókat.¹⁴

Az elszakított egyházrészek ügyében folytatott magyar külpolitika az egyház és állam érdekközössége miatt szoros együttműködésben valósult meg. A magyar kormány revíziós külpolitikai céljai tudniillik az utódállamok (egyházi) konszolidációjának megakadályozását, az egyházkormányzati status quo fenntartását kívánták meg, és – joghatóságuk és egyházmegyéjük vagyonának védelmében – a magyar püspökök számára szintén fontos volt, hogy az egyházkormányzati határokat egyáltalán ne, vagy minél később alakítsák a politikai határokhoz.¹⁵ Az 1920 nyarán Rómában tárgyaló Csernoch János hercegprímás mindenestre világosan felmérte, hogy a szelt egyházmegyéek dismembrációját hosszú távon nem lehet elkerülni. A

Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia e la mancata ratifica (1922–1938) (Roma, Gregorian & Biblical Press, 2015) 89; GÁBRITY MOLNÁR Irén, *A nemzeti és vallási tudat egybefonódása a Délvidéken*, in *Kisebbségkutatás* (1997) 3/286, 289–290.

¹³ SALMIČ, *Al di là di ogni pregiudizio...* 61; VALENTE, Massimiliano, *Diplomazia pontificia e Regno dei serbi, croati e sloveni (1918–1929)* (Split, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, 2012) 113. A helyi papság nyugati területeket érintő elszakadási törekvéseiről lásd: TÓTH K., *Az Apostoli Szentszék...* 20.

¹⁴ VALENTE 113.

¹⁵ A magyar püspöki kar 1921. febr. 10-i ülésének jegyzőkönyve: *A magyar katolikus püspök-kari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 12–13) (összeáll., bev. Beke Margit; München – Budapest, Aurora, 1992) I, 72. Vö. ehhez: FEJÉRDY, András *Universalismo cattolico e particolarismo nazionale in Ungheria e nell'Europa centro-orientale dopo la prima guerra mondiale*, in *Pázmány Law Review* (2018) 6/185.

magyar egyházvezetés és külpolitika feladatát ezért abban jelölte meg, hogy a végleges rendezést célzó tárgyalások idejét minél inkább kitolják, és a tárgyalások során a magyar püspökök álláspontjának is érvényt szerezzenek.¹⁶ A halogató taktika kezdetben sikeresnek bizonyult: jóllehet a csehszlovák kormány a trianoni béke budapesti ratifikálását követően azonnal lépéseket tett Clemente Micara prágai nunciussal az egyházmegyehatárok átszabása érdekében, a Szentszék – a Csernoch prímásnak adott,¹⁷ majd XV. Benedek pápa által Somssich József követnek is megerősített¹⁸ ígéretéhez híven – az egyházmegyehatárok megváltoztatását mindaddig időszerűtlennek nevezte, amíg a trianoni békeszerződéshez mellékelt Millerand-levél értelmében nem rögzítik a végleges országhatárokat.¹⁹ A magyar kérésnek megfelelően²⁰ Róma a már 1920 elején benyújtott román konkordátumtervezet tárgyalását sem siettette, és lehetővé tette, hogy a magyar püspökök észrevételezzék az újabb és újabb konkordátumtervezeteket.²¹ XV. Benedek pápa 1921. január 22-én kelt levelében ugyanakkor arra intette a magyar püspököket, hogy ne kívánják minden áron az egyházkormányzati status quót fenntartani, hanem a múltra emlékezés helyett a „jelen bajok orvoslására törekedjenek.”²²

A Szentszék magatartását mindenekelőtt a lelkipásztori szempontok érvényesítésének szándéka és a kompromisszumokra kész pragmatikus diplomáciai gyakorlat határozta meg. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy Róma kezdetől fogva jó kapcsolatokra törekedett a Monarchia valamennyi utódállamával. Pietro Gasparri bíboros államtitkár így már 1918. október 29-én olyan értelmű utasítást küldött Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciussnak, hogy a Szentszék „barátságos kapcsolatba kíván lépni” a császár és az antant által elismert új államokkal, valamint a helyi püspökökkel, különösképpen a magyarokkal.²³ A pragmatikus szentszéki diplomácia másik eleme abban állt, hogy kész volt elismerni az utódállamok kormányainak legitím igényeit, mert az állam és egyház közötti zavartalan együttműködés szempontjából

¹⁶ GERGELY Jenő, *Magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920–1990)*, in *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–1990* (szerk. Zombori István; Budapest, METEM, 2001) 43.

¹⁷ A magyar püspöki kar 1920. okt. 27-i ülésének jegyzőkönyve: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások...* I, 59–60.

¹⁸ SALACZ 21.

¹⁹ Gasparri államtitkár Micara prágai nunciussnak, 1920. dec. 19. Közli: HRABOVEC, *Slovensko a Sväta stolica...* 251–253; SALACZ 32.

²⁰ Somssich követ Csáky külügyminiszternek, 1920. nov. 26. Lásd: MARCHUT 5.

²¹ MARCHUT 4–2; SALACZ 69; Lásd még: TÓTH Krisztina – TUSOR Péter, *Inventarium Vaticanum I: A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)* (Collectanea Vaticana Hungariae 1/14) (Budapest – Róma, MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2016) 14, 50.

²² GERGELY, *Magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok...* 45.

²³ Gasparri bíboros Valfrè di Bonzo bécsi nunciussnak 1918. nov. 6-án írott levelét idézi: SALMIČ, *Al di là di ogni pregiudizio...* 65.

kívánatosnak látszott a politikai és egyházkormányzati határok egybeesése. Éppen ezért, lelkipásztori megfontolásokra hivatkozva, 1919 elején Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nuncius még nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a Szentszék támogassa az egyházmegyehatárok megváltoztatását, és ebbe az irányba mutató ideiglenes megoldásként többek között azt javasolta, hogy a csehszlovák fennhatóság alá került felvidéki egyházmegyéket helyezték egy közös apostoli vikárius vezetése alá.²⁴ A tervet – az egyébiránt az egyház és állam szétválasztását szorgalmazó – magyar köztársasági kormány diplomáciai támogatásával Csernoch János esztergomi érsek sikeresen akadályozta meg arra hivatkozva, hogy az egyházi intézkedés mintegy prejudikálta volna a leendő békekonferencia országhatárokat kijelölő döntését.²⁵ A Szentszék a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1919. június 28-i és december 14-i ülésein²⁶ az egyházszervezet esetleges átalakításával kapcsolatost döntést a békeszerződés aláírása utánra halasztotta, és utóbb a magyar püspököket arról biztosította, hogy legkorábban a békeszerződés ratifikálása után hat hónappal indítanak tárgyalásokat az új egyházmegye-beosztásról.

Az új államok és az egyház közötti viszonyt a Szentszék tartósan az I. világháború után új lendületet vett konkordátumpolitika eszköztárával kívánta átfogóan rendezni, melynek alapelveit XV. Benedek pápa jelölte ki 1921. november 21-i *In hac quidem* kezdetű konzisztórium beszédében.²⁷ Az 1920-ban az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiba kinevezett nunciusok fontos feladata lett tehát, hogy a függőben lévő politikai és egyházi kérdéseket megtárgyalják, és lehetőség szerint konkordátum típusú megállapodás keretében rendezzék.²⁸ Mindezek eredményeképpen a következő pápa, XI. Piusz idején a Szentszék Magyarország kivételével valamennyi utódállammal konkordátumot vagy legalább modus vivendit kötött, amelynek céljai között szerepelt az egyházszervezet és az új államhatárok többé-kevésbé tartós összhangba hozása is.²⁹

²⁴ Lásd pl.: Valfrè di Bonzo bécsi nuncius Gasparri államtitkárnak, 1919. jan. 18. Közli: HRABOVEC, *Slovensko a Sväta stolica...* 110.

²⁵ RÁCZ, Az esztergomi érsekség diszmembrációja... 47–48; Valfrè di Bonzo bécsi nuncius Gasparri bíboros államtitkárnak, 1919. jan. 22. Közli: HRABOVEC, *Slovensko a Sväta stolica...* 111–112; Valfrè di Bonzo bécsi nuncius Gasparri bíboros államtitkárnak, 1919. márc. 8. Uo. 124–126.

²⁶ A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának ülése, 1919. jún. 28. Közli: HRABOVEC, *Slovensko a Sväta stolica...* 167–171; A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának ülése, 1919. dec. 14. Uo. 191–194.

²⁷ BENEDICTUS XV, Allocutio *In hac quidem* (1921. nov. 21.), in *Acta Apostolicae Sedis* [a továbbiakban: AAS] (1921) 521–527.

²⁸ HRABOVEC, Emilia, *La Santa Sede e la fine della monarchia austro–ungarica*, in *Annuario 2002–2004. Conferenze e convegni*. (Szerk. László Csorba – Gyöngyi Komlóssy; Roma, Accademia d’Ungheria in Roma [METEM], 2005) 327.

²⁹ MAYEUR, Jean-Marie, *L’Église catholique*, in *Histoire du Christianisme des origines à nos*

2. A TRIANONI HATÁROK FOKOZATOS SZENTESÍTÉSE?

Annak ellenére, hogy a magyar egyházi vezetés passzív és halogató stratégiával igyekezett lassítani a dismembratio folyamatát, 1918 és 1937 között a Szentszék fokozatosan – jóllehet legtöbbször a magyar főpásztorokkal is konzultálva – mind tartósabb változtatásokról döntött. A szelt egyházmegegyék egyházkormányzati-egyházszervezeti helyzetében következképpen három (olykor csak két) egymást követő fázist különböztethetünk meg.

Eleinte valamennyi szelt egyházmegegye megtartotta egyházszervezeti egységét, és az új államba került területek felett is megmaradt a törvényes főpásztor jurisdiikciója, amelyet a püspöki székhelytől a politikai határok által elválasztott területeken általában egy – az új államnyelvben is járatos – általános vagy püspöki helynök útján gyakorolt. A nemzeti kormányok azonban nem nézték jó szemmel, hogy a területükre eső egyházkormányzati egységek élén álló helynök egy idegen állam területén működő püspök joghatósága alá tartozik. Így például Csehszlovákiában még a Csernoch által gesztusként kinevezett szlovák érzelmű František Richard Osvald érseki helynök működését (1918–1922) sem támogatta a prágai kormány. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban pedig hiába kérte a helyi püspöki kar Gasparri bíboros államtitkár közvetítésével a budapesti nuncius útján Várady L. Árpád kalocsai püspököt arra, hogy más főpásztorok példáját követve ő is nevezzen ki általános helynököt főegyházmegegyének az államhatár déli oldalára eső részére, a belgrádi kormány nem kívánta a kompromisszumos jelöltként javasolt Evetovics János bácsalmási prépostot mint helynököt elismerni, mert működésében az állam szuverenitásának megsértését látta.³⁰

jours XII: Guerres Mondiales et totalitarismes (1914–1958) (ed. Jean-Marie Mayeur et al.; Paris, Desclée – Fayard, 1990) 301–305; CARBONI, Luca, *Nascita e morte delle rappresentanze pontificie e dei loro archivi nell'Europa centro-orientale. Dalla „Grande guerra” alla „guerra fredda” (1918–1952)*, in *Textus et studia* (2015) 2/117–177. A két világháború közötti szentszéki konkordátumpolitikáról lásd: GIACCHI, Orio, *La politica concordataria di Pio XI, in Pio XI nel trentesimo della sua morte (1939–1969), raccolta di studi e di memorie* (szerk. Carlo Colombo; Milano, Opera Diocesana per la preservazione e diffusione della fede, 1969) 509–529; ASTORRI, Romeo, *Stato e Chiesa tra „tensione separatista” e opzione concordataria. Considerazioni sull'influenza del processo di codificazione nell'ordinamento canonico*, in *Panorami. Riflessioni, discussioni e proposte sul diritto e l'amministrazione* (1993) 195–225; SAMERSKI, Stefan, *Kirchenrecht und Diplomatie. Die Konkordatsära in der Zwischenkriegszeit*, in *Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen 1870–1939* (Hrsg. Jörg Zedler; München, Herbert Utz Verlag, 2010) 285–298; MINNERATH, Roland, *L'Église catholique face aux États. Deux siècles de pratique concordataire, 1801–2010* (Paris, Cerf, 2012) 293–329.

³⁰ VALENTE 125–126; TÓTH Tamás, *A kettészakított érseki egyházmegegye. Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után*, in *A magyar katolicizmus és Trianon. Tanulmányok* (Collocanea studiorum et textuum 1/5) (szerk. Sági György; Budapest, Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2023) 130.

Az új államok kormányai nyomásának engedve a Szentszék idővel ezért a magyarországi székhelytől határ által elválasztott egyházmegyerészekből apostoli kormányzóságokat hozott létre.³¹ Így alakult meg 1922. május 18-án a Győri és a Szombathelyi Egyházmegyéek osztrák részből a Burgenlandi Apostoli Kormányzóság,³² 1922. május 29-én az Esztergomi Főegyházmegye csehszlovák részből a Nagyszombati Apostoli Kormányzóság,³³ továbbá 1923. február 10-én a Csanádi Egyházmegyének, illetve a Kalocsai Főegyházmegyének a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére eső részéből a Bánáti Apostoli Kormányzóság³⁴ és a Bácsai (vagy Bácskai) Apostoli Kormányzóság,³⁵ majd 1923. december 1-i hatállyal a Szombathelyi Egyházmegye elszakított plébániáiból a Muravidéki Apostoli Kormányzóság,³⁶

³¹ Az apostoli kormányzóság ideiglenes jellegű egyházszerkezeti forma, amelynek felállítására akkor kerül sor, ha egy végleges egyházmegye létrehozására még nem érett meg a helyzet, ha valamilyen oknál (pl. nemzetiségi megfontolásokból) célszerűnek látszik egy vagy több egyházmegye részterületét külön vezetés alá helyezni, vagy ha egy egyházmegyét a politikai határok két részre osztanak, de az egyházmegye más állam területére eső részét kánonilag nem hasították ki. Az apostoli kormányzóságokról és kormányzókról lásd: BÁNK József, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai* (Budapest, SZIT, 1958) 87–93.

³² *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Jauriensis pro anno Domini 1928* (Jaurini, 1928) X; SALACZ 132. Ezzel szemben máj. 2-i dátumot ad meg: SCHMIDT Péter, *A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai*, in *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp* (szerk. Tüskés Anna; Budapest, CentrArt Egyesület, 2009) 407–410 és SCHMIDT Péter, *Magyarország nyugati határváltozásának egyházi jogi következményei 1918 után. A győri és a szombathelyi püspökség területvesztései – Burgenland*, in *Trianon és az egyházak* (szerk. Zombori István; Budapest, METEM, 2023) 549–550.

³³ *Circularis litterae dioecessanae anno 1922. ad clerum archidioecesis Strigoniensis a Joanne Cardinale Csernoch principe primate regni Hungariae et archiepiscopo dimissae* (Strigonii, 1922) 23. Ezzel szemben máj. 22-i dátumot ad meg: RÁCZ, Az esztergomi érsekség diszmembrációja... 126.

³⁴ *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji* (Sarajevo, Izdanje Akademije Regina Apostolorum, 1939) 18; ORCSIK Károly, *A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken az első világháborút követő években*, in *Trianon és az egyházak* 337; TÓTH K., *Az Apostoli Szentszék...* 24.

³⁵ Pellegrinetti belgrádi nuncius Budanović apostoli adminisztrátori kinevezéséről szóló dekretumát 1923. febr. 10-i keltezéssel közli: *Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1923. évről* (Kalocsa, 1924) 15. Ezt a dátumot veszi át: SALACZ 107. A Bács(ka)i Apostoli Kormányzóság felállításának dátumát ezzel szemben febr. 15-re teszi és a febr. 10-i dátumot elírásnak tartja: TÓTH Tamás, *A Kalocsa-Bácsai Főegyházmegye kettészakítása (1920) és annak következményei*, in *A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye Almanachja* (Kalocsa, Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye, 2020) 84. A febr. 15-i dátum Gasparri államtitkár Schioppa nunciusnak a bácskai és bánáti apostoli kormányzók kinevezéséről szóló tájékoztató levele kelteként szerepel. Vö. TÓTH K., *Az Apostoli Szentszék...* 22. A Bácsai Apostoli Kormányzóság létrejötté datálásának problémájáról legújabban lásd: TÓTH T., *A kettészakított érseki egyházmegye...* 135–137.

³⁶ SALMIĆ, Igor, *Prekmurje va Vatikanskih Arhivih v letih 1918–1924*, in *Acta Ecclesiastica Sloveniae* (2020) 215–248; GÖNCZ László, *A történelmi Szombathelyi Egyházmegye Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területe 1918-tól az 1920-as évek végéig*, in *Trianon és az egyházak* 374. A döntésről Pietro Gasparri bíboros államtitkár már 1923. szept. 30-án 22149. számon

a Pécsi Egyházmegye határon túli plébániáiból pedig az Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság.³⁷

Azon magyarországi szelt egyházmegyerészek kormányzását azonban, amelyek székhelye az utódállamokhoz került, továbbra is püspöki helynökökre bízta. A Szatmári, Nagyvárad, Rozsnyói és Kassai Egyházmegyék magyarországi részei esetében³⁸ ugyanis a magyar kormány (és az egyházi vezetés is)

mindig is ragaszkodott ahhoz, hogy a Szent Királyaink és utódaik által alapított püspökségek világi keretei, amelyeket a Szentszék is jóváhagyott, fennmaradjanak. Ugyanezen oknál fogva a Kormány hozzájárul ahhoz, hogy a trianoni szerződés által szelt egyházmegyék magyar részeit külföldön rezidáló püspökök kormányozzák, annak dacára, hogy a Magyarországon székelő püspökök akár személyükben, akár helyettesük személyében akadályoztatva vannak egyházmegyék határon túli részeinek kormányzásában.³⁹

A szelt egyházmegyék sorában sajátosan alakult a Csanádi Egyházmegye sorsa. A politikai határok megváltozása után kezdetben Glattfelder Gyula megyéspüspök is helynök útján kormányozta egyházmegyéje Magyarországon maradt plébániáit, ám miután magyar érdekvédő tevékenysége miatt 1922 végére a román kormány előtt persona non grata lett, 1923 tavaszán a Szentszék felszólítására magyar területre helyezte át székhelyét. A Csanádi

értésítette a szombathelyi püspököt. Vö. Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: ASRS, AA.EE.SS.), Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 53, Angelo Rotta budapesti nuncius 5335/41. sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárnak (Situazione ecclesiastica territori ex-Jugoslavi), Budapest, 1941. máj. 3.

³⁷ TÓTH K., *Az Apostoli Szentszék...* 21. Antun Akšamović apostoli adminisztrátori kinevezése 1923. nov. 1-én kelt, azzal, hogy hivatalosan 1923. dec. 1-én lép hivatalba. Vö. DOMAGOJ, Tomas, Apostolska Administratura za Sjevernu Slavoniju i Baranju u kontekstu crkveno-državnih odnosa (doktori disszertáció; Zagreb, Sveučilište U Zagrebu, Hrvatski Studiji, 2016) 63; CSIBI Norbert, *A Pécsi Egyházmegye Trianon árnyékában (1918–1923)*, in *Trianon és az egyházak* 512–520.

³⁸ Az egyes szelt egyházmegyerészek kormányzásáról lásd: TEMPFLI Imre, *A Szatmári Egyházmegye története 1918 és 1923 között*, in *Trianon és az egyházak* 120–121; NAGY Mihály Zoltán, *Megszakítottóság és újra kezdés. Fejezetek a nagyvárad egyházmegye történelméből 1919–1924*, uo. 156–159; TÓTH K., *Az Apostoli Szentszék...* 24–26; KERDIK; BARTÓK Béla, *A Rozsnyói Egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között*, in *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae* (2009) 191–205; VESZELOVSKÍ Balázs, *Történeti áttekintés a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részének 1920 és 1952 közötti egyházkormányzatáról*, in *Magyar Sion* (2022) 253–272; SZUROMI Szabolcs Anzelm, *A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között*, in *Magyar Sion* (2011) 97–103.

³⁹ Khuen-Héderváry Sándor N. 706/Res. Pol. 1928 sz. levele Cesare Orsenigo apostoli nuncius-hoz, Budapest, 1928. nov. 28. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo 1925–1930. Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1925–1930* (szerk. Somorjai Ádám OSB; Budapest, METEM, 2021) 121.

Egyházmegye magyar része így megmaradt közvetlen jurisdikciója alatt, a Romániában maradt plébániákból pedig Róma 1923. február 17-én Temesvár székhellyel apostoli kormányzóságot hozott létre.⁴⁰ A Csanádi Egyházmegyéhez kapcsolódó másik sajátosság, hogy Glattfelder püspök – a Trianon előtti egyházkormányzati integritást célzó magyar egyházi elvi állásponttal és a revíziót célul kitűző kormányzati akarattal szemben – csonka egyházmegyéje területi bővítése érdekében 1928-ban felvetette, hogy csatolják hozzá a Nagyvárad és Szatmári Egyházmegye Magyarországon maradt plébániáit is.⁴¹ Cesare Orsenigo nuncius ugyan elképzelhetőnek tartotta, hogy kihasználva a nagyvárad és szatmári székek üresedését, fokozatosan megkezdjék a rendezést – Glattfeldernek előbb csak a Szatmári Egyházmegye magyarországi részének apostoli kormányzóvá történő kinevezésével⁴² –, ám a Csanádi, Nagyvárad és Szatmári Egyházmegyék papjai közötti feszültségek, illetve a határok újrendezésére vonatkozó kormányzati remények miatt Glattfeldertől a terv részletesebb kifejtését kérte, valamint azt, hogy szándékát előbb tárgyalja meg a püspöki karral és a primással, továbbá bizonyosodjon meg arról, hogy a kormány is támogatja azt.⁴³ Glattfelder részletes – immár a két egyházmegyecsonkból egy összevont apostoli kormányzóság létrehozásával számoló – tervét Orsenigo utóbb a román konkordátum aláírásához kapcsolódóan tartotta megvalósíthatónak,⁴⁴ Serédi Jusztinián hercegprímás és a magyar kormány azonban csak ahhoz járult hozzá, hogy – nyitva hagyva az eredeti egyházmegyék jövőbeni helyreállításának lehetőségét – a két egyházmegye magyarországi részeiből két, külön kormányzattal rendelkező apostoli kormányzóságot hozzanak létre, a korábbi püspöki helynökök mint apostoli adminisztrátorok vezetése alatt.⁴⁵

⁴⁰ ZOMBORI István, *Trianon és a csanádi püspökség 1918–1923*, in *Trianon és az egyházak 195–203*; TÓTH K., *Az Apostoli Szentszék...* 24.

⁴¹ Cesare Orsenigo nuncius 1476. sz. jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, Budapest, 1928. ápr. 19. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo...* 105–106.

⁴² Cesare Orsenigo nuncius 1640. sz. jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, Budapest, 1928. júl. 22. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo...* 109–110.

⁴³ Cesare Orsenigo nuncius 1476. sz. jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, Budapest, 1928. ápr. 19. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo...* 105–106.

⁴⁴ Cesare Orsenigo nuncius 1694. sz. jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, Budapest, 1928. aug. 19. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo...* 110–111.

⁴⁵ Cesare Orsenigo nuncius 1911. sz. jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, Budapest, 1928. dec. 3. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo...* 119–121. A tervet Glattfelder a román konkordátum ratifikálása után ismét felvetette, de megvalósításához ekkor sem nyert támogatást. GERGELY, *A katolikus egyház története...* 65–67.

A székhely nélkül Magyarországon maradt egyházmegyerészeket végül csak az adott utódállamok kormányaival kötött nemzetközi egyezmények életbelépésekor alakították apostoli kormányzóságokká, tekintettel arra, hogy mind a román konkordátum, mind a csehszlovák *modus vivendi* rögzítette: határon túli ordináriusnak nem lehet alárendelni egyházkormányzati egységet.⁴⁶ Az ideiglenes megoldások mellett a Szentszék az egyházmegye-határok átfogóbb rendezését – miként fentebb utaltunk rá – nemzetközi megállapodások segítségével kívánta elérni.

Elsőnek Románia esetében született konkordátumban rögzített, hosszú távúnak ígérkező megoldás. Az 1927. május 10-én aláírt, 1929-ben ratifikált dokumentumban az egyházszervezet átalakításának kérdésében a Szentszék kompromisszumos megoldást ért el. A román követeléseknek megfelelően a teljes latin rítusú egyházszervezet egyetlen, bukaresti székhelyű egyháztartomány alá került (egyúttal az óromániai egyházmegyék kikerültek a Hitterjesztési Kongregáció fennhatósága alól), ám a Szatmári és Nagyváradai Egyházmegyéket nem tagolták be az Erdélyi, illetve Csanádi Egyházmegyékbe, hanem egy *aeque principaliter* egyesített Szatmár-Nagyváradai Egyházmegyét állítottak fel belőlük, a Csanádi Egyházmegye Romániában maradt területeiből pedig létrehozták a Temesvári Egyházmegyét. A keleti rítusú – Lugosi, Nagyváradai és a továbbiakban kolozsvári székhelyű Szamosújvári – Egyházmegyéket kivétel nélkül a balázsfalvi metropólia alá helyezték, és rendelkeztek arról, hogy Erdély északi részén közös megegyezéssel új görögkatolikus egyházmegyét hoznak létre.⁴⁷

Az 1929. július 12-én ratifikált nemzetközi egyezmény végrehajtására mindenesetre csak több lépcsőben került sor. A Magyarországon maradt nagyváradai és szatmári egyházmegyecsonkokból a Szentszék a ratifikálást követő néhány napon belül, július 17-én létrehozta a Debreceni, illetve Mérki Apostoli Kormányzóságokat,⁴⁸ a romániai egyházszervezetet azonban csak

⁴⁶ Román konkordátum III. cikkelye. Lásd: *Inter Sanctam Sedem et Romaniae Regnum solemnibus conventio*, in AAS (1929) 443. Magyarul közli: SAS Péter, *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948* (Budapest, Barankovics Alapítvány – Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008) 205–210. Csehszlovák *modus vivendi* I. cikkelye. Lásd: *Modus vivendi inter Sanctam Sedem et Rempublicam Cecoslovachum*, in AAS (1928) 65.

⁴⁷ *Inter Sanctam Sedem et Romaniae Regnum solemnibus conventio*, in AAS (1929) 441–456. Vö. ehhez: Cesare Orsenigo nuncius 1640. sz. jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, 1928. júl. 22. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo...* 109–110; Cesare Orsenigo nuncius 1694. sz. jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak, 1928. aug. 19. Uo. 110–111.

⁴⁸ TÓTH Krisztina, *Fordulópont a nagyváradai káptalan magyarországi tagjainak életében (1929). Adalékok a pápai diplomácia tárgyalásaihoz*, in *Lymbus magyarságtudományi forrásközlemények* (2018) 577; SALACZ 65; TÓTH K., *Az Apostoli Szentszék...* 25; GERGELY, *A katolikus egyház története...* 43. Tévesen 1928-as évvel adja meg a dátumot: BURA László, *A második évszázad (1904–2004). A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Kislexikona* (Csíkszereda, Státusz,

egy évvel később, az 1930. június 5-én kelt *Solemni conventione* című apostoli konstitúcióval rendezték.⁴⁹ Angelo Dolci bukaresti nuncius ennek értelmében felállította az új Máramarosi Görögkatolikus Egyházmegyét, majd 1930. július 16-án egyesítette a latin rítusú Nagyvárad és Szatmári Egyházmegyét, létrehozta az új Temesvári Egyházmegyét, és a két új latin egyházmegyét (azaz a szatmár-nagyváradit és a temesvárit), valamint a római katolikus Gyulafehérvári Egyházmegyét a bukaresti érsekség alá helyezte.⁵⁰ Ugyancsak a román konkordátum következménye volt, hogy a Szentszék 1931. június 19-én a Csanádi Egyházmegye Magyarországon maradt területének státuszát is véglegesen rendezte, amennyiben Szegedet tette meg a jogfolytonosan működő történelmi egyházmegye új székhelyévé.⁵¹

Csehszlovákia esetében a nehéz tárgyalások után a Szentszék és a prágai kormány között 1928. február 2-án hatályba lépett *modus vivendi* az egyházmegyehatárokat ugyancsak az új államhatárokhoz igazította volna, de az egyezmény végrehajtásának módját illető tárgyalások a prágai kormány gazdasági-anyagi kérdésekben tanúsított hajthatatlansága miatt végül kudarccal végződtek.⁵² Így közel egy évtizeddel később XI. Piusz pápa végül egyoldalú döntés hozott: 1937. szeptember 2-án kelt *Ad ecclesiastici regiminis* kezdetű bullájával egyházz jogilag leválasztotta a Nagyszombati Apostoli Kormányzóságot az Esztergomi Főegyházmegyéről, és a rozsnyói és kassai püspökséggel együtt közvetlenül a Szentszék alá rendelte. Egyidejűleg a két utóbbi egyházmegye Magyarországon fekvő részeit egy összevont, Serédi Jusztinián primás joghatósága alá helyezett apostoli kormányzósággá alakította. Hosszabb távon pedig kilátásba helyezte egy latin és egy görögkatolikus érsekség felállítását szlovák területen.⁵³

2003) 28–29.

⁴⁹ PIUS XI, *Constitutio apostolica Solemni conventione* (1930. jún. 5.), in AAS (1930) 381–386.

⁵⁰ TEMPFLI Imre, *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966* (Budapest, METEM, 2002) 37.

⁵¹ GERGELY, *A katolikus egyház története...* 65–67.

⁵² *Modus vivendi inter Sanctam Sedem et Rempubicam Cecoslovachum*, in AAS (1928) 65–66.

⁵³ PIUS XI, *Lettera apostolica Ad ecclesiastici regiminis incrementum* (1937. szept. 2.), in AAS (1937) 366–369. A magyar kormány törekvéseire lásd: RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja...* 151, 182–184, 192–198. Lásd még: RÁCZ Kálmán, *Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1918–1938*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2000) 1/105–119; Uő, *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt*, in *Társadalomtudományi Szemle* (2004) 3/35–51, 4/67–95. A kihirdetés előtti egyeztetésekről lásd még: Eugenio Pacelli bíboros államtitkár 3211/37 sz. utasítása Angelo Rotta nunciusnak, Vatikán, 1937. aug. 16. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta 1930–1939. Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1930–1939* (szerk. Csiky Balázs, s.a.r. Somorjai Ádám OSB; Budapest, METEM, 2022) 149; Angelo Rotta nuncius 560/37 sz. jelentése Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1937. aug. 23. Uo. 150–151; Angelo Rotta nuncius 580/37 sz. jelentése Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1937. aug. 28. Uo. 151–153; Angelo Rotta nuncius 591/37 sz. jelentése Eugenio Pacelli

Az ugyancsak hosszú és nehéz tárgyalások eredményeként 1935. július 25-én aláírt jugoszláv konkordátum Bácskában és Bánátban új egyházmegyék létrehozását, illetve a Pécsi és Szombathelyi Egyházmegyék plébániáinak a jugoszláv egyházszervezetbe integrálását irányozta elő. Az egyezmény ratifikálása, következésképpen az egyházszervezet tényleges átalakítása azonban a szerb ortodox egyház ellenállása miatt elmaradt: az elcsatolt területeken továbbra is a korábban létrehozott apostoli kormányzóságok működtek.⁵⁴

3. AZ 1938–1941 KÖZÖTTI ÁLLAMHATÁR-VÁLTOZÁSOK EGYHÁZKORMÁNYZATI KÖVETKEZMÉNYEI

Gasparri államtitkár 1928. május 4-én Serédi hercegprímásnak adott ígérete, hogy a politikai határok Magyarország javára történő megváltoztatása esetén a Szentszék azonnal korrigálná a magyar egyházmegyék határait, az adott helyzetben még inkább azt jelezte, hogy Róma már nem kívánta tovább halogatni az Esztergomi Főegyházmegye felosztását.⁵⁵ Amikor azonban az 1930-as évek végén megváltozott a térség geopolitikai helyzete, lehetőség nyílt – Románia esetét leszámítva – a formájukat tekintve is ideiglenes jellegű egyházkormányzati struktúrák megváltoztatására.

Magyarország politikai határai először az első bécsi döntés nyomán változtak meg. A nagyhatalmak müncheni konferenciáján ugyan csupán a Szudéta-vidék Németországhoz csatolásáról született döntés, ám az 1938. szeptember 29-i egyezmény függeléke rögzítette, hogy amennyiben Magyarország és Lengyelország három hónapon belül nem tudja kétoldalú tárgyalások útján megoldani Csehszlovákiával szemben fennálló területi igényeit, az ügy a konferencia résztvevői elé kerül.⁵⁶ Így, miután a magyar és a csehszlovák kormány közötti 1938. október 9–13. között Komáromban folytatott kétoldalú tárgyalások eredménytelenül zárultak, Budapest a tengelyhatalmakhoz

bíboros államtitkárnak, Budapest, 1937. szept. 2. Uo. 153; Az Államtitkárság rejteltávirata a budapesti nunciaturának, Vatikánváros, 1937. szept. 6. Uo. 154; Angelo Rotta nuncius 608/37 sz. jelentése Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1937. szept. 8. Uo. 154–155.

⁵⁴ Kiadása: MERCATI, Angelo, *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili II* (Città del Vaticano, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1954) 202–216. A konkordátum szövege elérhető: <http://licodu.cois.it/?p=4097&lang=en> (2024.01.26.). A konkordátum aláírt példányának lelőhelyéről: SALMIČ, *Al di là di ogni pregiudizio...* 382. A konkordátumról lásd még: SALMIČ, Igor, *Pietro Gasparri e il concordato con la Jugoslavia*, in *Archivum Historiae Pontificiae* (2012) 57–93. A magyar szempontokról lásd: SALACZ 109–110; TÓTH T., *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye kettészakítása...* 84–95.

⁵⁵ RÁCZ, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja...* 153; SALACZ 38.

⁵⁶ JUHÁSZ Gyula, *Magyarország külpolitikája 1919–1945* (Budapest, Kossuth, 1988) 190–192.

fordult. Végül a német és olasz külügyminiszterek vállalták a döntőbíráskodást, amelynek eredményét november 2-án hirdették ki.

Serédi hercegrímás már a kétoldalú magyar–csehszlovák tárgyalások kezdőnapján, október 9-én azzal a kéréssel fordult a budapesti nunciatúra útján a pápához, hogy mivel a küszöbön álló határváltozások miatt az 1937. évi *Ad ecclesiastici regiminis* bulla kiadásának oka meg fog szűnni, a Szent-szék haladéktalanul engedélyezze, hogy a visszatérő területek automatikusan egyesüljenek eredeti egyházmegyéjükkel.⁵⁷ Jóllehet október 10-én Umberto Kaldewey budapesti nunciatúrai ügyvivő támogatólag továbbította a dokumentumot Rómába, Domenico Tardini előbb csak halogató választ adott.⁵⁸ Tekintettel arra, hogy a magyar kormány a csehszlovákoktól eltérően az egyház érdekeit szem előtt tartó politikát folytatott, a vatikáni magyar ügyvivőnek adott november 2-i audiencia alkalmával Eugenio Pacelli bíboros államtitkár ugyan „élénken üdvözölte” a területi változást, Serédi álláspontjával szemben azonban amellet érvelt, hogy a csehszlovák *modus vivendi* formálisan kiszakította a visszatérő területeket eredeti egyházszervezeti kereteikből, ezért újabb pápai rendelkezésre van szükség a korábbi jogállapot visszaállítására. Következésképpen a Szentszék ekkor egy átmeneti megoldásról döntött: november 5-én arról tájékoztatták a hercegrímást, hogy amíg átfogó rendezésre nem kerül sor, apostoli adminisztrátorként kormányozza főegyházmegyéje visszatért területeit.⁵⁹

A helyzet tartós rendezése végül hosszú kétoldalú egyeztetések eredményeképpen valósult meg. Serédi hercegrímás 1938 november végi római tárgyalásai alkalmával ugyan Pacelli államtitkár is egyetértett azzal, hogy a visszacsatolt területeknek eredeti egyházmegyéikbe vissza kell térniük, a megvalósítás módját illetően azonban változatlanul eltértek az álláspontok. A magyar primás a találkozón kifejtett, majd a kormánnyal is egyeztetett írásos javaslatát december közepén küldte el Rómába. Ebben amellet érvelt, hogy a Szentszék újabb hivatalos rendelkezés nélkül, az *Ad ecclesiastici regiminis* bulla új értelmezésével nyilatkozzon arról, hogy a bécsi döntés következté-

⁵⁷ Serédi Jusztinián bíboros hercegrímás 3887/38. sz. levele Umberto Kaldewey nunciatúrai ügyvivőnek, Budapest, 1938. okt. 9. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta 1930–1939...* 186. Vö. Csíky Balázs, *Serédi Jusztinián, Magyarország hercegrímása* (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2018) 227.

⁵⁸ Umberto Kaldewey nunciatúrai ügyvivő 1660/38. sz. jelentése Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1938. okt. 10. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta 1930–1939...* 186; Domenico Tardini 20. sz. rejtjeltávirata a budapesti nunciatúrának. Elküldve 1938. okt. 13-án. Uo. 187.

⁵⁹ Eugenio Pacelli bíboros államtitkár 21. sz. rejtjeltávirata a budapesti nunciatúrának. Elküldve 1938. nov. 5-én. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta 1930–1939...* 189; Csíky, *Serédi Jusztinián...* 228–229.

ben az egyházmegyék és egyháztartományok Magyarországhoz visszatért területei a bulla erejénél fogva egyesülnek azokkal az egyházmegyékkel és egyháztartományokkal, amelyekhez az apostoli konstitúció kiadása előtt tartoztak.⁶⁰ A vatikáni államtitkár ellenben egy újabb bulla kiadását tartotta szükségesnek, és a két illetékes vatikáni dikasztérium, a Konzisztoriális Kongregáció és a Keleti Egyházak Kongregációja sem tartotta elegendőnek egy értelmező nyilatkozat közzétételét, hanem egy új – meglehet nem bulla, hanem dekrétum formájában kiadott – rendelkezést tartott indokoltnak a területi rendezésről.⁶¹

Az új államhatároknak megfelelő, tartósnak szánt egyházszervezeti változtatásokra mindenestre csak hónapokkal később, 1939 nyarán került sor. Ebben több tényező is szerepet játszott. Mindenekelőtt az, hogy XI. Piusz február 10-i halála fennakadásokat okozott az ügyvitelben, továbbá az, hogy az új pápa, XII. Piusz nem akart egyoldalúan a magyaroknak kedvezni, hanem Karel Kašpar prágai érsek véleményét is ki akarta kérni;⁶² végül pedig az, hogy 1939 kora tavaszán Csehszlovákia további sorsa is bizonytalanná vált. Németország tudniillik nem elégedett meg a müncheni konferencián elért területi eredményekkel, és Magyarország is Kárpátalja visszafoglalását tervezte.

A bécsi döntés nyomán szükségessé vált egyházszervezeti változások kérdése így végül azt követően került ismét napirendre a Vatikánban, hogy 1939. március közepén Németország bevonult Prágába, Magyarország pedig Kárpátaljára. 1939. áprilisában előbb a Rómában tárgyaló Teleki Pál miniszterelnökkel és Csáky István külügyminiszterrel egyeztették az előző év decemberében Serédi által előterjesztett egyházkormányzati, személyi és anyagi vonatkozású javaslatokat,⁶³ majd a Szentszék végleges álláspontjának kialakítása után Luigi Maglione államtitkár június elején jelezte a Konzisztoriális Kongregáció titkárának, Raffaele Carlo Rossi bíborosnak, hogy a pápa helyt adott a magyar prímás sürgetésének, így kéri hogy készítsék el a területi és személyi változásokhoz szükséges dokumentumokat.⁶⁴

⁶⁰ Serédi Jusztinián memoranduma a Szentszékhez, Esztergom, 1938. dec. 9. Közli: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta 1930–1939...* 203. Csíky, *Seredi Jusztinián...* 232–234.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo. 235–236.

⁶³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Asterisco, Ungheria, Pos. 80, f. 16–17, Hivatali feljegyzés Teleki Pál miniszterelnök látogatásáról Giovanni Battista Montini substitutusnál, 1939. ápr. 19.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Asterisco, Ungheria, Pos. 80, f. 20–23, A magyar kormány aide-mémoire-ja az államtitkárság számára, Róma, 1939. ápr. 12. Az eseményeket összefoglalja: Csíky, *Seredi Jusztinián...* 237–238.

⁶⁴ Luigi Maglione bíboros államtitkár átirata Raffaele Carlo Rossi bíboroshoz, a Konzisztoriális Kongregáció titkárához, Vatikán, 1939. jún. Közli: *Rapporti dei nunzii Angelo Rotta (Ungheria)*

Végül 1939. július 19-én került sor a *Dioecesium fines immutare* kezdetű bulla kiadására, amely döntően a magyar javaslatokat szem előtt tartva⁶⁵ igazította az új politikai határokhoz az egyházszerkezeti egységek határait.⁶⁶ A bulla végrehajtásáról Angelo Rotta budapesti nuncius szeptember 23-án rendelkezett.⁶⁷ A két dokumentum értelmében 1939. október 5. éjféli hatállyal ismét az Esztergomi Főegyházmegye részévé váltak az 1920 után Csehszlovákiához került és az első bécsi döntés értelmében Magyarországnak visszaadott plébániák, továbbá megszűntek az 1937-ben felállított magyarországi Rozsnyói és Kassai Apostoli Kormányzóságok, és területük egyesült a visszatérő székhelyű egyházmegyékével. A Szatmári Egyházmegye csehszlovákiai, illetve magyarországi részeiből létrejött két korábbi (ungvári, illetve mérki) apostoli kormányzóságot egyetlen apostoli adminisztratív egysítették, és a kassai püspök mint apostoli kormányzó joghatósága alá helyezték. Az Esztergomi Főegyházmegye Szlovákiában maradt része változatlanul Nagyszombati Apostoli Kormányzóság maradt, a Rozsnyói, Kassai és Szatmári Egyházmegyék Szlovákiában maradt részeiből pedig három különálló apostoli kormányzóságot hoztak létre, amelyek irányítását Jozef Čarský püspökre bízta.⁶⁸ A *Dioecesium fines immutare* bulla egyúttal arról is rendelkezett, hogy a korábban közvetlenül a Szent-szék alá helyezett egyházmegyék visszatérjenek eredeti egyháztartományukba: a Kassai és Rozsnyói Egyházmegyét újra az egri érsek, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét pedig az esztergomi érsek joghatósága alá helyezték. A keleti rítusú egyházmegyék helyzetének rendezésére külön szentszéki intézkedéssel került sor: a Keleti Kongregáció 1939. július

e Andrea Cassulo (Romania) dopo il primo e secondo lodo di Vienna 1939–1941. Angelo Rotta magyarországi és Andrea Cassulo romániai nuncius jelentései az első és második bécsi döntést követően 1939–1941 (szerk. Somorjai Ádám OSB; Budapest, METEM, 2023) 39–40.

⁶⁵ Vö. ehhez: SALACZ 49; CSÍKY, *Serédi Jusztinián...* 226–238.

⁶⁶ A *Dioecesium fines immutare* szövegét lásd: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Asterisco, Ungheria, Pos. 80, f. 130–131. Angelo Rotta végrehajtó rendelkezésével együtt közzétéve: Nr. 6939. *De finibus archidioecesis extensis*, in *Circulares litterae dioecesanae anno 1939. ad clerum Archidioecesis Strigoniensis dimissae* (Strigonii, Buzárovits, 1939) 51–52. Vö. még: A magyar püspöki kar 1939. okt. 3-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások...* II, 217. Kárpátaljáról lásd még: SZOPÓ András, *Kárpátalja 1939-es újraegyesítése a magyar állam–egyház kapcsolatok kontextusában*, in *PhD konferencia 2013. Balassi Intézet* (Debrecen, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013) 494–499.

⁶⁷ Rotta végrehajtó rendelkezése: Nr. 6939. *De finibus archidioecesis extensis...* 52.

⁶⁸ Ennek a magyarok nem örültek. Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Asterisco, Ungheria, Pos. 80, f. 68, Angelo Rotta budapesti nuncius 2225/2939. sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárnak, Budapest, 1939. ápr. 15. (Circa la nomina del vescovo di Cassovia); ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Asterisco, Ungheria, Pos. 80, f. 144, A szentszéki magyar követség bizalmas feljegyzése, Róma, 1939. aug. 28. Čarský kinevezéséről: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Asterisco, Ungheria, Pos. 80, f. 51, Luigi Maglione bíboros államtitkár rejteltávirata a budapesti nunciátúrának. Elküldve 1939. júl. 20-án.

3-án kelt dekrétumai értelmében a Munkácsi Egyházmegye visszakapta az addig a Miskolci Apostoli Kormányzósághoz tartozó két magyarországi parókiáját, a Hajdúdorogi Egyházmegye pedig a korábban Csehszlovákiához került, és a Munkácsi Egyházmegyéhez kapcsolt négy parókiáját.⁶⁹ (A Munkácsi Apostoli Kormányzóság már korábban öt, az első bécsi döntés nyomán Magyarországhoz került parókiával gazdagodott az Eperjesi Egyházmegyéből.)⁷⁰

A következő jelentősebb határváltozást a második bécsi döntés eredményezte. 1940. július 15-én ugyanis maga Hitler figyelmeztette II. Károly román királyt arra, hogy Erdély ügyében a már Románia megtámadását fontolgató magyarokkal mindenképpen tárgyalnia kell. Mivel azonban az 1940. augusztus 16. és 24. között folytatott kétoldalú magyar–román tárgyalások nem hoztak eredményt, Erdély felosztásáról augusztus 17-én, német szakértők bevonásával, maga Hitler döntött. A döntést – némi habozás után – mindkét fél elfogadta, így azt 1940. augusztus 30-án kihirdették.⁷¹ Ezáltal az egykori Szatmári Egyházmegye egésze és kilenc plébániát leszámítva a Nagyváradi Egyházmegye is Magyarországhoz került, a Gyulafehérvári Egyházmegye pedig kettészakadt. Továbbá a román görögkatolikus egyházmegegyék közül a Nagyváradi, a Kolozsvár-Szamosújvári és a Gyulafehérvár-Fogarasi Egyházmegegyék egy része, illetve az új Máramarosi Egyházmegegye egésze Magyarországhoz került.⁷²

Rotta budapesti nuncius már a tárgyalások kényszerét előrevetítő román–magyar feszültségek idején igyekezett számba venni a várható területi változások lehetséges következményeit,⁷³ a szentszéki döntéshozatali folyamat azonban két – számos elemében egybevágó – magyar rendezési javaslat nyomán vette kezdetét. Az első átfogó rendezési tervet – a nuncius-

⁶⁹ A Keleti Egyházak Kongregációjának a munkácsi és hajdúdorogi egyházmegyék határainak megváltoztatásáról szóló, 1939. júl. 3-án kelt dekrétumainak szövegét lásd: AAS (1939) 613–614. A jelentősebb kapcsolódó dokumentumokat közli: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez VI: 1939–1972* (Collectanea Athanasiana II, Textus/Fontes 4/6) (szerk. Véghseő Tamás; Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2022) 85–89, 91–92.

⁷⁰ Vö. Angelo Rotta budapesti nuncius jelentése Eugenio Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció titkárához a bécsi döntés egyházkormányzati következményei tárgyában, Budapest, 1939. márc. 3. Közli: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez...* VI, 55; A Keleti Kongregáció felterjesztése XII. Piusz pápához a bécsi döntés egyházkormányzati következményei tárgyában, Vatikánváros, 1939. jún. 3. Uo. 86.

⁷¹ L. BALOGH Béni, *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés* (Múltunk könyvek) (Csíkszereda, Pro-Print, 2002) 118–304; TEMPFLI, *Sárból és napsugárból...* 56–57.

⁷² Uo. 56–58.

⁷³ Angelo Rotta nuncius 3900/40 sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1940. aug. 10. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 44–46.

sal való konzultáció nélkül⁷⁴ – Serédi hercegprímás nyújtotta be egy héttel a második bécsi döntés után, 1940. szeptember 7-én. A magyar prímás abból az alapfeltevésből indult ki, hogy XV. Benedeknek az 1921. november 21-i titkos konzisztóriumon elhangzott⁷⁵ álláspontja szerint az 1927. évi román konkordátum érvényessége „egész Romániában, de a Magyarországhoz visszatért területeken biztosan megszűnt”.⁷⁶ Ezért azt javasolta, hogy egy szentszéki okirattal helyre kell állítani az aequo principaliter egyesített Szatmári és Nagyváradai Egyházmegyék önállóságát, és vissza kell hozni csatolni 1920 után Magyarországon maradt területeiket, amelyekből 1929-ben apostoli kormányzóságokat hoztak létre. Serédi előterjesztésében elfogadta ugyan a *Solemni conventione* konstitúció⁷⁷ értelmében felállított új, Máramarosi Görögkatolikus Egyházmegye létét, fenntartotta azonban, hogy a főkegyúri jognál fogva a magyar kormánynak kell létesítését jóváhagynia. Egyúttal azt javasolta, hogy az új görögkatolikus egyházmegye rutén rítusú parókiáit adják vissza a Hajdúdorogi és Munkácsi Egyházmegyéknek. A székhelyükkel Romániában maradó latin és keleti rítusú, új határok által szelt egyházmegyék esetében kölcsönösség esetén annak a korábban is alkalmazott – ám a román konkordátum rendelkezéseivel ellentétes – elvnek érvényesítését indítványozta, hogy az illetékes román, illetve magyar ordináriusok a határon túlra került egyházmegyerészek felett – általános helynökök útján – továbbra is gyakorolhassák jurisdikciójukat. Előterjesztését azzal – az ugyancsak a román konkordátum érvénytelenségét feltételező – javaslattal zárta, hogy a Magyarországhoz visszatért egyházmegyéket vonják ki a román metropoliták jurisdikciója alól, és állítsák helyre a magyar érsekek korábbi joghatóságát, vagyis a Szatmári Egyházmegyét helyezték vissza az Egri, a Nagyváradit a Kalocsai, az erdélyi keleti rítusúakat pedig az Esztergomi Érseki Tartományba.⁷⁸

Rotta nuncius azzal a meggyőződéssel továbbította Rómába Serédi tervzetét, hogy az „a magyar kormány elgondolását is tükrözi”,⁷⁹ ám hamarosan kiderült, hogy Budapesten nem mindenben osztották a hercegprímás nézeteit. A magyar kormány ugyanis nem akarta tudomásul venni a máramarosi

⁷⁴ Angelo Rotta nuncius 4030/40 (217) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1940. szept. 14. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 55–56.

⁷⁵ BENEDICTUS XV, Allocutio *In hac quidem* (1921. nov. 21.), in AAS (1921) 521–527.

⁷⁶ Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás esztergomi érsek 6324/1940. sz. tervezte Erdélyről, Esztergom, 1940. szept. 7. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 58.

⁷⁷ PIUS XI, Constitutio apostolica *Solemni conventione* (1930. jún. 5.), in AAS (1930) 381–386.

⁷⁸ Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás esztergomi érsek 6324/1940. sz. tervezte Erdélyről, Esztergom, 1940. szept. 7. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 58–61.

⁷⁹ Angelo Rotta nuncius 4030/40 (217) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1940. szept. 14. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 56.

görögkatolikus püspökség felállítását, mert azzal érvényesnek ismerte volna el a román konkordátumot, továbbá biztosítania kellett volna az új egyházmegye anyagi alapjait, ráadásul el kellett volna ismernie az időközben létrehozott protestáns püspökségeket is.⁸⁰ A Szentszék határozott ellenállása láttán mindenesetre a magyar kormány október végén végül – egyéb elemeit tekintve Serédi szeptemberi előterjesztésével egybevágó javaslatokat tartalmazó tervezetében – kompromisszumként a Máramarosi és Nagyváradai Görögkatolikus Egyházmegyék aequae principaliter egyesítését javasolta,⁸¹ amit a maga részéről Serédi is támogatótt.⁸² Miután azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a Keleti Kongregáció semmiképpen nem támogatja a román görögkatolikus egyházszervezet átalakítását,⁸³ és az államtitkárság is világossá tette, hogy túlzottnak tartja a magyar kormány követeléseit,⁸⁴ Serédi 1941. március 27-én Maglione bíboros államtitkárhoz írott levelében lényegében a keleti, illetve a latin rítusú egyházszervezet ügyének szétválasztására, és legalább a római katolikus egyházmegyék helyzetének rendezésére tett javaslatot.⁸⁵

Amellett, hogy a vatikáni államtitkárság munkatársainak megítélése szerint a második bécsi döntés aláírásával és Észak-Erdély Magyarországnak történő átadásával a román kormány maga tette érvénytelenné a román konkordátumot az átadott területeken,⁸⁶ minden bizonnyal ez is fontos szerepet játszott abban, hogy az államtitkárság – a magyar kormány október 30-i emlékeztetőjére adott válaszjegyzékben – 1941. április 29-én arról tájékoztatta a szentszéki magyar követséget, hogy a pápa kész a Szatmár-Nagyváradai Egyházmegyét szétválasztani és a korábban elválasztott plébániákból létrehozott

⁸⁰ Angelo Rotta 4116/40 (220) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1940. okt. 5. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 73.

⁸¹ Angelo Rotta nuncius 4208/40 (235) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1940. okt. 26. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 111–112. A kompromisszumos megoldás lehetősége mindenesetre már korábban felmerült. Angelo Rotta 4148/40 (225) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1940. okt. 12. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 76–77.

⁸² Angelo Rotta nuncius 4171/40 (227) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1940. okt. 19. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 92–93.

⁸³ Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának N. 544/40. ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Vatikán, 1940. okt. 16. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 79–80; Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának 544/40 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Vatikán, 1940. okt. 31. Uo. 113–114. Lásd még erről: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez...* VI, 95–244.

⁸⁴ Mons. Domenico Tardini feljegyzése, Vatikán, 1940. nov. 2. Közli: *Rapporti dei nunzii...* 117–120.

⁸⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 89rv, Serédi Jusztinián hercegprímás Luigi Maglione bíboros államtitkárnak, Esztergom, 1941. márc. 27.

⁸⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 56rv, Giulio Barbetta, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának magyarországi ügyekért felelős munkatársa feljegyzése, 1941. szept. 25.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 57, Államtitkársági kézírásos feljegyzés, 1941. szept. 26.

(mérki, illetve debreceni) apostoli kormányzóságokat megszüntetni. Egyúttal reményét fejezte ki, hogy – miként korábban is – a magyar kormány megérti a Szentszék igényeit, és „biztosítékot ad neki a máramarosi keleti rítusú egyházmegye lényegi területi integritásának fenntartásáról”.⁸⁷ Budapest ugyan még egyszer kísérletet tett arra, hogy elérje a Nagyváradi és Máramarosi Görögkatolikus Egyházmegyéek *aeque principaliter* egyesítését,⁸⁸ eredmény azonban nem tudott elérni. XII. Piusz pápa 1941. június 28-án hagyta jóvá az erdélyi területváltozásokat részben szentesítő, a Szatmár-Nagyváradi Egyházmegyét ismét kettéválasztó *Dioecesium circumscriptionum immutatio* kezdetű bullát.⁸⁹ A Konzisztoriális Kongregáció által kiadott dokumentum, amelyet Angelo Rotta augusztus elején kapott meg végrehajtásra,⁹⁰ ugyanakkor a helyreállított két egyházmegyét nem helyezte vissza eredeti egyháztartományukba, hanem közvetlenül a Szentszéknek vetette alá azokat, és ezen utóbb sem változtattak.⁹¹ A magyar félnek – döntően a Keleti Kongregáció ellenállása miatt – az ismételt és kitartó kezdeményezések ellenére az egykor a Munkácsi és Hajdúdorogi Egyházmegyékhez tartozó, román görögkatoli-

⁸⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 81–83, A Vatikáni Államtitkárság jegyzéke a szentszéki magyar követség számára, Vatikán, 1941. ápr. 29. A szövegtervezetet – némi változtatással – a pápa ápr. 26-án hagyta jóvá. Vö. Kézírásos feljegyzés az államtitkársági jegyzék tervezetének tetején: „Approvato dal Santo Padre. 26. IV. 41. L. Card. Maglione”: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 78.

⁸⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 71, A szentszéki magyar követség 46/B. 1941 sz. szóbeli jegyzéke a Vatikáni Államtitkárság számára, Róma, 1941. máj. 12.

⁸⁹ Pius XII, Bulla *Dioecesium circumscriptionum immutatio* (1941. jún. 28.), in AAS (1942) 28–29. Vö. még: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 67rv, Luigi Maglione átirat-fogalmazványa Raffaele Carlo Rossi bíboroshoz, a Konzisztoriális Kongregáció titkárához, Vatikán, 1941. jún. 28. A dokumentumra rávezetve: „Approvato dal S. Padre il 28. VIII. '941. L. Card. Maglione.”

⁹⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 51, Angelo Rotta nuncius 5937/41 (407) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárnak, Budapest, 1941. aug. 14. A végrehajtásról lásd még: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 52, Luigi Maglione levéltervezete Angelo Rotta budapesti nunciushoz, Vatikán, 1941. szept. 3. Tempfli Imre adatai szerint a budapesti nuncius aug. 5-én küldte meg a hírt Szatmára. TEMPFLI, *Sárból és napsugárból...* 63.

⁹¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 62rv, Giulio Barbeta, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának magyarországi ügyekért felelős munkatársa feljegyzése, 1941. okt. 29.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 50, Luigi Maglione bíboros államtitkár átirat-fogalmazványa Raffaele Carlo Rossi bíboroshoz, a Konzisztoriális Kongregáció titkárához, Vatikán, 1941. nov. 8.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 48, Raffaele Carlo Rossi bíboros, a Konzisztoriális Kongregáció titkárának átirata Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Róma, 1941. dec. 4.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 41, Giulio Barbeta, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának magyarországi ügyekért felelős munkatársa feljegyzése (Circa la subordinazione arcivescovile delle diocesi di Szatmar e Gran-Varadino), 1942. márc. 5. Lásd még: TEMPFLI, *Sárból és napsugárból...* 63.

kus egyházmegyékbe integrált parókiák eredeti egyházmegyéjükbe történő visszacsatolását sem sikerült elérnie.⁹²

A politikai határok 1941 nyarán változtak meg ismét, amikor Magyarország a Bánság kivételével elfoglalta, illetőleg megszállta az I. világháború után Magyarországtól Jugoszláviához csatolt területeket. Az illetékes főpásztorok hamarosan jelentkeztek is a budapesti nunciushoz azzal a kéréssel, hogy a Szentszék mielőbb adja vissza joghatóságukat a visszatért területeken.⁹³ Rotta azonban a korábban Jugoszláviához tartozó területek egyházi helyzetéről 1941. május 3-án készített jelentésében egy ahhoz hasonló ideiglenes megoldást tartott célszerűnek, mint amellyel Róma 1938 őszén, az első bécsi döntés után élt: az egykori Jugoszláviában létrehozott apostoli kormányzóságokat ne csatolják vissza anyaegyházmegyéikhez, hanem az eredeti egyházmegyék főpásztorát nevezzék ki a visszatért területek apostoli kormányzó-jává is.⁹⁴ Ugyanakkor elismerte, hogy – mivel nem köti konkordátum, mint Romániában, és maga a jugoszláv állam is felbomlott – a Szentszék nagyobb szabadsággal léphet fel az egyházszervezet átalakítása érdekében, mint arra a második bécsi döntés után lehetősége volt. A nuncius által javasolt tervvel a pápa is egyetértett, így Maglione államtitkár 1941. május 15-én felhatalmazta Rottát, hogy nevezze ki a szombathelyi püspököt a Muravidéki, a pécsi püspököt pedig az Észak-szerémi és Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság apostoli adminisztrátorává, és hasonlóképpen járjon el a kalocsai érsek esetében, mihamint sikerült elérnie Lajčo Budanovič bácskai apostoli kormányzó lemondását.⁹⁵ Rotta a Szombathelyi és a Pécsi Egyházmegyék estében május 20-án tett eleget megbízatásának,⁹⁶ Zichy Gyula kalocsai érsekre azon-

⁹² Lásd erről: SÁRÁNDI Tamás, *Az erdélyi görögkatolikus egyház helyzete a második bécsi döntés nyomán*, in *Rapporti dei nunzii... 9–36; Források a magyar görögkatolikusok történetéhez... VI*, 262–469.

⁹³ Angelo Rotta nuncius 5291/41 (350) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1941. ápr. 19. Közli: *Dai rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta II: 1938–1945. Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből II: 1938–1945* (szerk. Somorjai Ádám OSB; Budapest, METEM, 2022) 118–119.

⁹⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 53r–54v, Angelo Rotta 5335/41. (358) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Budapest, 1941. máj. 3.

⁹⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 55–56, Luigi Maglione bíboros államtitkár 3748/41. sz. utasítása Angelo Rotta nunciushoz, Vatikán, 1941. máj. 15.

⁹⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 318, Angelo Rotta nuncius 5420/41. sz. dekrétuma, Budapest, 1941. máj. 20. Publikálva: *1191/a. sz. Főpásztori szózat a visszatért területek papjaihoz és híveihez*, in *A Szombathelyi Egyházmegye részére az 1941. évben kibocsátott körlevelek betűrendes jegyzéke* (Szombathely, Martineum, 1941) 37–38; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 319, Angelo Rotta nuncius 5421/41. sz. dekrétuma, Budapest, 1941. máj. 20. Publikálva: *Virág Ferenc pécsi püspök, apostoli adminisztrátor főpásztori szózata a Délbaranyai Apostoli Kormányzóság Papjaihoz és Híveihez (1594/1941)*, in *Litterae circulares ad venerabilem clerum almae dioecesis Quinque-Ecclesiensis dimissae anno Domini 1941* (Quinque-Ecclesiis, Dunántúl, 1941) a 34. és 35. oldalak közé befűzve.

ban csak május 26-án ruházta – ugyancsak június 1-i hatállyal – a bácskai apostoli kormányzói hivatalt, miután az önként lemondani nem hajlandó Budanovičot felmentette tisztségéből.⁹⁷ A Szentszék a Kőrösi Görögkatolikus Egyházmegye Magyarországhoz került plébániái esetében sem támogatta, hogy azokat a Hajdúdorogi Egyházmegyébe vagy a Miskolci Apostoli Exarchátusba inkorporálják. Ehelyett ezeket a parókiákat a kalocsai érsek jurisdikciója alá helyezte, meghagyva, hogy joghatóságát speciális helynök útján gyakorolja.⁹⁸

Bárdossy László miniszterelnök római útja alkalmával 1941. június 5-én ugyan még szorgalmazta a magyar egyházmegyéknek az egykori Jugoszlávia területére eső plébániáiból létrehozott apostoli kormányzóságok anyaegyházmegyékhez történő visszacsatolását,⁹⁹ mivel a területi változások nem kétoldalú egyezmények, hanem hadi cselekmény folytán következtek be, a Szentszék jobbnak látta fenntartani a status quót, és új főpásztorok kinevezésekor is külön ruházta rájuk az adott területek apostoli kormányzói tisztét.¹⁰⁰ A magyar kormány – és Serédi hercegprímás – ugyancsak hiába igyekezett 1941 augusztusától ismételten elérni, hogy a zágrábi érsekséghez tartozó Muraköz Magyarországhoz került plébániáiból a szombathelyi püspök joghatósága alatt álló önálló apostoli kormányzóságot hozzanak létre.¹⁰¹ Maglione bíboros államtitkár 1944. március 3-án kelt rejtjeltáviratában egyértelművé tette, hogy a Szentszék a háború alatt semmiféle változtatást nem kíván ezen

⁹⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 320, Angelo Rotta nuncius 5450/41. sz. dekrétuma. Budapest, 1941. máj. 26. Publikálva: Nr. 2100. *Archiepiscopus, qua administrator apostolicus, regimen caepessit regionis Bácskaensis*, in *Kalocsai Főegyházmegyei hivatalos közlemények 1941. évről* (Kalocsa, Árpád Rt., 1941) 29. Lásd még: TÓTH T., *A kettészakított érseki egyházmegye...* 141–142.

⁹⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, 334rv, Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció titkárának 340/41 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Róma, 1941. júl. 5.

⁹⁹ SALACZ 114.

¹⁰⁰ Vö. pl. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 121, f. 64rv, „Amm.ne Apost. del Muravidek”. Luigi Maglione bíboros államtitkár feljegyzése, 1944. márc. 27.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria Pos. 112, f. 6rv, Angelo Rotta nuncius 8036/42 (657) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárnak, Budapest, 1942. szept. 25.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 112, f. 11, Angelo Rotta nuncius 9140/43 (802) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárnak, Budapest, 1943. jún. 11.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 112, f. 14, Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának 340/41 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz, Róma, 1943. júl. 3.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 112, f. 15, Luigi Maglione bíboros államtitkár 115. sz. rejtjeltávirata a budapesti nunciaturára. Elküldve 1943. júl. 8-án; TÓTH T., *A kettészakított érseki egyházmegye...* 142–143.

¹⁰¹ Vö. pl. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 200, Francesco Cherubini nunciaturai titkár 6012/41 (420) sz. jelentése Luigi Maglione bíboros államtitkárnak, Budapest, 1941. aug. 30. A Muraközrel kapcsolatos magyar javaslatokról lásd még: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 121–169.

a téren, és a békekötés után is csak a magyar és horvát egyházi hatóságok közötti megegyezés esetén venné azt fontolóra.¹⁰²

4. A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI VISSZARENDEZÉS

A II. világháború utáni egyházszervezeti visszarendezés sem a határváltozásokhoz való alkalmazkodás kronológiájában, sem regionálisan, sem az alkalmazott megoldásokban nem mutat egységes mintázatokat. Úgy tűnik, a Szentszék ebben az időszakban még az 1937 előtti állapotokhoz sem kívánt minden esetben visszatérni, és az államhatárok tartós rendezésére – azaz a párizsi béke aláírására – sem tekintett olyan cezúraként, amelyhez igazodnia kellene.

A Vatikán legkorábban az Esztergomi Főegyházmegyének a fegyverszüneti egyezmény értelmében ismét Csehszlovákiához került területe ügyében lépett. Serédi Jusztinián halála után Angelo Rotta nunciustól kapott felhatalmazással Drahos János káptalani helynök Hanzlik Jánost nevezte ki apostoli kormányzónak, amelyet utóbb az új prímás, Mindszenty József is megerősített.¹⁰³ Ennek ellenére a csehszlovák kormány nyomására¹⁰⁴ a Szentszék 1945 októberében, ha jogilag nem is, de gyakorlatilag helyreállította az első bécsi döntés előtti állapotokat, amikor Pavol Jantausch nagyszombati apostoli kormányzót tette meg az ismét elszakadt egyházmegyerész apostoli kormányzó-jává.¹⁰⁵ Mindszenty kérését, hogy kapja vissza a terület feletti joghatóságát, és jogos észrevételét, hogy ezzel Róma eltért a bevett gyakorlattól, mert a békekötés előtt prejudikálta a leendő országhatárokat, Tardini azzal a válasszal hátrította el, hogy „az idő sürgetése” miatt gyorsan meghozott döntés nem változtatta meg az egyházmegye határait.¹⁰⁶

¹⁰² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 97, f. 99, Luigi Maglione bíboros államtitkár 211. sz. rejtjeltávirata a budapesti nunciaturának. Elküldve 1944. márc. 3-án. A Muraköz helyzetéről lásd: BEDŐK Péter, *Kié marad a közös örökség? A vilniusi régió és a Muraköz összehasonlítása a második világháború alatt, különös tekintettel a katolikus egyház tevékenységére* (PhD disszertáció; Budapest, PPKE BTK, 2023) 152–217.

¹⁰³ Nr. 2465. *Joan. Hanzlik vic. gen. in territorio supra Danubium*, in *Circulares litterae adioeclesanae anno 1945. ad clerum Archidioecesis Strigoniensis dimissae* (Strigoni, Typis Joannis Laiszky, 1945) 47; Nr. 2996 et 2996. *Constitutio Vicariorum generalium*, uo. 64. Lásd még: SOMORJAI Ádám OSB, *Az egyházi joghatóság változása a Dunától északra fekvő, ismét csehszlovák államterületen, 1945–1949. Vatikáni iratok alapján*, in *Levéltári Közlemények* (2019/2021) 216.

¹⁰⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Extracta, Cecoslovacchia, Pos. 145, f. 172, Raffaele Forni prágai nunciaturai ügyvivő 10. sz. rejtjeltávirata a Vatikáni Államtitkárságra, Prága, 1945. szept. 24/25.

¹⁰⁵ SOMORJAI, *Az egyházi joghatóság változása...* 214–215, 218–220.

¹⁰⁶ Uo. 213–239. Lásd még: BALOGH.

A Csehszlovákiához került Rozsnyói és Kassai Egyházmegye magyar részeinek kormányzása a Szentszék megítélése szerint nem követelt sürgős intézkedést.¹⁰⁷ A kassai részeket az 1945 február végén a Felvidékről kiutasított Madarász István püspök kormányozta, és 1946. május 3-án ugyancsak őt nevezték ki a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részeinek apostoli kormányzójává.¹⁰⁸ Hivatalát – amelyet Hejce központtal püspöki helynökök, Horváth Gyula, majd Pajer János igazgattak¹⁰⁹ – mindazonáltal csupán júliusban vette át, azt követően, hogy Nagy Töhötöm jezsuita közvetítésével eljutott hozzá a szentszéki dokumentum.¹¹⁰ A Rozsnyói és Kassai Egyházmegye magyarországi részeinek kormányzása Madarász püspök, apostoli kormányzó egészségének megromlása miatt 1948 nyarán került ismét napirendre. Ekkor lényegében a Mindszenty József hercegprímás által javasolt megoldás valósult meg, miszerint a Kassai Egyházmegye magyar részére kinevezett káptalani helynök lett egyúttal a Rozsnyói Egyházmegye magyar részének apostoli kormányzója is.¹¹¹ A Kassai Magyarországi Káptalan ugyanis augusztus 11-én Tost Barna olvasókanonokot választotta helynöknek,¹¹² akit tisztségében Czapik Gyula egri érsek is megerősített,¹¹³ majd – Czapik javaslata nyomán – a Szentszék a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részeinek apostoli kormányzójává is kinevezett.¹¹⁴ Ezzel a Rozsnyói Magyar Helynökség apostoli kormányzósággá alakult.¹¹⁵ A két egyházmegyerész kormányzását Tost Barna 1951. július 10-i halálát követően Brezanóczy Pál vette át: a kassai részeket mint megválasztott káptalani helynök, a rozsnyói

¹⁰⁷ Ezzel szemben a csehszlovák kormány ezen területeken is szorgalmazta az egyházkormányzat átalakítását. Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Extracta, Cecoslovacchia, Pos. 145, f. 171, Kivonat Raffaele Forni 57. sz. 1945. szept. 22-i jelentéséből. A teljes jelentést lásd: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, Pos. 198, f. 70–80.

¹⁰⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Extracta, Cecoslovacchia, Pos. 145, f. 309, Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának 3045/45. sz. levele Madarász István kassai püspöknek.

¹⁰⁹ Vö. ehhez: BÉRES Gyula, *A tornai főesperesek, 1776–1945*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2009) 1/32–64; VESZÉLOVSZKI, *Történeti áttekintés...* 253–272, valamint BALOGH.

¹¹⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte Extracta, Cecoslovacchia, Pos. 145, f. 309, Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának 3045/45. sz. levele Madarász István kassai püspöknek. Kézzelel: „Spedito il 7. 5. 46. con corriere n. 61 a mezzo di P. Nagy”.

¹¹¹ Vö. BALOGH 22. jegyz.

¹¹² Uo. 23. jegyz.

¹¹³ Uo. 24. jegyz.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Részletesebben lásd: BALOGH.

részeken pedig mint – az „egészen rendkívüli” fakultásokkal élő¹¹⁶ – Czapik Gyula egri érsek által kinevezett apostoli kormányzó.¹¹⁷

A Szentszék a párizsi békeszerződés értelmében Csehszlovákiához csatolt, Trianon után még Magyarországhoz tartozó újabb három falu (Dunacsún, Horvátújfalú és Oroszvár) esetében sem siette el az egyházkormányzati rendezést. Jóllehet a prágai kormány ismételten sürgette a Győri Egyházmegyéhez tartozó települések csehszlovák illetőségű főpásztor joghatósága alá helyezését, erre csak 1949 májusában került sor, amikor kormányzásukat Ambróz Lazik nagyszombati apostoli kormányzóra bízta.¹¹⁸

A Jugoszláviához visszakerült egyházmegyerészek esetében a korábbi határváltozásokkor tényleges egyházkormányzati változásra nem került sor, hiszen azokat a Szentszék 1941-ben nem egyesítette eredeti egyházmegyéjükkel, hanem csupán apostoli kormányzóságként bízta az anyaegyházmegyek püspökére. A háború előtti helyzet visszaállítására – azaz jugoszláv főpásztorok kinevezésére az apostoli kormányzóságok élére – mindenesetre itt sem egyszerre került sor: 1946 júniusában Róma előbb a kalocsai érsek által már 1944. december 20-án általános helynökként a bácskai terület élére állított¹¹⁹ Lajčo Budanović püspököt nevezte ki másodszer is bácskai apostoli kormányzóvá,¹²⁰ majd 1946. augusztus 24-én az addig a szombathelyi püspök joghatósága alá került Muravidéki Apostoli Kormányzóság élére ismét a maribori püspököt állította.¹²¹ A Dél-baranyai Apostoli Kormányzóság azonban – mivel Antun Akšamović diakovári püspök 1942-ben maga is lemondásra kényszerült, és 1944-től csak apostoli kormányzóként vezette saját

¹¹⁶ Vö. *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949 és 1965 között. Dokumentumok I* (Borovi József gyűjtésének felhasználásával összeáll. Balogh Margit; Budapest, METEM, 2008) 28–29. Az egészen rendkívüli fakultásokról lásd: FEJÉRDY András, *A magyar és a lengyel bíborosok mint kvázi apostoli delegátusok? Rendkívüli fakultások a II. világháború alatt és a hidegháború kezdetén*, in *Magyar Sion* (2023) 186–196.

¹¹⁷ ASRS., AA.EE.SS., Pio XII., Parte I, Ungheria, Pos. 142, f. 94rv, Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának 5920/51. sz. átirat-fogalmazványa Adeodato Piazza bíborosnak, a Konzisztoriális Kongregáció titkárának, Vatikán, 1951. aug. 20.; ASRS., AA.EE.SS., Pio XII., Parte I, Ungheria, Pos. 142, f. 41r–42r, Domanda di nuovo assetto del regime delle porzioni site in Ungheria di diocesi aventi sede all'estero. Hivatali feljegyzés, 1952. márc. 17.

¹¹⁸ SOMORJAI, *Az egyházi joghatóság változása...* 234.

¹¹⁹ Nr. 142. *Vicarii generalis constitutio pro regione Bácskaensi*, in *Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1945. dimissae* (Kalocsa, Árpád Rt., 1945) 2; SALACZ 117.

¹²⁰ Nr. 1595. *Administrator Apostolicus pro Bácska*, in *Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1946. dimissae* (Kalocsa, Árpád Rt., 1947) 17; TÓTH T., *A kettészakított érseki egyházmegye...* 143; SALACZ 117.

¹²¹ Nr. 2505. *A muravidéki apost. admin. ügye*, in *A Szombathelyi Egyházmegye részére az 1946. évben kibocsátott körlevelek betűrendes tartalomjegyzéke* (Szombathely, Martineum, 1946) 55; SALACZ 125.

egyházmegyéjét – egészen 1951-ig a pécsi püspök joghatósága alatt maradt, aki helynökök útján irányította a határon túli plébániákat. A Szentszék ekkor az új diakovári segédpüspök, Bauerlein István személyében nevezett ki új, immár jugoszláv állampolgárságú apostoli kormányzót.¹²²

Róma a Szatmári és Nagyváradai Egyházmegyék esetében is 1952-ig elfogadta, hogy a magyarországi részeket az illetékes főpásztor – Scheffler János – által kinevezett helynökök kormányozták. Scheffler János tudniillik szatmári püspökként, miután 1945 elején mind nehezebbé vált a határon túli plébániákkal való érintkezése, az egykori Mérki Apostoli Kormányzóság területére Barót (Barth) Mihály személyében állított széles körű jogosítványokkal felruházott általános helynököt.¹²³ A Nagyváradai Egyházmegye apostoli kormányzójaként pedig 1947-től Pintér Lászlót tette meg a magyarországi részek apostoli adminisztrátori helynökévé. Ez a helyzet azt követően sem változott meg, hogy a román kormány nyomására¹²⁴ a Szentszék 1948. április 9-én ismét egyesítette a Nagyváradai és Szatmári Egyházmegyéket.¹²⁵ Mivel a pápai döntés végrehajtását elrendelő dekrétumot a Konzisztoriális Kongregáció tévedésből nem a bukaresti nunciának küldte, hanem Budapestre, Mindszenty hercegprímásnak, az csak jelentős késéssel jutott el Schefflerhez. Ő 1948 júliusában mindenesetre már hiába kérte Gerald Patrick O’Hara bukaresti nunciust az egyesítő dekrétum végrehajtására. O’Hara – tudva, hogy a román kormány már az egyesítés alapjául szolgáló konkordátum felmondására készül, ami július 19-én azonnali hatállyal meg is történt

¹²² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 17r–18v, Silvio Oddi belgrádi nunciatúrai ügyvivő 2312/51. sz. jelentése Domenico Tardininak, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkáranak, Belgrád, 1951. dec. 2.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 97, f. 16. „Amministrazione Apostolica nella Barania”. Luigi Poggi feljegyzése, 1951. dec. 13.; SALACZ 124.

¹²³ TEMPFLI, *Sárból és napsugárból...* 80; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 107, f. 77, Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkáranak 2554/48. sz. átirat-fogalmazványa Raffaello Carlo Rossi bíborosnak, a Konzisztoriális Kongregáció titkáranak, Vatikán, 1948. ápr. 26. A dokumentum szerint Mindszenty táviratban tájékoztatta az államtitkárságot arról, hogy Scheffler János szatmári püspök az 1917. kánonjogi kódex 429. paragrafusa alapján Barót Mihálynak adta át a magyar részek kormányzását.

¹²⁴ „Un pretesto alla denuncia del concordato potrebbe essere offerto al governo rumeno dalla separazione di Gran Varadino da Satumare”: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 121, Államtitkársági feljegyzés és rejteltávirat-tervezet Gerald Patrick O’Hara bukaresti nunciatúrai régensnek, Vatikán, 1948. jan. 8.

¹²⁵ TEMPFLI, *Sárból és napsugárból...* 121; SALACZ 88; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 113, Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkáranak 2087/48. sz. átirat-fogalmazványa Raffaello Carlo Rossi bíborosnak, a Konzisztoriális Kongregáció titkáranak, Vatikán, 1948. ápr. 8.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 112, Raffaello Carlo Rossi bíboros, a Konzisztoriális Kongregáció titkáranak 318/48. sz. átirata Domenico Tardininek, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkáranak, Róma, 1948. ápr. 19.

– már nem tett erre kísérletet, hanem úgy döntött, hogy „maneant omnia uti hucusque erant”,¹²⁶ azaz maradjon minden úgy, ahogy eddig volt. Az 1948. augusztus 4-i román kultusztörvény által csupán főesperességeknek tekintett két egyházmegye egyesítése formálisan tehát nem lett végrehajtva, jöllehet Rómában azt megvalósultnak tekintették. Minden bizonnyal ezzel függ össze, hogy a Szentszék a két magyarországi helynökség esetében fenntartotta korábbi álláspontját, hogy addig nem kell helyreállítani a korábbi apostoli kormányzóságokat, amíg a püspök tartani tudja a kapcsolatot helynökeivel.¹²⁷

Jöllehet 1948 decemberére Scheffler már nem volt abban a helyzetben, hogy egyházmegyei magyarországi részét kormányozni tudja,¹²⁸ a fennálló helyzeten Róma csak Barót Mihály szatmári magyarrészi helynök 1951. március 27-én bekövetkezett halála után változtatott. A Szentszék ugyanis 1951. április 16-án, Czapik Gyula egri érsekre mint apostoli kormányzóra ruházta a Szatmári Egyházmegye magyarországi részének kormányzását,¹²⁹ majd egy évvel később átfogóan rendezte a határon túli székhellyel rendelkező magyarországi egyházmegyérészek helyzetét: az 1952. április 19-i rendelkezéssel a Kassai, Rozsnyói és Szatmári Egyházmegyék magyarországi részeit ideiglenesen az egri érsek, a Nagyváradai Egyházmegyéét pedig a csanádi püspök joghatósága alá helyezte.¹³⁰ Ezzel részben a magyar kormány nyomásának engedett, Budapest ugyanis, mint ami bátorítja az irredentizmust, mindinkább nehezményezte ezen egyházszerkezeti egységek különállását. Így az illetékes ordináriusok azt kérték,¹³¹ hogy a pápa átmenetileg csatolja

¹²⁶ TEMPFLI, *Sárból és napsugárból...* 122–123; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 108, Gerald Patrick O’Hara bukaresti nunciátúrai régens 1882. sz. jelentése Domenico Tardininek, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának, Bukarest, 1948. jún. 29.

¹²⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 103, f. 117, Riunione delle diocesi di Satu Mare e Gran Varadino. Államtitkársági feljegyzés, 1948. márc. 21.

¹²⁸ Ezt jelzi például Pintér László debreceni apostoli kormányzói helynök Szentszéknek küldött levele, miszerint a 429-es kánon értelmében átvette a területen a kormányzást, mert Scheffler nem tudja azt adminisztrálni. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 107, f. 31, Pintér László általános helynök 3711/1948 ikt. sz. levele XII. Piusz pápának, Debrecen, 1948. dec. 21. Barót Mihály esetéről lásd fent a 122. jegyzetet.

¹²⁹ Az erről rendelkező 2759/1951. sz. szentszéki dokumentumra hivatkozik: ASRS., AA.EE.SS., Pio XII., Parte I, Ungheria, Pos. 142, f. 47, A püspöki kar E.15/1952. sz. levele XII. Piusz pápához, Budapest, 1952. febr. 5.

¹³⁰ ASRS., AA.EE.SS., Pio XII., Parte I, Ungheria, Pos. 142, f. 22–23, Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának 3065. sz. levele Czapik Gyula egri érseknek, Vatikán, 1952. ápr. 19. Az Államtitkárság 3065/52. sz. 1952. ápr. 19-i rendelkezését a *Magyar Kurír* 1952. máj. 20-i száma közölte. Vö. ASRS., AA.EE.SS., Pio XII., Parte I, Ungheria, Pos. 142, f. 15, Államtitkársági feljegyzés. 1952. máj. 30.

¹³¹ ASRS., AA.EE.SS., Pio XII., Parte I, Ungheria, Pos. 142, f. 43–48, A püspöki kar E.15/1952. sz. levele XII. Piusz pápához, Budapest, 1952. febr. 5.; ASRS., AA.EE.SS., Pio XII., Parte I, Ungheria, Pos. 142, f. 41r–42r, Domanda di nuovo assetto del regime delle porzioni site in Ungheria di diocesi aventi sede all’estero. Hivatali feljegyzés, 1952. márc. 17.

ezeket a területeket a szomszédos magyar egyházmegyékhez, vagy utóbbiak ordináriusát nevezze ki ezen részek apostoli kormányzójává.¹³²

5. ÖSSZEGZÉS

Az egyházkormányzati változások fő irányait és jellemzőit illetően összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy 1920 után az egyházmegyék határait fokozatosan igazították hozzá a politikai határokhoz, ám a szelt egyházmegyérészek esetében az apostoli kormányzóságok létrehozásával a Szentszék csupán ideiglenes jelleggel rendezte a helyzetet. Tartósnak szánt változásra – új egyházmegyék felállítására – egyedül a román konkordátum által érintett területen került sor.

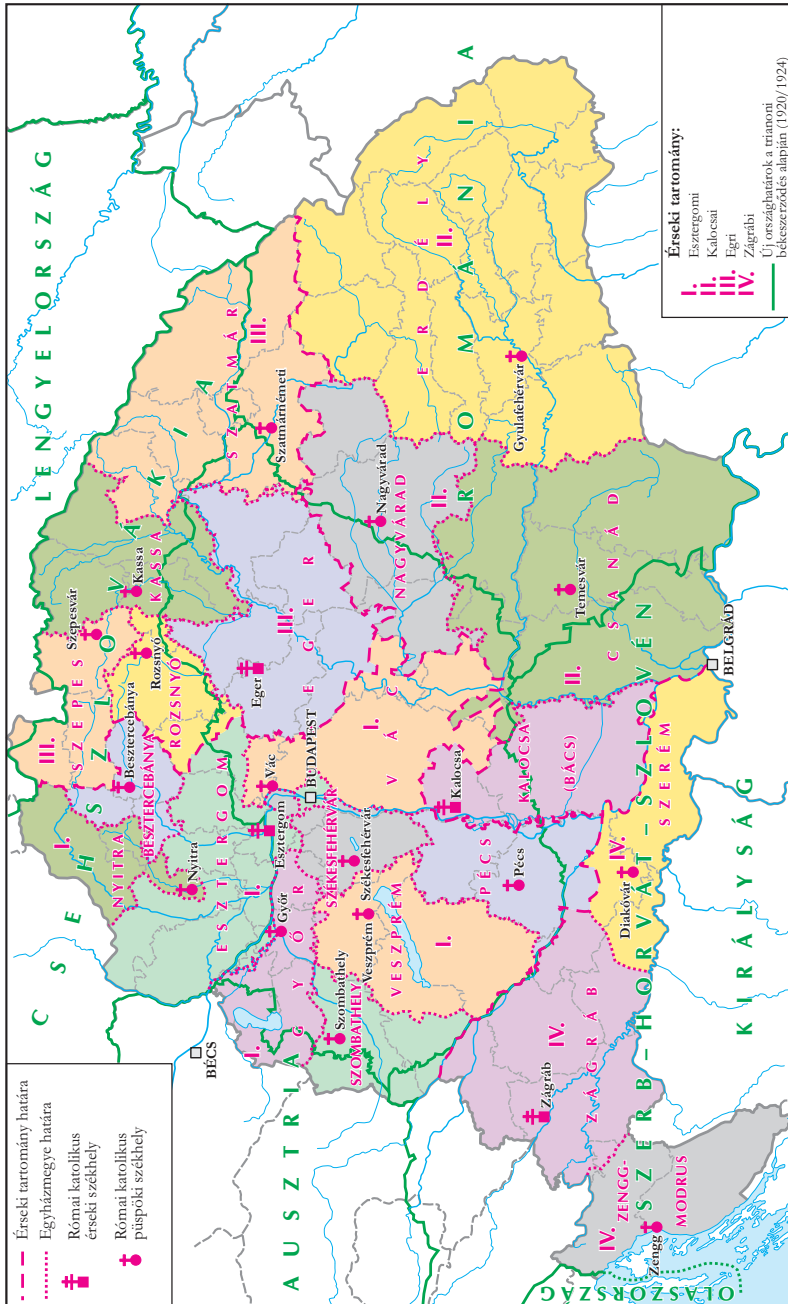
Később, amikor a bécsi döntések és háborús területgyarapodások nyomán megváltoztak a Trianonban rögzített államhatárok, az egyházszervezet új helyzethez történő adaptálása során alkalmazott megoldást a változás bekövetkezésének időpontja, illetve a változást előidéző esemény jogi jellege határozta meg. A még a háború kitörése előtt hozott első bécsi döntés nyomán Róma a csehszlovák *modus vivendire* mint nemzetközi szerződésre, illetve az annak szempontjait megvalósító pápai bullára tekintettel ugyan nem automatikusan, hanem újabb szentszéki rendelkezéssel, de kész volt a történelmi magyar egyházszervezet restaurálására. A második bécsi döntés után azonban erre csak a Szatmári és Nagyvárad (latin) Egyházmegyék esetében került sor, mivel Róma a bécsi döntés aláírásával a románok által is szentesített területváltozás nyomán a Magyarországhoz került Észak-Erdélyben megszűntnek tekintette a konkordátumot. A román, a rutén és a magyar görögkatolikus egyházszervezetben azonban a Keleti Kongregáció ellenállása miatt a magyar kormány által szorgalmazott egyházszervezeti restaurációra nem került sor. Mivel Róma a Jugoszlávia rovására 1941-ben bekövetkezett területgyarapodásokat háborús hódításnak tekintette, egyházszervezeti változtatásra csak abban az esetben mutatott készséget, ha azokat egy leendő békeszerződés szentesíti. Ezért Róma, jóllehet a nem ratifikált jugoszláv konkordátum miatt nemzetközi szerződés nem korlátozta mozgásterét, 1941 után az egyházszervezeti status quo fenntartása mellett döntött.

¹³² ASRS., AA.EE.SS., Pio XII., Parte I, Ungheria, Pos. 142, f. 3r–4r, Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregáció titkárának 9528/52. sz. átirat-fogalmazványa Adeodato G. Piazza bíborosnak, a Konzisztoriális Kongregáció titkárának, Vatikán, 1952. dec. 31. Vö. SALACZ Gábor, *A magyar katolikus egyház tízenhét esztendeje (1948–1964)* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 9) (München, Görres, 1988) 113; A Püspöki Kar 1952. jan. 8-án tartott tanácskozása. Közli: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949 és 1965 között...* I, 391, 393–395.

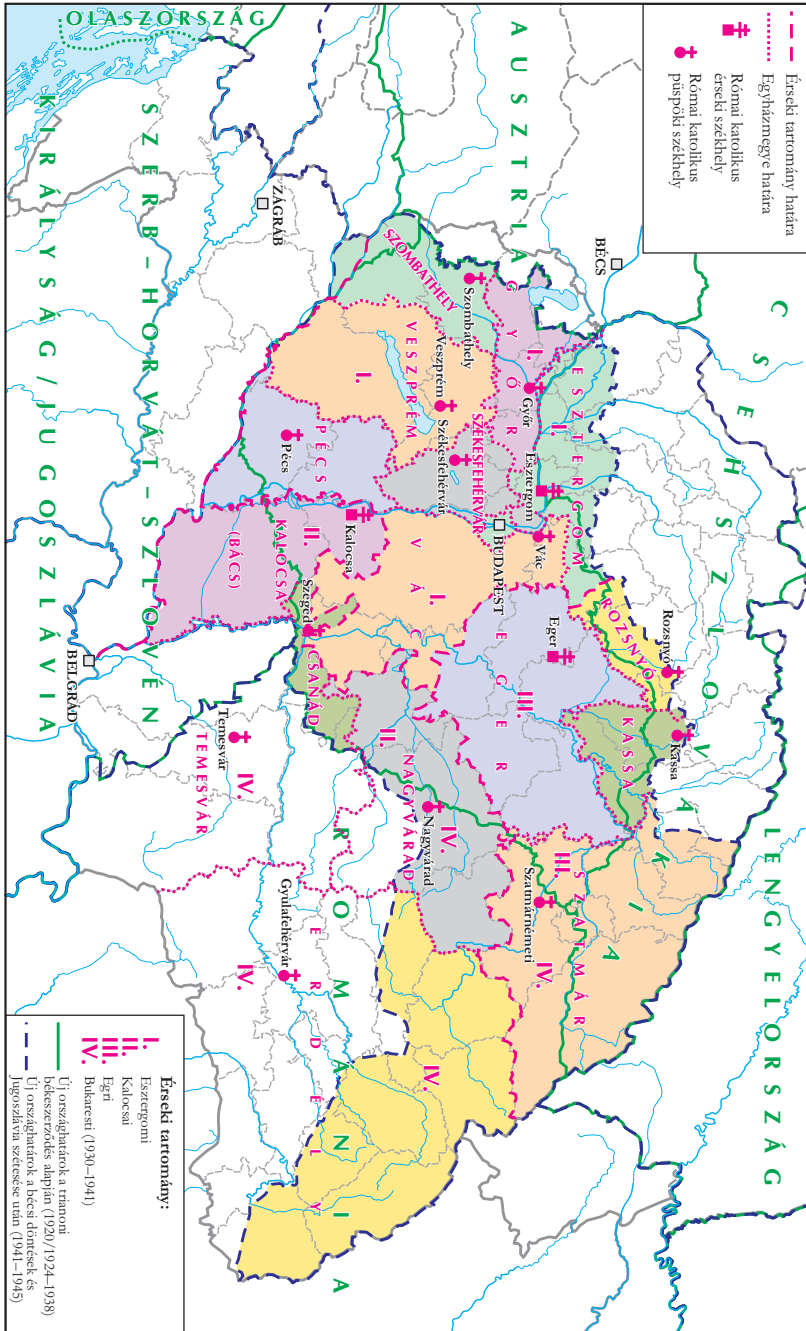
A II. világháború végi visszarendezés esetében ilyen világos mintázatok nem rajzolódnak ki, és az 1937 előtti állapot restaurálásának szándéka sem látható a Szentszék részéről. A lelkipásztori szempontból szükségesnek ítélt egyházkormányzati, illetve egyházszerkezeti módosításokra ad hoc jelleggel, a békekötéstől függetlenül akkor került sor, amikor az egyes kormányok nyomása vagy a korábbi ordináriusok halála ezt halaszthatatlanná tette. Mindenesetre az 1960-as évekig az így bevezetett egyházszerkezeti és egyházkormányzati változások is átmeneti jellegűek maradtak.

Tanulmányunkban elsősorban a szentszéki döntéshozatal folyamatát és szempontjait vizsgáltuk, de a feltárt dokumentumok alapján a mindenkori magyar kormány egyházszerkezeti határok megváltoztatásával kapcsolatos álláspontját illetően is fontos megállapításokat tehetünk. Az I. világháború végén az első Magyar Népköztársaság – jóllehet egyházpolitikájában az állam és egyház szétválasztásának programját követte – a történelmi országhatárok védelmezésében partnerként tekintett a katolikus egyházra, és nem habozott az egyházkormányzati határok megváltoztatását célzó szentszéki tervek elhárításában aktívan együttműködni azzal. A revíziós külpolitikai érdekközösség miatt a Horthy-korszak alatt szintén érdemi kooperáció figyelhető meg az egyház és az állam között az elszakított egyházrészek ügyében. Az eddig feltárt források alapján nem állapítható meg, vajon az 1945 utáni koalíciós kormányok – bár a béketárgyalásokon maguk is törekedtek arra, hogy Magyarország számára kedvezőbb határokat jelöljenek ki – mennyiben támogatták a magyar egyháznak az egyházmegyehatárok fenntartására irányuló törekvéseit. A megszilárduló kommunista rendszer vezetése mindenesetre nem csupán belföldön folytatott egyházellenes politikát, hanem internacionalista ideológiájából fakadóan a magyar társadalomban meglévő irredentizmust is veszélyesnek tekintette, ezért a határok által kettészelt egyházmegyék esetében kifejezetten olyan egyházkormányzati megoldást szorgalmazott, amely a püspöki székhelyüktől elszakított részek magyar egyházszerkezetbe integrálását eredményezi.

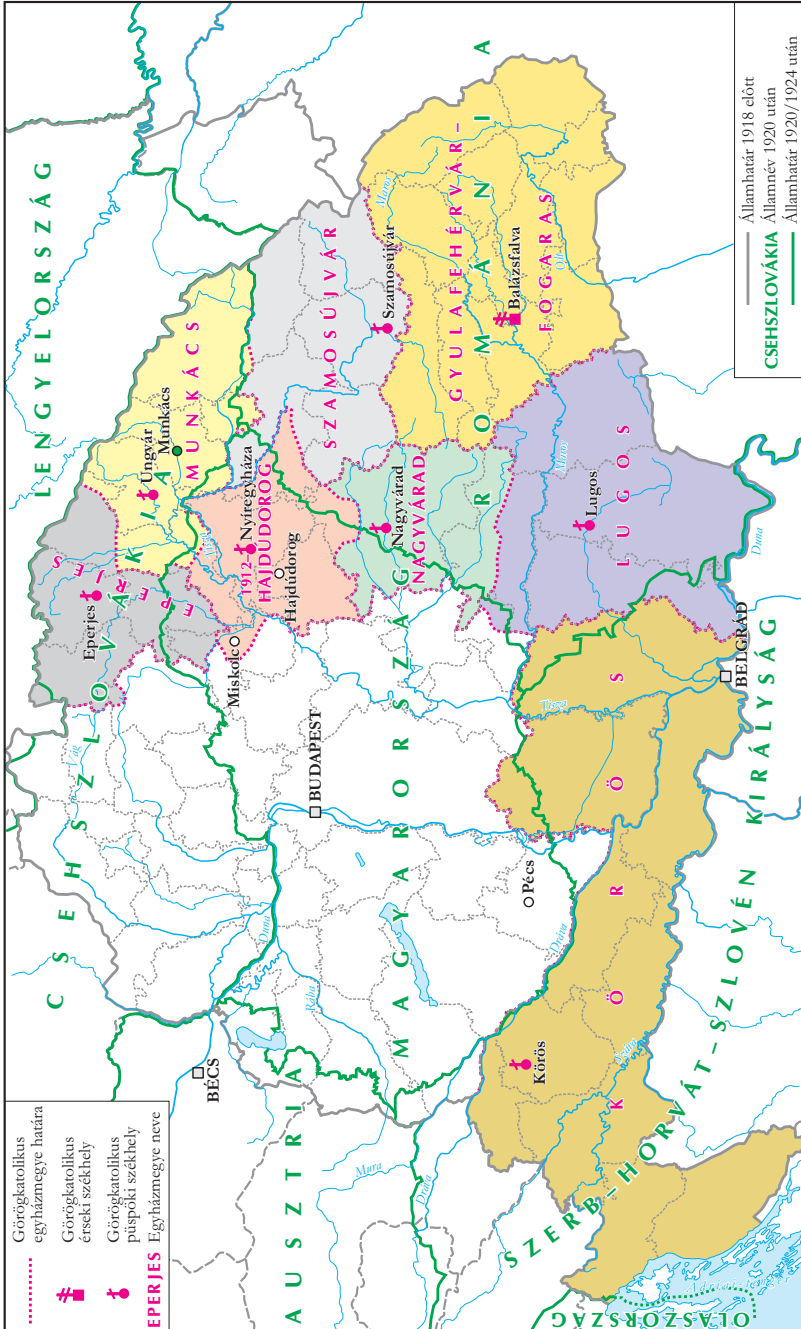
MELLÉKLET

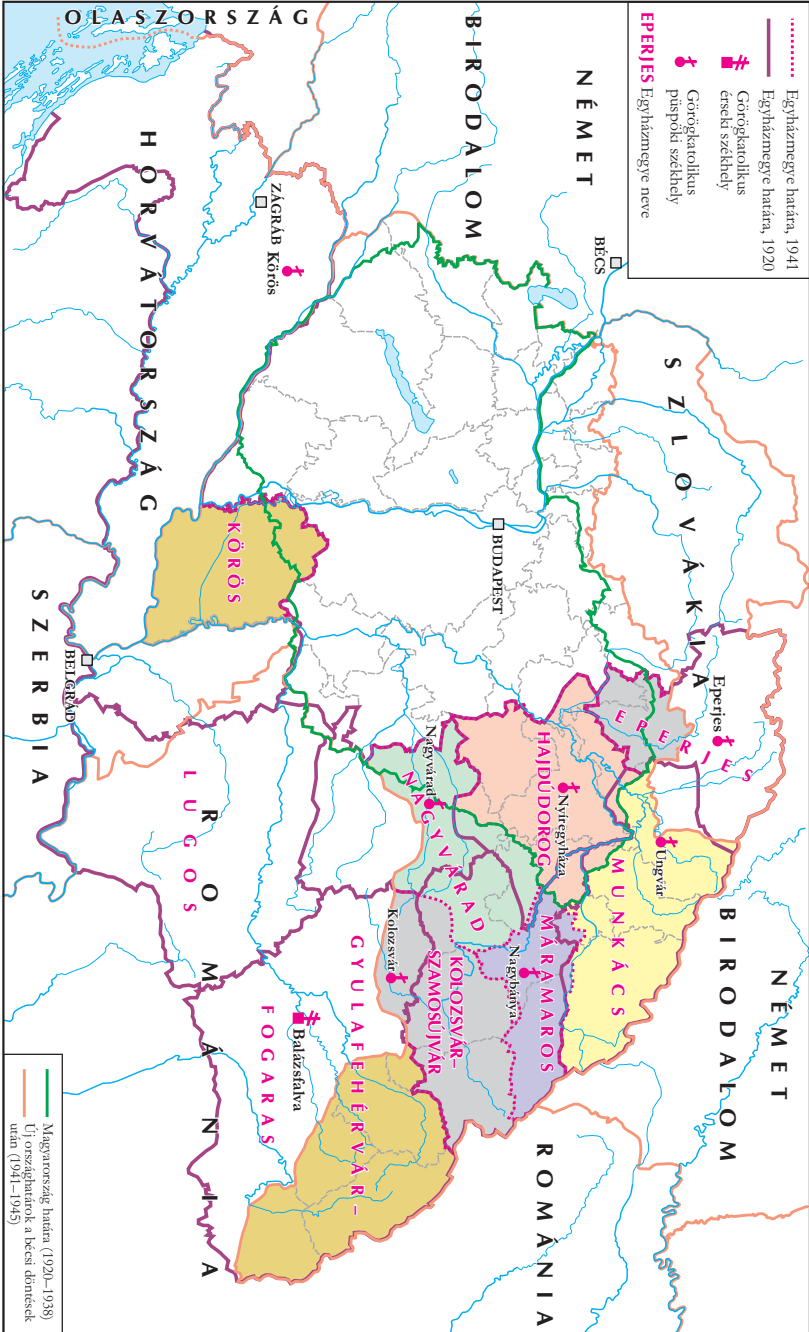
1. térkép: RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZIGAZGATÁS 1918–1920 (Készítette Nagy Béla)

2. térkép: RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZIGAZGATÁS 1920–1945 (Készítette Nagy Béla)

3. térkép: GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZIGAZGATÁS 1912–1920 (Készítette Nagy Béla)

4. térkép: Görögkatolikus egyházigazgatás 1941–1945 (Készítette Nagy Béla)

◆◆◆ BALOGH MARGIT

Mindszenty József esztergomi érsek tervezete az egyházmegyék határainak módosításáról és új püspökségek szervezéséről

(1948. augusztus 17.)

Kétségtelen, hogy a magyar katolikus egyházszerkezet ezeréves szerkezetén 1920-ban Trianon, majd 1947-ben Párizs okozta a legnagyobb és legfájdalmasabb változást, mindössze három egyházmegye maradt érintetlen (Székesfehérvár, Vác és Veszprém).¹ Mindszenty (1942-ig Pehm) József zalaegerszegi plébánosként, majd esztergomi érsekként élte meg a nagyhatalmak határokra átrajzoló döntéseit. Ezek következményei egész életében foglalkoztatták, összekapcsolva a lelkipásztori szolgálat hatékonyságának és az ennek érdekében végrehajtandó egyházszerkezeti átrendezések elemzésével.

TAPASZTALATOK

Plébániaméreték optimalizálása

1927. október 29-én Mikes János szombathelyi püspök az egyházmegye zalai részének püspöki biztosává nevezte ki Pehm József zalaegerszegi apátplébánost, és felhatalmazta, hogy lelkipásztori szempontból dolgozza ki és szervezze meg a térség új területi beosztását. Az új feladat személyiségére szabott és motiváló volt: Pehm 1927 és 1941 között óriási energiákkal szervezte a zalai kuráciákat (önálló, de még plébániai rangra nem emelt lelkészségek, amelyek önálló lelkipásztorral és javadalommal bírtak). Az intenzív lelkipásztorkodás érdekében 800 főben húzta meg az egy lelkipásztorra eső

¹ A szakirodalom tévesen – vagy mert a változás csupán filiákat érintett – a sértetlenül maradt egyházmegyék sorában említi az Egri Főegyházmegyét is. Valójában innen is leválasztottak öt települést: 1920-ban Csehszlovákiához, 1947-ben a Szovjetunióhoz került a mándoki plébánia négy leányegyháza: Tiszaágtelek, Ásvány (Tiszaásvány), Eszeny és Szalóka, valamint Romániához csatolták Érkenézt, amely a nyirábrányi plébánia görögkatolikus lakosságú leányegyháza volt. *Mit hozott vissza a felszabadított Felvidék az egri főegyházmegyének?*, in *Pesti Hírlap* (1939. jan. 28.) 19. Az egri főegyházmegyei határ módosulására – Sasi Attila térképész tényfeltáráására hivatkozva – elsőként SOMORJAI Ádám hívta fel a figyelmet, lásd: *Helyzetkép a trianoni békeszerződés által szelt római és görögkatolikus egyházmegyékről, előadás 2020. szeptember 11-én Esztergomban*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2023) 3–4/105.

hívek számának felső határát. Lélekszám–filia–távolság alapján elkészítette a terület térképét, és kijelölte az új központokat. Ügvelt arra is, hogy a trianoni békeszerződés következtében elérhető templom nélkül maradt falvakban is önálló lelkészségek jöjjenek létre. 1928 és 1939 között 14 kurácia alakult, majd 1941-ig további kettő létesült: ebből 1928-ban nyolc (Becsehely, Eszteregnye, Gáborjánháza, Gutorföldre, Kerkakutas, Rigyác, Resznek, Szentadorján), 1930-ban, 1931-ben, 1933-ban, 1934-ben, 1938-ban és 1939-ben egy-egy (Gellénháza, Kálócfá, Pajzsszeg, Petrikeresztúr, Tófej-Lórántháza, Tótszerdahely).² Ezzel a zalai lelkipásztori helyek együttes száma 25-ről 41-re emelkedett, ami 64 százalékos gyarapodást jelent. Zalában a túlméretezett plébániák eltűntek, a plébániái központ és a filiák közötti távolságok rövidültek, az egy papra jutó hívek száma csökkent. Mindez a lelkipásztori munka minőségi javulását hozta annak ellenére, hogy a lelkipásztori felszerelés modernizálása – kerékpár, motorbicikli, autó a távolságok leküzdésére – nem merült fel, tán mert ő maga is idegenkedett ezektől az újdonságoktól.

Zalaegerszegi plébánosként még egy komoly tapasztalatot szerzett az egyházkormányzat terén: 1941-ben, a politikai határok újabb változását követően Muravidék, azaz a Murán inneni vend vidék és híveinek egyházi irányítását ideiglenesen Grösz József szombathelyi püspök kapta meg mint apostoli kormányzó. E pozíció kapcsán felmerült Pehm József apátplébános neve is.³ Ám az ő igazi aktivitása nem a Muravidék, hanem Muraköz kapcsán bontakozott ki. Ez a terület eredetileg a veszprémi püspök, de már a 11. századtól a zágrábi püspök (1852-től érsek) joghatósága alá tartozott. A történelem során többször megkísérelték, hogy függetlenítsék a zágrábi érsekségtől, de mindannyiszor sikertelenül. Serédi Jusztinián hercegprímás 1941 őszén újfent kezdeményezte a Szentszéknél Muraköznek a szombathelyi püspök joghatósága alá helyezését. Lehetséges apostoli kormányzóként szinte magától értetődően merült fel Pehm József neve. Nem túl nagy meglepetésre azonban Rómából az a hír érkezett, hogy sem egy önálló kormányzóság, sem a Szombathelyi Egyházmegyéhez csatolás nem járható út. Pehm ennek ellenére tovább próbálkozott, de ezzel csak „felpaprikázta a [horvát] papságot. Szószékről tették meg egyházellenes lépésnek, mivel – mint mondták – Róma akarata az, hogy Muraköz Zágrábhöz tartozzék.”⁴ Ez lényegében igaz is volt.

² Pehm József prelátus negyedszázados papi jubileuma, in *Zalamegyei Ujság* (1940. jún. 12.) címlap. A kuráciaalapításokról bővebben lásd: PERGER Gyula, *Mindszenty (Pehm) József tevékenysége a szombathelyi egyházmegyében, különös tekintettel a zalai kurációk megszervezésére* (Budapest, PPKE HTK, 2007); BALOGH Margit, *Az Apát úr. Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi éve* (Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum, 2019) 309–343.

³ Primási Levéltár, Esztergom (PL), Mindszenty magánlevéltár (Mm.), 43. doboz, Pehm József naplója, 1941. jún. 13-ai bejegyzés. Kézírás.

⁴ PL, Mm., 28. doboz, Pehm József levele „Kedves Barátom!” megszólítással, Zalaegerszeg,

A Szentszék a háború végéig nem kívánt politikai színezetű döntést hozni, és ezáltal sem módosította az egyházmegyei határokat, így a többségében horvátok lakta Muraköz a Zágrábi Főegyházmegye része maradt.⁵

Mindszenty József veszprémi püspökként folytatta azt a plébániaszervezési munkát, amelyet püspöki biztосként a Szombathelyi Egyházmegye zalai részében végzett, 1944 augusztusától november végéig, amikor is a nyilas hatóságok letartóztatták. Igen rövid idő alatt 14 helységben szervezett önálló lelkeszséget. Plébániai rangra emelte Csesznek, Hárságy és Pétfürdő lelkeszségeit.⁶ XII. Piusz pápa 1945. október 2-án kelt bullájával Mindszenty Józsefet esztergomi érsekké nevezte ki. Primásként is építkezni akart, és továbbítte a még Serédi alatt megkezdett plébánia-megosztásokat városon és vidéken: Budapesten 40, vidéken 13 új egyházi közigazgatási egységet hozott létre.⁷ Az új lelkeszségek alapítását minden korábbinál súlyosabb anyagi gondok terhelték, még alapvető felszerelésre sem jutott pénz. Aprólékos számításokat végzett, osztott-szorozott, és ha nem stimmeltek a számok, magyarázatot kért a budapesti érseki helynöktől. Witz Béla el is ismerte, hogy 57 ezer katolikus hívó elsikkad a statisztikai hivatal és a használatban lévő sematizmus adatai között, mivel utóbbiak nem helytállóak.⁸ Mindszenty bő két év alatt az addigi három fővárosi esperesi kerületből hetet alakított ki. A hét budapesti esperesi kerületbe csak fővárosi plébániák tartoztak (ezért öt plébániát elcsatolt, és ezekből jött létre a Szentendrei esperesi kerület).⁹

Államhatárok és szelt egyházmegyék

Korábban nem ismert léptékű kihívást jelentett a szelt egyházmegyék igazgatása.¹⁰ A problémák a II. világháborút követően újraéledtek, kivált a négy,

1942. máj. 28.

⁵ Muraköz egyházkormányzati hovatartozásáról és az 1941–1944 közötti eseményekről újabban: BEDŐK Péter, *Kié marad a közös örökség? A vilniusi régió és a Muraköz összehasonlítása a második világháború alatt, különös tekintettel a katolikus egyház tevékenységére* (Budapest, PPKE BTK, 2023) 152–217.

⁶ GÁRDONYI Máté, *Mindszenty József somogyi plébánia-alapításai*, in *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 33* (szerk. Szántó László; Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 2002) 165–180. – Megjegyzés: Hárságy plébániai rangra emelése áthúzódott a következő évre, és 1945. júl. 1-jétől volt egyházz jogilag hatályos. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, I.1.44.a, Mindszenty József püspök rendelkezése, Veszprém, 1945. jún. 18.

⁷ BEKE Margit, *Mindszenty József pasztorációs tevékenysége 1945–1948 között*, in *Vasi Szemle* (2005) 4/486.

⁸ PL, 4210/1946, in 5576/1946, Witz Béla budapesti érseki általános helytartó levele Mindszenty Józsefhez, Budapest, 1946. szept. 5., illetve Mindszenty József jegyzete a budapesti plébániák adatairól.

⁹ PL, 3115/1946, A Szentendrei esperesi kerület felállítása.

¹⁰ Legújabb szakirodalmára lásd: TÓTH Krisztina, *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkor-*

székhelyével és plébániáinak többségével elcsatolt latin egyházmegyében (Kassa, Rozsnyó, Szatmár, Nagyvárad). Mindszenty már székfoglalója napján (1945. október 7.) – élve az Apostoli Szentszék felhatalmazásával – megbízta Hanzlik Jánost mint általános helynököt a felvidéki ügyek intézésével. Két hét múlva az Apostoli Szentszék meglepő intézkedésével szembesült: a prágai nunciatúra megbízásából Jantausch Pál címzetes püspök, nagyszombati (trnavai) kormányzó 1945. október 19-én átvette az Esztergomi Főegyházmegye határokon túl fekvő részeinek jurisdikcióját. Az Esztergomi Főegyházmegye felvidéki részének Nagyszombathoz csatolását és az ő értesítésének mellőzését a primás erősen sérelmezte, és emiatt írta első levelei egyikét XII. Piusz pápának:

Én magam az Apostoli Szentszék ilyen rendelkezéséről mindeddig semmilyen értesítést nem kaptam, és ilyen hiányában a továbbiakat illetően bizonytalanságban vagyok. Erősen fájlalom, hogy nem kerestek meg már előzetesen azért, hogy jelentést tegyenek erről. Az ilyen alkalmakor szükséges és lényeges dolgokat jelentettem és javaslatot tettem mindenre, ami az ügyet érinti. Most pedig a legnagyobb nehézségek szorongatnak ez ügyben, melyben még szabályszerű értesítést sem kaptam az Apostoli Szentszék rendelkezéséről, és így még nem is ismerem azt, pedig folyó év október 16-án kelt főpásztori körlevelében a nagyszombati apostoli kormányzó úr már ki is hirdette. Mindezek kormányzásom kezdetén nagy nehézségek elé állítanak.¹¹

A Vatikáni Államtitkárság valóban nem működött hibátlanul. Somorjai Ádám tanulmányában részletesen ismerteti a mulasztást és körülményeit, melyek hatására Mindszenty 1945. december 10-én, még Rómából, újabb levélben fordult XII. Piuszhoz, amelyben kérte a prágai nunciatúra dekrétumának hatályon kívül helyezését, és vele az esztergomi érsek joghatóságának visszaállítását a felvidéki területekre. Személyes tapasztalatai is visszaköszönnék érvelésében, amennyiben az Apostoli Szentszék 1941-es indoklását fordította vissza: Muraköz egyházi hovatartozásának megváltoztatását akkor azzal utasították el, hogy a területi rendezéssel meg kell várni a békekötést, és mert a lakosság nagyobbrészt szláv nyelvű. Most miért nem várt a Szentszék a békekötésig, hiszen csak fegyverszünet létezik. És a területen a ma-

mányzati következményei (Collectanea Vaticana Hungariae 3/1) (Budapest – Róma, Gondolat, 2019) 44; SOMORJAI, *Helyzetkép...* 101–116; FEJÉRDY András tanulmánya a jelen folyóirat-számban.

¹¹ PL, 3310/1945, in 1491/1946, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1945. okt. 23. Eredeti fogalmazvány Drahos János érseki helynök kézírásával. Darvas Mátyás fordításában szövegét magyarul közölte: SOMORJAI Ádám OSB, *Az egyházi joghatóság változása a Dunától északra fekvő, ismét csehszlovák államterületen, 1945–1949. Vatikáni iratok alapján*, in *Levéltári Közlemények* (2019/2021) 216–217.

gyar nyelvet beszélnek többségben...¹² Kitartása annyi eredménnyel járt, hogy az új esztendőben megnyugtató választ kapott: „az egyházmegyehatárok semmiképpen sem változnak”.¹³

A dekrétumot azonban nem vonták vissza, ráadásul a csehszlovák kormány mindegyre azt kérte a Szentszéktől, hogy az egyházmegyéek határait igazítsa az új államhatárokhoz. Beresztóczy Miklós, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztályának vezetője épp ezért kérdezett rá az új primás álláspontjára: milyen eljárást kövessenek a trianoni határral szelt egyházi birtokok kezelése tárgyában, miután a budapesti csehszlovák megbízott érdeklődött, hogy a magyar fél hajlandó-e a szlovákiai egyházi javadalmasok kezén meghagyni a jelenlegi Magyarországon fekvő birtokaikat, és ha igen, miképpen biztosítják a birtokrészek jövedelmének kiszolgáltatását a javadalmasok részére? Mindszenty válasza ez volt:

[...] e kérdésben a legteljesebb reciprocitást kell érvényesíteni, tehát csak abban az esetben engedjük meg a trianoni határokon túli javadalmasok részére magyarországi birtokaik kezelését és jövedelmeinek kézhezvételét, ha viszont a magyarországi javadalmasoknak a határokon túli birtokaik is háborítatlanul megmaradnak a magyarországi javadalmasok kezelésében és használatában.¹⁴

Mindszenty ezért sem hagyhatta elaludni az ügyet, újabb és újabb leveleiben a magyar nemzet nagy kérdéseit tárta a pápa elé, elsődlegesen a szomszédos államokhoz került területek és az ott élő magyar kisebbség ügyét. 1946. április 11-én az egyházmegyéek „szétszakításának” halasztását kérte.¹⁵ Annak ellenére, hogy levelére nem kapott választ, 1947. április 24-én ismét a pápához fordult, miután arról a szóbeszédről értesült, hogy az Apostoli Szentszék az Esztergomi Főegyházmegye dél-szlovákiai részeiből önálló egyházmegye kialakítását tervezi.¹⁶ Róma ennél sokkal megfontoltabban

¹² PL, 4040/1945, in 1491/1946, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Mindszenty eredeti kézírásos fogalmazványa és annak átírata, valamint latinra fordított szövege. Az autográf iraton a dátum „IX. 8.”, ami feltehetően elírás, mert Mindszenty inkább a pápai audiencia hatására, dec. 8-án vethette papírra sorait. A kézírás átgépelésére két nap múlva került sor, ami Domenico Tardini 1946. jan. 27-én kelt válaszából (lásd: 13. jegyz.) következik, mivel abban a magyar primás dec. 10-én kelt levelére hivatkozik.

¹³ „...neque ullo modo diecesanos finea immutant”: PL, 1491/1946, Domenico Tardini N. 563/46 számú levele Mindszenty Józsefhez, Vatikán, 1946. jan. 27. Latin nyelvű, gépelt, aláírt, eredeti.

¹⁴ PL, 3348/1945, Mindszenty József válasza Beresztóczy Miklós min. osztályfőnök levelére, 1945. okt. 31.

¹⁵ PL, Mm., 22. doboz (1945. nov. 15., nyomtatott korrekúraforduló); PL, 777/1946, in 2798/1946 (1946. febr. 7.); PL, 1950/1946 (1946. ápr. 11.), kézírásos fogalmazvány Drahos János érseki helytartó írásával. Szövegét lásd: SOMORJAI, *Az egyházi joghatóság változása...* 225-től.

¹⁶ PL, 2640/1947, in 4783/1947, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, 1947. ápr. 24. Magyar szövegét lásd: SOMORJAI, *Az egyházi joghatóság változása...* 227-től.

járt el: a főegyházmege csehszlovák fennhatóság alá került részeit ugyan a nagyszombati apostoli kormányzóra bízta, de a végleges intézkedést 1977-ig (Mindszenty halála után még két évig) halogatta, amikor is VI. Pál pápa a Nagyszombati Apostoli Kormányzóságot érseki rangra emelte.¹⁷

A Kassai Egyházmegye területének jó része is a csehszlovák államhoz került. Vezetésével a Szentszék 1946. január 27-én apostoli kormányzói minőségben Csárszky Józsefet (Jozef Čársky) bízta meg,¹⁸ miután Madarász István kassai püspököt az ottani hatóságok 1945. február 26-án kiutasították. Madarász püspök Hejcére költözvén egyházmegyéje területén maradt, csupán az államhatárok változtak meg, püspöki székből pedig a Szentszék nem mozdította el. A kiutasított püspök az elhunyt Bubnics Mihály rozsnyói püspök feladatait is átvette,¹⁹ és mind a Kassai, mind a Rózsnyói Egyházmegye Magyarországra került részeit személyesen igazgatta Hejcéről, míg a Csehszlovák Köztársaság területén maradt részeken helynök útján látta el feladatát. A prímás első római útja során (1945. november 29. – december 13.), közelebről a pápai audiencián (december 8.) bizonyosan referált az egyházmegyék helyzetéről. Czapik Gyula egri érsek pedig külön kérte tőle, hogy Rózsnyó ügyében is lépjen, és az egyházmegyeről felröppent megszüntetési terv élének tompítására azt javasolta, hogy a (megszüntetés mellett kardoskodó) Nyitrai Káptalan tagjai közül nevezzenek ki kormányzót.²⁰

A szelt felvidéki egyházmegyék kérdését Mindszenty 1946 tavaszán két levélben is szóba hozta a pápánál.²¹ 1948. július 5-én ismételtén Kassa és Rózsnyó ügyében írt a pápának (és levelét másolatban megküldte a területi-

¹⁷ A kérdésről újabban lásd: HRABOVEC, Emilia, *The Vatican Ostpolitik and Czechoslovakia. National Aspect of the Political-Ecclesiastical Negotiations*, in *The Vatican „Ostpolitik” 1958–1978. Responsibility and Witness during John XXIII and Paul VI* (ed. András Fejérdy; Roma, Viella, 2015) 207–237.

¹⁸ PL, 2461/1946, in 6025/1946, Madarász István kassai püspök 961/1946. sz. levele Mindszenty Józsefhez, Hejce, 1946. máj. 6.

¹⁹ Bubnics Mihály rozsnyói püspök halála (1945. febr. 22.) után visszaállt az 1938 előtti állapot és a trianoni határ. A Magyarországon maradt részek feletti joghatósággal Hejce központtal működött a Rózsnyói Magyar Helynökség (Ordinariatus Rosnaviensis in Hungaria), amelyet a front átvonulása alatt Horváth Gyula kisterenyei plébános kormányzott helynöki minőségben haláláig (1945. aug. 7.). Ezután Pobožný Róbert káptalani helynök Pájer Jánost bízta meg a vezetéssel (1945–1946), akit 1946–1948 között Madarász István kiutasított kassai megyéspüspök, majd 1948–1951 között Tost Barnabás káptalani helynök/apostoli kormányzó követett. Lásd: BÉRES Gyula, *A tornai fősperesek, 1776–1945*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2009) 4/20–34, <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/beresgyula2.htm> (2023.11.10.); VESZELOVSKÍ Balázs, *Történeti áttekintés a Rózsnyói Egyházmegye magyarországi részének 1920 és 1952 közötti egyházkormányzatáról*, in *Magyar Sion* (2022) 253–272.

²⁰ PL, 4218/1945, Czapik Gyula egri érsek levele Mindszenty Józsefhez, Eger, 1945. nov. 22.

²¹ PL, 2240/1946 és 2461/1946, in 6025/1946, Mindszenty József levelei XII. Piusz pápához, 1946. máj. 4. és máj. (14.) 21.

leg illetékes Czapik Gyula érseknek).²² Jelezte, hogy Madarász püspök súlyos beteg, felépülésére nincs esély (augusztus 8-án valóban elhalálozott), ezért az egyházi joghatóság gyakorlása újabb nehézségekbe fog ütközni. Két javaslatot terjesztett elő: a) a Kassai Egyházmegye magyarországi részére kinevezendő káptalani helynök legyen egyben a Rozsnyói Egyházmegye magyar részének apostoli kormányzója is; b) egy és ugyanazon személy legyen a Kassai és Rozsnyói Egyházmegyéek magyar részeinek apostoli kormányzója. Utóbbi megoldást jobbnak és alkalmasabbnak tartotta, mivel ezt a két területet 1937–1939 között ily módon egyszer már összekapcsolták. A pápa által elfogadott egyik vagy másik intézkedés végrehajtásához felhatalmazást kért, hozzátéve: Őszentsége döntéséről „lelkiismeretesen gondoskodnék”.²³ Ugyanakkor azt is kérte a pápától, hogy a Kassai Egyházmegye csehszlovákiai részéről hasonlóképp apostoli kormányzó, és ne megyéspüspök kinevezésével gondoskodjon, azaz maradjon továbbra is függőben ezen egyházmegyéek területének rendezése.

Mielőtt javaslatára Mindszenty választ és útmutatást kapott volna, Madarász püspök elhalálozott, amiért a Kassai Egyházmegye Magyarországi Káptalanja 1948. augusztus 11-én össze is ült Sátoraljaújhelyen, és titkos szavazással Tost Barna olvasókanonokot megválasztotta káptalani helynöknek.²⁴ Czapik Gyula egri érsek pedig – élve a 432. kánon 2. §-ával és ezzel elejét véve a választás érvényességét megkérdőjelező hangoknak – ad cautelam (elővigyázatosságból) Tost Barnát nevezte ki káptalani helynöknek. Czapik tájékoztatta a Szentszékét, egyúttal kérte, hogy Tost Barnát bízzák meg ideiglenesen a rozsnyói rész adminisztrálásával is.²⁵ A történetet a Vatikáni Államtitkárságról augusztus 25-én érkezett távirat²⁶ zárta le: Domenico Tardini titkár arról értesítette az esztergomi érseket, hogy a Szentszék ideiglenesen

²² PL, 4711/1948, in 2764/1949, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. júl. 5.

²³ „Si Sanctitati Vestrae visum fuerit mihi talem potestatem pro hac vice facere, ea utendo de nominatione administratoris Apostolici ad nutum, provocando utique ad Apostolicam auctoritatem, conscientiose curarem”: PL, 4711/1948, in 2764/1949, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, 1948. júl. 5. Fogalmazványok és gépelt tisztázat. A 274. kánon 3. §-a és a 432. kánon 2. §-a értelmében a Kassai és a Rozsnyói Egyházmegye magyar területeiről az egri érsek mint metropolita gondoskodhat. (Az egyházi tartomány élén álló metropolita az alárendelt egyházmegyéekben a 274. kánon 3. §-a szerint „Megbízhhatja a káptalani helynököt a 432. kán. 2. § szabálya szerint”, amely szabály arra az esetre hatalmazta fel a metropolitát, ha a káptalan az előírt időn belül bármely okból nem rendelne ki helynököt.) Kétségtelen, hogy a helyzet megfelelt a hivatkozott kánonoknak.

²⁴ PL, 5659/1948, in 2764/1949, Tost Barna magyarországi kassai káptalani helynök levele Mindszenty Józsefhez, Sátoraljaújhely, 1948. aug. 12.

²⁵ Uo., Czapik Gyula egri érsek levele Mindszenty Józsefhez, Eger, 1948. aug. 14.

²⁶ PL, 5870/1948, in 2764/1949, Domenico Tardini titkár távirata Mindszenty Józsefnek, Vatikán, 1948. aug. 25.

Tost Barnabás kassai káptalani helynök személyében apostoli kormányzót nevezett ki a Magyarországon maradt csonka rozsnyói részek élére, a Rozsnyói Magyar Helynökségből pedig értelemszerűen apostoli kormányzóság lett. A táviratot szeptember 1-jei keltezéssel egy részletesebb levél követte,²⁷ amelyben Tardini megismételte Tost kinevezését, de egy tartósabb rendezés érdekében elfogadhatónak tartotta a primásnak azt a javaslatát, hogy mindkét részt egyazon apostoli kormányzó irányítsa. Erre a posztra a legalkalmasabbnak Czapik Gyula egri érseket vélte, de kérte Mindszenty véleményét és hivatalos válaszát. Ám a történet itt abbamaradt, december 26-án bekövetkezett letartóztatása miatt Mindszenty már nem tudott érdemben válaszolni.

Így Tost ideiglenes megbízatása a haláláig tartott. Őt 1951-ben Brezanóczy Pál követte, mígnem a Szentszék 1952. április 19-én kelt 3065/1952. sz. rendeletével a kassai, a rozsnyói és a szatmári részeken a mindenkori egri érseket ruházta fel mindazon jogokkal, amelyek saját főegyházmegyéjében is megillették. Ez az intézkedés előre vetítette a következő lépést. 1982. május 22-én a Szentszék megszüntette a három csonka püspökség magyar adminisztratúráját, és azokat az Egri Főegyházmegyébe tagolta.²⁸ Az egyházmegyei határok jogilag ekkortól változtak meg, és az Egri Főegyházmegye is ekkor duzzadt fel az évszázadokkal korábbi időkre emlékeztető hatalmas méretére.

A hercegprimás a Szatmári Egyházmegyével is személyi kérdések miatt foglalkozott először, mégpedig a megüresedett győri püspöki szék betöltésével összefüggésben.²⁹ Még nem jutott el Magyarországra Papp Kálmán soproni plébános 1946. május 3-ai győri püspöki kinevezésének híre, amikor az a szóbeszéd járta, hogy Scheffler János szatmári püspök lenne Róma választottja. A híresztelésre az adhatott alapot, hogy Schefflert 1945 novemberében XII. Piusz egyszer már kinevezte a Győri Egyházmegye püspökének, ő azonban kérte – és ezt a pápa méltányolta –, hogy a nehéz helyzetre való tekintettel a Szatmári Egyházmegye élén maradhasson. Most Mindszenty József kérte XII. Piusztól 1946. május 6-án írt levelében, hogy a szatmári püspökségre való tekintettel halassa el Scheffler János áthelyezését a győri püspöki székbe. Indoklása a párizsi békekötéshez fűzött illúziók tükrö: „Reméljük, hogy a béketárgyalások során, amelyek egy-két hónap múlva már megindulnak, a szatmári egyházmegye visszamarad Magyarországon.”³⁰ Ez a reménykedés

²⁷ PL, 8050/1948, in 2764/1949, Domenico Tardini titkár 5525/48. sz. levele Mindszenty Józsefhez, Vatikán, 1948. szept. 1. Eredeti, gépelt, aláírt.

²⁸ *Az Egri Főegyházmegye jubileumi sematizmusa 2000* (Eger, 2000) 19–20.

²⁹ A győri áthelyezésről lásd: TEMPFLI Imre, *Sárból és napsugárból* (Budapest, METEM, 2002) 87–90.

³⁰ PL, Processus V-700/28, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, 1946. máj. 6. A levél eredeti kézírásos fogalmazványa: f. 26–27, ennek gépelt átirata: f. 28, magyar fordítása: f. 25.

1946-ban még nem alaptalan – mindenki bízott a trianoninál igazságosabb békében –, csupán a kérvény volt okafogyott, miután Papp Kálmán kinevezése napokkal korábban eldőlt. 1948-ban viszont már tudott volt a párizsi béke még hátrányosabb döntése, három faluval tovább csökkent Magyarország területe. A Szentszék 1948. április 9-től ismét egyesítette a Nagyváradit és a Szatmári Egyházmegyéet. Ezt az újraegyesítést a román állam nem ismerte el, a két egyházmegyéet az 1948. augusztus 4-i kultusztvény csupán főesperességeknek tekintette, Scheffler szatmári püspököt pedig előbb kényszerlakhelyre deportálták, majd bebörtönözték. (Nagyvárad és Szatmár újabb különválasztására majd csak 1982. október 18-án került sor.)

Scheffler püspök a Magyarországon maradt szatmári részt (ami 27 plébániát jelentett) Barót (Barth) Mihály fehérgyarmati esperes-plébánosra mint püspöki helynökre bízta (1945–1951), akinek székhelye kezdetben Fehérgyarmat, majd 1946-tól Vállaj volt.³¹ Barót képviselte az ordináriust a püspökkari konferenciákon, s ezek jegyzőkönyveiben hol „püspöki helynök”, hol „apostoli adminisztrátori helynök” megnevezéssel szerepel (hasonlóképp Pintér Lászlóhoz, akit többnyire nagyváradit apostoli kormányzóit helynök címmel illettek). A fogalmi zavarra az 1930 és 1941 közötti sorozatos egyházszervezeti változások adhatnak magyarázatot: a Szatmári és a Nagyváradit Egyházmegyéek egyesítése Szatmárnémeti székhellyel és a szatmári püspök kormányzása alá rendelése, valamint a Magyarországon maradt részek apostoli kormányzóságokká minősítése (Mérk, illetve Debrecen székhellyel). A Szentszék 1941. június 28-án helyreállította a két egyházmegyé önállóságát, de a nagyváradit püspökséget 1941 után nem töltötte be, azt előbb Márton Áron erdélyi püspök, majd 1942 tavaszától Scheffler János szatmári püspök irányította mint apostoli kormányzó. Az apostoli kormányzóság visszavonásáról nincs apostoli dekrétum. Tehát Scheffler 1945 után a Szatmári Egyházmegyé magyarországi részeire püspökként, míg a Nagyváradit Egyházmegyé magyarországi részeire apostoli kormányzóként (adminisztrátorként) nevezett ki helynököket, ezért az „apostoli adminisztrátori helynök” titulus helytálló Pintér Lászlóra, míg Barót Mihályra pontatlan (esetében a püspöki helynök a megfelelő). A Szentszék a két erdélyi egyházmegyéet 1948. április 9-én újból egyesítette, Scheffler Jánost pedig kinevezte a Szatmár-Nagyváradit Egyházmegyé püspökévé. Erre a fejleményre Mindszenty nem tért ki tervezetében, holott értesült róla, nem is akárhogy. Az egyesítésről szóló rendelkezést ugyanis a bukaresti nuncius helyett az esztergomi érsek budapesti címére postázták... Így előbb tudott a két egyházmegyé újraegyesítéséről,

³¹ PL, 4128/1946, 927/1947, 1322/1947; Soós Imre, *A kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegyéek magyarországi területei*, in *Magyar Katolikus Almanach 1984* (Budapest, SZIT, 1984) 768–769.

mint az illetékes Scheffler püspök.³² A Magyarországon maradt területek megnevezése 1952-ig: Magyarországi Nagyváradi Egyházmegye, ennek helynöke volt Pintér László, illetve Magyarországi Szatmár Megyei Püspökség, ennek helynöke volt Barót Mihály. A Szentszék 1952-ben a szatmári részek adminisztrációját az egri, a nagyváradi részekét a csanádi püspök joghatósága alá rendelte.

Mindazokat a terveket és tapasztalatokat, amelyeket Mindszenty plébánosként, majd püspökként szerzett a plébániaszervezésekkel, a lelkipásztori munka minőségi javításával, a lehetőségek és a korlátok feltérképezésével, 1948 nyarán nagyobb léptékben próbálta hasznosítani, és felterjesztette Rómába az egyházmegyehatárok korszerűsítésére vonatkozó tervét.

A TERVEZET

A felterjesztés dátuma

Mindszenty tervét a Prímási Levéltárban őrzött iratanyag alapján Rosdy Pál foglalta össze először még 1991-ben.³³ Elemzésünkben ehhez újat részben további hazai kutatások, részben a Vatikáni Apostoli Levéltár dokumentumainak feltárásával tehetünk. Először is érdemes tisztázni a felterjesztés dátumát. A szakirodalom augusztus 31-ét említi,³⁴ azonban a Rómában immár kutatható példányon 1948. augusztus 17-ei keltezés olvasható.³⁵ Esztergomban, a Prímási Levéltárban mindkét keltezéssel létezik levéltervezet, de

³² TEMPFLI 122.

³³ ROSDY Pál, *Mindszenty József bíboros, hercegprímás tervezete új magyarországi egyházmegyék kialakítására*, in *Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai, Esztergom 1991. május 29–31.* (szerk. Bárdos István – Beke Margit; Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, 1991) 573–574.

³⁴ Rosdy Pál hivatkozott tanulmánya mellett Beke Margit és Mészáros István írásait említhetjük. Mészáros István szerint a bíboros már 1946. máj. 16-án küldött egy levelet ebben a témában a Szentszéknek (*Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975* [összeáll. Mészáros István; Budapest, Eötvös József, 1997] 30 [99. sz.]), de a Prímási Levéltár általa megadott jelzete (2551/1946) téves, mert ezen a számon Mindszenty József fakultásaival összefüggő irat található.

³⁵ Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: ASRS, AA.EE.SS.), Ungheria, Pos. 125, f. 41–51, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. aug. 17. Eredeti, gépelt, latin nyelvű levél, aláírt (Fejérdy András gyűjtése – ez és az ASRS hivatkozású további források is. Ezúton köszönöm önzetlen segítségét.) A levelet – várhatóan 2025. évi megjelenéssel – teljes terjedelemben közzé fogja a Fejérdy András, Somorjai Ádám, valamint jelen tanulmány szerzőjének közös gondozásában készülő forráskiadvány Mindszenty József és XII. Piusz pápa 1945 és 1948 közötti levelezéséről.

a Rómába beérkezett kétségtelenül augusztus 17. Mi az eltérő dátumozás magyarázata?

Mindszenty autográf feljegyzései meglehetősen kuszák, azok között az 1948. június 16-án megszavazott iskolaállamosítással összefüggő szövegek éppúgy előfordulnak, mint az egyházkormányzati átalakítás számolgatásai és tervei. A latin fordítás gépelt szövege mindkét dátummal megtalálható Esztergomban (az egyik négy-, a másik ötoldalas), ám egyik sem azonos a Rómába elküldöttel. Az augusztus 17-ei dátumú nem tartalmazza az Egri Főegyházmegye megosztását, míg az augusztus 31-ei dátumot viselő (megszólítás nélküli) átgépelésből hiányoznak a Veszprémre és Vácra vonatkozó tervek, kifejti viszont az egri módosításokat, tehát lényegében az előző kiegészítése. A Rómába elküldött 11 oldalban ezt a két eltérő dátumú iratot láthatóan ötvözték, és letisztázásakor a korábbi dátumot kapta. Nem kizárt, hogy a véglegesített levél 1993-ban az akkori egyházmegyei határrendezés iratai közé került, és máig ott maradt, ám ez az időhatár még nem kutatható a Prímási Levéltárban. Nem tudni, hogy Mindszenty levele Rómába melyik nap érkezett meg, az azon olvasható legkorábbi dátum 1948. szeptember 13., a pápa ekkor látta azt.³⁶

A tervet indoklása

Mindszenty József három, Szent Istvánra visszanyúló egyházmegye (Eger, Vác, Veszprém) felosztását javasolta, amivel hat kisebb egyházmegye jött volna létre. A három ősi egyházmegye megtartotta volna régi történelmi elnevezését, míg a három új egyházmegyét a javasolt székhelyek – Kaposvár, Kecskemét és Nyíregyháza – után nevezte el. Az új egyházmegyéik határvonalait egy roppant kezdetleges, kézzel rajzolt térképre átvezettette, és csatolta a Rómába elküldött tervezethez, ám a térképvázlat halovány vonalai olykor nem fedik a levélben írottakat, és nem adnak megoldást a tervet kifejtetlen részleteire. Egyébként komoly előszámításokat végzett. Különböző „fecnikre” jegyzetelt, ha eszébe jutott valami fontos, azt azonnal leírta az első keze ügyébe eső papírra. Használt egy kimutatást is a világ egyes országainak 125 egyházmegyéjében élő katolikusok lélekszámáról.

A rendezés időszerűsége mellett az alábbi indokokat hozta fel:

- az I. világháborút lezáró békeszerződés eredményeként négy (valójában három) egyházmegye maradt érintetlen: az egri,³⁷ a székes-

³⁶ Uo. f. 41. A beérkezett levélen kézírással „Dal S[anto] P[adre]”, azaz „a Szentatyánál” megjegyzés olvasható, valamint a hozzáfűzött utasítás: „Vedere bene”, „alaposan tanulmányozni”.

³⁷ A közvélekedés osztja Mindszenty József állítását, ám valójában az Egri Főegyházmegye nem maradt sértetlen. Bővebben lásd: 1. jegyz.

fehérvári, a váci és a veszprémi, a többi egyházmegyét érintette az államhatárok változása, és részben vagy egészben az utódállamokba kerültek (Mindszenty tervezete a Székesfehérvári Egyházmegyét nem érintette, csak a másik három, általa tévesen csonkítatlannak tudott egyházmegyét);

- a felosztásra javasolt veszprémi, váci és egri egyházmegyék túl nagyok, a hívek száma 1804 óta – amikor utoljára került sor dismembrációra – megsokszorozódott;
- peremvidékük a püspöki székhelyektől túlságosan távol esik (Egertől 100–170 km-re, Veszprémtől 150 km-re, Váctól 220 km-re), ezért a körlevelek vagy a szent olajok nehézkesen jutnak el a plébániákra, nehezen valósulnak meg az egyházlátogatások. A távolságot olyan gyakorlati problémák is tetézték, amelyek ugyan nem fogalmazódtak meg, de mindenki tudott róluk, például arról, hogy sok plébániára még a telefont sem kötötték be, ami az elérhetőséget ugyancsak megnehezítette (pl. beteghez hívást);
- miután az egyházi vezetés és a hívek földrajzilag távol esnek egymástól, meggyengült a hitélet és a hívek lelkipásztori ellátása;
- a gyengülő hitéletet különösen annak tükrében vélte aggasztónak, hogy a protestantizmus eredményesen terjeszkedett ezekben az egyházmegyékben (megjegyezzük, hogy a népszámlálási adatok kevésbé borúlátók: a Monarchia idején még 60 százalék katolikus mellett 40 százalék tartozott a többi hitfelekezethez, ez az arány a határváltozások következtében 66:34-re módosult, míg az 1949-es népszámlálás-kor a katolikusok részaránya már meghaladta a 70 százalékot),³⁸
- a protestantizmus erősödése mellett Mindszenty felhívta a figyelmet a szekták és a marxizmus terjedésére is, ami iránt a hitéletben elhanyagolt emberek különösen fogékonyak lehetnek;
- végül a keresztény családi modell sérülékenységét, a katolikusok körében is terjedő egyke-jelenséget is megemlítette.

A határrendezés célja az áttekinthetőbb egyházi szervezet elérése, és hogy az egyházi vezetés és a hívek minél közelebb kerüljenek egymáshoz. A tervzet általános elemeit követően térjünk rá a konkrét javaslatokra. Ezek kifejtésekor Mindszenty jellemzően az 1941-es népszámlálási adatokból dolgozott, amelyek olykor eltértek a korabeli sematizmusokban vagy a plébánosok jelentéseiben közölt adatoktól.

³⁸ KOVACSICS József, *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963) 306. Újabbán lásd: BALOGH Margit – GERGELY Jenő, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992* (Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1996) 170.

A Veszprémi Egyházmegye felosztása Veszprémre és Kaposvárra

A Veszprémi Egyházmegyét mindig katolikus többség jellemezte, az 1910-es népszámlálás 79 százalékra tette arányukat, ami 1949-re is csak 75,6 százalékra csökkent. 706.300 főnyi katolikus lakossága 316 plébániához tartozott. Mindszenty lényegében az egyházmegye Balaton mentén történő kettéosztását javasolta. (Tervezete szerint Siófok és Enying még Veszprémnél maradt volna, azonban 1993-ban előbbi Kaposvárhoz, utóbbi Székesfehérvárhoz került. Nagykanizsa környékére vonatkozó terve sem valósult meg: Mindszenty ugyanis meghagyta Veszprémnél, míg 1993-ban Kaposvárhoz csatolták, de a többi változtatási javaslata sokban visszaköszön majd 1993-ban.)

Az új kaposvári püspökség lélekszáma 312.646 fő lett volna, és nemcsak Veszprémtől, hanem a Pécsi Egyházmegyétől is kapott volna néhány plébániát: a Somogy vármegyében lévő Felsőszentmártont, Lakócsát, Mozsgót, Szentlászlót és Szigetvárt, valamint ezek filiáit, továbbá a baranyai Bogdása somogyi filiáit (magát a plébániát nem). Az egyházmegye területét Somogy vármegye képezte volna, a Balatontól a Dráváig (lásd a 2. és 3. térképmellékletet). Ugyanakkor 413.386 katolikus maradt volna a Veszprémi Egyházmegyében, a korábbi lélekszám 58 százaléka. A Pécsi Egyházmegye katolikus népessége csupán 19.732 fővel, azaz négy százalékkal csökkent volna (539.646 katolikusról 519.914-re).

A Váci Egyházmegye felosztása Vácra és Kecskemétre

A Váci Egyházmegye felekezeti arányai az országos átlaghoz igazodtak: a lakosság 67 százaléka katolikus, míg 23 százaléka református, 6 százaléka evangélikus, 4 százaléka izraelita vallású volt. A katolikusok lélekszámát Mindszenty 1.181.102 főben adta meg, míg a nem katolikusokét 800 ezer főre becsülte. Alapvetően ezen egyházmegyéből javasolta létrehozni az új Kecskeméti Egyházmegyét 63 plébániával és 525.916 katolikus hívővel. A számolásokba azonban hiba csúszott. A Rómába megküldött felterjesztés szerint a Kecskeméti Egyházmegyéhez tartozna két esperesség (a Csongrádi és a Kiskunsági) 419.040 hívővel (ez a szám helyes), valamint a Szolnoki esperességtől további 18 plébánia 206.916 hívővel. Ez utóbbi szám viszont elírás, helyesen százezerrel kevesebb hívő tartozott ide.

Történt ugyanis, hogy a kézírásos helyesbítést rosszul gépelték át, és a figyelmetlen gépiró az egyest kettesnek olvasta. Pedig ránézésre is látszik, hogy a 419 ezer és a 206 ezer összege meghaladja a 600 ezret, tehát ha a szöveg gépelője belegendolt volna a számokba, akkor visszakérdez: a két sorral alábbi összesítés miért csak 525.916 főben adja meg a Kecskeméti Egyház-

megye katolikusainak számát... (Bár ez a szám is csak rossz összeadással jön ki, mert a két helyes részadat – 419.040 + 106.916 – összege helyesen 525.956, azaz negyvennel több, mint az iratban szereplő összesítés.) A számításokat ellenőrizve Mindszenty is 525.956-tal számolt, mert csak így jön ki a Váci Egyházmegye megmaradó lélekszámának megadott 650.345 fő. Azonban ő is elmulasztotta az új egyházmegye hívőinek számához hozzáadni a székelyül kiválasztott Kecskemét 67.344 fős katolikus lakosságát... Ezt a számot is figyelembe véve már teljesen borul a pápának írt statisztika. Kecskeméthez nem 525.916, nem is 516.956, hanem 593.300 fő került volna, míg Váchoz a felterjesztésben megadott 650.345 főhöz képest 582.961 fő tartozott volna (és így – de csak így – a kecskemétihez került 593.300 és a nagyváradihoz átsatolt 4.841 mezőtúri fővel együtt pontosan kijön a Váci Egyházmegye katolikusainak 1.181.102 főre megadott száma). Másutt is vannak eltérések az eredeti kézirat, az átgépelte szöveg, annak újra és újra javítgatott tisztázata, majd a végleges szöveg között. Persze ennek az egész újraszámolgatásnak nincs különösebb értelme, mondhatni csak a történések kukacoskodása. Arra azonban rá lehet vele világítani, hogy milyen fontos visszaolvasni és ellenőrizni a legmagasabb helyre megküldött iratok szövegét, elkerülendő egy esetleges kínos baklövést.

Az Egri Főegyházmegye „feldarabolása”

Míg az egri érsekség területén a 19. században a latin rítusú katolikusok és a reformátusok még kb. 45-45 százalékos részesedéssel mondhatni egyenlő arányban voltak képviselve, addig a 20. század második felében ez az arány némileg eltolódott a katolikusok javára. A főegyházmegyét Mindszenty nem kettéosztani, hanem „feldarabolni” javasolta. Egy része a Nyíregyházi Egyházmegyéhez került volna, amelyet az Egri mellett a Váci Egyházmegye területéből rakott össze, ám a felterjesztés mégsem tartalmazza, hogy konkrétan mely váci területet kívánna Nyíregyházához csatolni.

Egertől négy plébánia – Dévaványa, Pusztacseg, Kunszentmiklós és Mesterszállás – 15.607 katolikusát a nagyváradi püspökséghez sorolta át, aminek következtében Kunszentmárton és Mesterszállás továbbra is enklávéként képezett volna, körülvéve a felállítandó Kecskeméti Egyházmegyével. Mindszenty Nagyváradot a Váci Egyházmegye rovására is megnövelte a mezőtúri plébánia átsatolásával. Ez a javaslat összesen 20.448 katolikust érintett volna, amint írta is a felterjesztésben: „Így a megcsonkított Nagyváradi Egyházmegye lélekszáma (fenntartva a jogot az elszakított részekre, de nem számítva az adott rész lelkeit) $136.108 + 20.448 = 156.556$. A la-

kosság száma jól nőtt ebben a régióban, így jelenleg mintegy 170.000 főre tehető.”³⁹

Mindszenty tervezete a párizsi békeszerződésben foglalt államhatár-változásokra egyebekben nem reagált, csupán a Nagyváradi Egyházmegye Magyarországon maradt részének említett növelését és központjának Debrecenből Békéscsabára történő áthelyezését javasolta. Arra semmi nem utal a szövegben, hogy ez a székhelyváltoztatás milyen területi módosulással járt volna. Csupán a tervezethez csatolt elnagyolt térképből lehet következtetést levonni: eszerint Debrecen törvényhatósági jogú (thj.) város igen nagy kiterjedésű közigazgatási területét megfelelték: egy része az új Nyíregyházi Egyházmegyéhez került, míg Debrecen és közvetlen környéke maradt a Nagyváradi Egyházmegyénél, megszüntetve ezzel a terület félszigetszerű kinyúlását (lásd a 2. és 4. mellékleteket, függőlegesen vonalkázva az esetlegesen átcsatolandó területet, illetve jelezve a határ kérdésességét).

Ám nincs kizárva, hogy a térképvázlat nem hűen követi Mindszenty elképzelését, és valójában Debrecen és környéke Nyíregyházához történő teljes átcsatolására gondolt, de nem kizárt az ellenkezője sem, azaz a kálvinista nagyváros továbbra is Nagyváradhoz tartozott volna. Az előzményekben ugyanis felbukkan egy szolnoki püspökség terve is, ami Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területét ölelte volna fel, mivel az messze esik Váctól is, Eger-től is: „Ajánlatos volna ezt a közigazgatási egységet egyházkormányzati egységgé tenni. A 424.970 lakosból 268.568 a r[ómai] k[atolikus]. 4 olyan nagy város van, amelyekben a katolicizmus gyenge kisebbség. A megyeszékhely, Szolnok 42.011 lakos[á]ból 33.283 katolikus hívővel.”⁴⁰ A Szolnoki Káptalant az egri megosztásával képzelte el: 14-ből átadna hat stallumot Szolnoknak. A tervezett szolnoki püspökség részeit viszont már nem sorolta fel, mivel az ötlet tovább módosult:

Szolnok helyett lehetne székhely Debrecen, a püspökség pedig tiszántúli egyházmegye (Jász-Nagykun, Hajdú és Szabolcs vármegyék területén). Így már Vác csak a szolnoki kerületeket adná át, az abony–újszászit nem. Eger megtartaná a tiszáninneri részt, de leadná az egész tiszántúli részt (Jász-Nagykun, Hajdú, Szabolcs). Nagyvárad átadná Hajdú vármegyét, Debrecen és – innét leköltözve a természetesebb székhelyre, Békéscsabára – kárpótlásként megkapná Jász-Nagykun vármegye déli részét.⁴¹

³⁹ „Sic numerus animarum dioec[esis]. mutilatae Magnovaradinensis (reservato iure ad partes divulsas non numeratis tamen animabus illius partis) esset 136.108 + 20.448 = 156.556. In regione ista quoque bene multiplicantur incolae, ergo nunc iam adaequat circa 170.000”: ASRS, AA.EE. SS., Ungheria, Pos. 125, f. 49, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. aug. 17.

⁴⁰ PL, 4968/1948, Mindszenty József eredeti kézírásos fogalmazványa.

⁴¹ Uo.

Az ötletelések vége az lett, hogy Mindszenty a benyújtott tervezetben sem Szolnokot, sem Debrecen nem nevezte meg püspöki székhelyként, hanem Nyíregyházát javasolta az új egyházmegye központjának, míg Békéscsabát a megcsonkított Nagyváradai Egyházmegye általános helynökének új székhelyévé tette (Debrecen helyett).

Mindszenty tervezetében említi a Szatmári Egyházmegyét is: települések, plébániák vagy filiák megnevezése nélkül csupán „keskeny nyugati sávjának” Nyíregyházához csatolását javasolja. Nem egyértelmű, hogy csak a Magyarországhoz került rész nyugati sávjára, avagy a teljes Szatmári Egyházmegye nyugati sávjára gondolt, amit az új magyar–román államhatár jelölt ki. Előbbi esetben csupán egy sáv levágásával az egyébként is apró Szatmári Egyházmegye magyarországi része egy esperesi kerület méretére zsugorodott volna. Utóbbi esetben viszont az egyházmegye Magyarországon maradt része teljesen beolvadt volna a Nyíregyházi Egyházmegyébe. A működőképesség szempontja a teljes beolvasztás mellett szól, hiszen összesen csupán 23 plébániát érintett. Ám a Rómába küldött térképvázlaton a Szatmári Egyházmegye érintetlen, ezért a tanulmányunkhoz csatolt mellékleteken (2. és 4.) Szatmár a trianoni, illetve párizsi békekötés után Magyarországon maradt területtel látható. Pedig Szatmár növelése is indokolt lett volna: Barót Mihály helynök az 1947. október 8-ai püspökkari konferencián arról panaszkodott, micsoda nehézséget jelent, hogy plébániáik óriási többségben református egyházközségek közé ékelődtek be.⁴² Erre vonatkozóan azonban Mindszenty tervezete nem ajánlott megoldást.

A TERVEZET SZENTSZÉKI FOGADTATÁSA

Mindszenty javaslata nem postai úton érkezett meg a Vatikáni Államtitkárságra, mert a borítékon nincs pecsét vagy bélyeg, ám azt nem tudjuk, hogy ki kézbesítette. Az iratot az Államtitkárság két szekciója közül az első, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja fogadta és dolgozta fel. Elsőként Giulio Barbetta véleményezte szeptember 19-én, egy Mindszenty-nél két évvel idősebb olasz pap, aki már sok éve foglalkozott a magyarországi ügyekkel.

⁴² *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között* (Egyháztörténeti források 1) (vál., bev., s.a.r. Beke Margit; Budapest, MTA BTK TTI, 2015) 329, Az 1947. okt. 8-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 24. napirendi pont.

Giulio Barbetta értékelése

Először is roppant udvariasan, mégis érezhetően megütközve észrevételezte, hogy Mindszenty nem egyeztetett az érintett egyházmegyéek illetékeseivel. Emlékeztetett arra, hogy nem először jár el így, mert – kihasználva primási pozícióját, és hogy nincs apostoli nuncius az országban – az érintett felek meghallgatása nélkül koadjutor segédpüspököt kért Virág Ferenc pécsi, majd Bánáss László veszprémi püspöknek. „Most aztán bemutatja három egyházmegye felosztásának teljesen kidolgozott tervét, és kijelenti, hogy nem konzultált a püspökökkel, nehogy megsértse érzékenységüket, és hogy a változtatásokra – ahogy mondani szokták – suba alatt, csak a püspök halálakor kerüljön sor.”⁴³

Barbetta leszögezte, hogy három ilyen fontos egyházmegye (ráadásul Eger érseki székhely) felosztásakor kellő nyugalommal és körültekintéssel kell eljárni, mindez elképzelhetetlen az egyházmegyéek kormányzó püspökök, sőt az egész magyar püspöki kar egyetértése nélkül. Annál is inkább, mert a tervezet kisebb kiigazításokat tartalmaz a fel nem darabolandó egyházmegyéek (így Pécs és Szatmár) rovására is, és mert a püspöki kar egésze nem mindig osztja a primás látásmódját (például az iskolaügyben). Ráadásul a megküldött adatokat elégtelennek tartotta ahhoz, hogy a (püspöki szolgálatot felügyelő) Konzisztoriális Kongregáció pontos képet alkothasson akár a felosztás célszerűségéről, akár a felosztás lehetőségéről (szemináriumok, káptalanok, püspökségek stb.), és még csak nem is ellenőrizte az összeadások helyességét...

Nem értett egyet Mindszentyvel abban, hogy politikailag megfelelő lenne az időzítés, hiszen a magyar kormány éppenséggel tiltakozni akart, amiért nem kérdezték meg a legutóbbi rendelkezések, így három püspök (Bánáss László, Papp Kálmán, Virág Ferenc) kinevezése alkalmával. Összegzésül felhatalmazást kért, hogy beszélhessen a tervezetről Czapik Gyula egri érsekkel, akinek közeli érkezését Rómában már bejelentették; valamint arra,

⁴³ „...ora poi presenta, bel’ e fatto, un progetto di divisione di tre dioeci e dichiara che non ha sentito i Vescovi per »non urtarne la suscettibilità« e che la diversione dovrebbe avvenire, come suol dirsi, alla chetichella »occasione mortis Episcopi«: ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 125, f. 40, G. Barbetta kézírásos feljegyzése, 1948. szept. 15. – Mindszenty tervezetének kifogásolt sorai: „Novas istas ordinationes solummodo pro casu mortis commendabam, unacum mutationibus, non ignorans humanam susceptibilitatem. Liceat tamen has ordinationes et mutationes in ratione iam nunc edicere rogare et si Sanctitati Vestrae ita placuerit, de decisionibus me certiozem facere. Propositum meum est resultatum longioris studii, profundioris occupationis et ponderationis conscientiosae. In oris schysmae et in medio protestantismi a studio Ecclesiae fortidicandae ducebar”: uo. f. 51, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. aug. 17.

hogy megtudakolja Angelo Rotta, az utolsó budapesti nuncius véleményét a felterjesztésről.

A tervezetben érintett főpapok

Mit is fűzhetünk a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja magyar referensének véleményéhez? Mindszenty valóban azzal zárja levelét, hogy az új rendelkezéseket csak elhalálozás esetén javasolja, az új kinevezésekkel együtt. Ez akár fokozatosságra is utalhatna, ám Mindszenty az emberek közismert alkalmazkodóképességével indokolta az ütemezést (ami leplezetlen utalás arra, hogy a vágyott püspöki hivatal elnyerése elviselhetőbbé teszi a területcsorbítást). Mindszenty vázolta a káptalanok megosztását is, de megkérdezésüket mellőzni kívánta, azt csak az egyházmegyéék megosztásának érdemi szakaszában tartotta időszerűnek. Mindezek ellenére azt kérte, hogy az intézkedést a pápa „elvi síkon már most rendelje el”, hogy „az egyházszakadás peremvidékén és a protestantizmus közepén erősítsem az egyházat”.

Az egyébként sem tapintatos Mindszenty nemigen volt tekintettel személyi érdekekre, ha magasabb rendű egyházkormányzati szempontok merültek fel. Kik állnak ekkor az érintett három egyházmegye élén? Igen hasonló életkorú főpapok. Czapik Gyula (1887–1956) egri érsek volt a legidősebb a maga 61 évével, 1943 óta igazgatta az Egri Főegyházmegyét, előtte pedig Mindszenty elődje volt a veszprémi püspöki székben. A püspöki javadalom átadás-átvétele bizony komoly pénzügyi konfliktusokkal járt, és megalapozta a két főpap egymás iránti tartós ellenszenvét. Veszprém élén a 60 éves Bánáss László (1888–1949) állt, ő kifejezetten Mindszenty kétszeri jelölésének köszönhetően lépett elő apostoli kormányzóból püspökké. Mindszenty először 1945. november 8-án terjesztette fel egyedüli jelöltként veszprémi püspöknek mint olyan személyt, akinek erényei mellett „nem megvetendő kapcsolatainak vannak a jelenlegi kormánnyal és az oroszokkal is, így püspökként nagy hasznára válhat az egyháznak és az országnak”.⁴⁴ A bíboros 1946. április 22-én megismételte javaslatát, végül Bánáss szeptember 4-én elnyerte a kinevezést. Hamar kiderült azonban, hogy súlyos rákbetegségben szenved, ami már kifejezetten akadályozta munkája végzésében. Vác élén Pétery József állt, aki 1948-ban még csak 58 esztendősen. 1944-ben ő volt Mindszenty József (és egyidejűleg Kovács Sándor és Hamvas Endre) püspökké szentelésén a szertartást végző Serédi Jusztinián hercegprímás mellett az egyik társzentelő. Krónikus betegség nem gyötörte. Tehát Bánássat leszámítva egyikő-

⁴⁴ „...etiam gubernio actuali et Russis haud despiciendas habet relationes, et sic multum prodesse posset Ecclesiae et patriae ut episcopus”: PL, 3510/1945, in 3036/1946, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1945. nov. 8.

jük esetében sem kellett közeli elhalálozással számolni. És ő az egyetlen, aki tudott valamit Mindszenty elképzeléséről, sőt azt helyeselte is.

Mindszenty valót írt, amikor az előzetes egyeztetések mellőzését említette. Az érintett egyházmegyéek levéltárában őrzött hivatalos dokumentumok között sehol nincs erre vonatkozó irat. Egyedül Esztergomban található egy rövidke levél, amelyet Kögl Lénárd írt Zakar Andrásnak, azaz a Veszprémi – és egyidejűleg az Esztergomi – Egyházmegye számvevője a bíboros titkárának. A levélből kiderül Kögl beavatottsága, és hogy ő tájékoztatta Bánáss László veszprémi püspököt a Veszprémi Egyházmegye kettéosztásának és a Kaposvári Egyházmegye létrehozásának tervéről.

Püspök urunk kedvezően fogadta a nagy tervet és kijelentette, hogy a maga részéről nem kímél anyagi áldozatokat, csak „nagyon gondos” előkészítést kíván. Mihelyt állapota megengedi, vissza fogja adni Őemenciája betegyánál tett látogatását s személyesen fogja megtárgyalni a kérdést.⁴⁵

Kögl kifejezte segítőkészségét a „nagy terv gazdasági előkészítésében”, és kilátásba helyezte, hogy Mindszenty eredeti elképzeléseit is felülmúlva az „egész somogyi gazdasági érdekeltségeinket, készleteinket és összes befektetéseinket a halastavakkal együtt a nemes célra engedhetnénk át”.⁴⁶ Sajnos ennél több Kögl szerepéről nem maradt fenn, még személyes hagyatékában sem, ugyanis Mindszenty letartóztatása után minden nála lévő esztergomi vonatkozású iratot elégetett. Tehát három, legfeljebb négy beavatott bizalmason – Zakar András, Kögl Lénárd, Drahos Jánoson és a levéltáros Fábíán Jánoson – kívül senki nem tudott Mindszenty elképzeléseiről. Czapik Gyula egeri érsek 1948 szeptemberében járt Rómában, nem kizárt, hogy ott – ha mástól nem, Barbettától – hallott a tervről, de ennek dokumentációja egyelőre ismeretlen.

Az időzítésről a bíboros valóban azt írta felterjesztésében, hogy „ezek a változtatások most könnyebben végrehajthatók, mert az ügyről nem kellene az állammal tárgyalni”.⁴⁷ Ezek nem egy kompromisszumokra kész egyházfő szavai, inkább csak szimpla manőverezés. Mire is alapozta Mindszenty a következtetését? Feltehetően arra a fagyos légkörre, ami az iskolák államosítását követően uralta az állam és a katolikus egyház kapcsolatát. 1948 augusztusa az állam és egyház kapcsolatának egyik mélypontja. Később még tovább

⁴⁵ PL, 2862/1948, Kögl Lénárd levele Zakar Andrásnak, Veszprém, 1948. ápr. 10. Eredeti, gépelt, aláírt.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ „Nunc eo facilius mutationes hae possibiles essent, quia de re nunc non debet tractari cum Statu”: ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 125, f. 50, Mindszenty József levele XII. Piusz pápához, Esztergom, 1948. aug. 17.

romlott a helyzet, de az adott pillanatban a tárgyalási hajlandóság valóban befagyott. Az iskolaállamosítást megelőző politikai harcban Mindszenty nem volt hajlandó arra, hogy az egyezkedés érdekében elismerje a kommunista rendszert és annak intézkedéseit, és a püspöki kar előtt leszögezte: „Ilyen körülmények között a tárgyalásba-bocsátkozás veszedelmes és céltalán.”⁴⁸ Az események őt látszottak igazolni: merényletté torzított baleset miatt statáriális eljárásban halálra (majd kegyelemből életfogytiglanra) ítélték Pócspetri katolikus plébánosát, június 16-án államosították a felekezeti iskolákat, július 27-én Mihalovics Zsigmondot, az Actio Catholica igazgatóját távollétében tizenöt, Lénárd Ödönt, az Actio Catholica kulturális vezetőjét hat év fegyházbüntetésre ítélték. A befagyott politikai légkört tovább dermeszteni azzal, hogy előzetesen nem tájékoztatják a kormányt fajsúlyos egyházkormányzati intézkedésekről – Rómában ez láthatóan elképzelhetetlen volt, míg Mindszenty kifejezetten előnyösnek vélte. Mintha tudatosan kirekesztette volna a való világot, és a vérfagyasztó hírek értelmezése helyett mással foglalkozott. Önkéntes bezárkózása egy elefántcsonttoronyba ekkor kezdődött el.

Ami az elégtelen adatokat illeti, ebben is volt igazsága Barbettának. Az övével egyező véleményünk szerint a tervezet és térképmelléklete meglehetősen kapkodva összerakott, pontatlan és eltérő adatokkal operáló felterjesztés volt.

A terv utóélete

Az egyházmegyehatárok módosításának észszerű, de előkészítetlen terve Rómában jobbra csak partizánakciónak tűnhetett, és nemigen válthatott ki más választ, mint a háritást. A felterjesztésre 1948. december 24-i dátummal Domenico Tardinitől érkezett az elutasítás:

Az Apostoli Szentszék szívesen szem előtt fogja tartani az Általad javasolt kezdeményezéseket. Sajnos azok a válságok, amelyekben Magyarország jelenleg érintett – úgy tűnik –, nem teremtik meg az egyház és állam közös fellépésének és a polgárok kölcsönös egyetértésének azon feltételeit, amelyek feltétlenül szükségesek az ilyen tervek sikeres és békés megvalósításához.⁴⁹

⁴⁸ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások...* 436, Az 1948. jún. 10-ére összehívott rendkívüli püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 15. napirendi pont (kiemelés az eredetiben).

⁴⁹ „Perlibenter Apostolica Sedes a te proposita incepta prae oculis habebit. At pro dolor rerum discrimina, in quibus Hungaria nunc versatur, haud videntur ostendere ea adesse elementa consociatae actionis inter Ecclesiam et Statum mutuaeque inter cives consensionis, quae omnino necessaria sunt ad eiusmodi consilia et incepta in rem feliciter tranquilleque adducenda”. ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 125, f. 39rv. A Prímási Levéltárban a 4968/1948-as vonatko-

A választ Mindszenty már nem láthatta, mivel 1948. december 26-án tartóztatták, és ezt követően már soha nem tért vissza Esztergomba. A nagyszabású terv tehát elakadt. Ám említsük meg, hogy ettől a tervtől függetlenül egy kisebb határkiigazításra Mindszenty kezdeményezésére mégiscsak sor került: még 1948. február 27-én írta XII. Piusznak az a levelét, amelyben Papp Kálmán győri püspök egyetértését bírva hozzájárulást kért egy plébánia és három filia hovatartozásának megváltoztatásához.⁵⁰ Az egyeztetett és kisléptékű kérvényre az egyházmegyei ügyekben illetékes Konzisztoriális Kongregáció meglepően gyorsan, már április 24-én válaszolt, és XII. Piusz pápa jóváhagyására hivatkozva elrendelte, hogy a győr-révfalui plébánia, továbbá Kisbácsa és Novák leányegyházak Esztergomtól a Győri Egyházmegyééhez, Feketeerdő leányegyház pedig Győrtől az Esztergomi Főegyházmegyééhez csatoltassék át.⁵¹ A határozat végrehajtására Mindszenty József teljes körű és átruházható felhatalmazást kapott. Ennek alapján a kivitelezés aprólékos feladatával Drahos János érseki helytartót bízta meg. Ő pedig hónapokig levelezett, térképeket rajzolt és egyeztetett a részletekről, mígnem 1948. október 2-án arról értesítette az érseket, hogy a dekrétum rendelkezéseit végrehajtotta. Ugyanerről tájékoztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot is azért, hogy november 1-jétől a kongruajegyzékben vezessék át a változtatásokat, amire a határkiigazításban érintett papok államtól kapott juttatásának kiutalhatósága miatt volt szükség.⁵²

Mindszenty a budapesti amerikai követségen töltött másfél évtized alatt (1956–1971) szembesült az Apostoli Szentszék szemléletével, ami a háború utáni években sem Magyarországon, sem a környező országokban nem tartotta időszerűnek az egyházi struktúra bolygatását. Majd csak 1960-ban került sor Ausztriában az Eisenstadti Egyházmegye felállítására a korábban a Győri, illetve a Szombathelyi Egyházmegyééhez tartozó területekből. Mindszenty épp ezt megakadályozandó írt levelet XXIII. János pápának – tegyük hozzá: ezúttal is eredménytelenül.⁵³

zó iratcsomóban Tardini titkár levele nem található.

⁵⁰ PL, 1614/1948, in 249/1949, Mindszenty József levele XII. Piuszhoz, 1948. febr. 27. Kézírásos fogalmazvány és gépelt, nem végleges tisztázat.

⁵¹ PL, 5042/1948, in 249/1949, Strigoniensis–Jaurinensis de mutatione finium. Decretum, die 24 aprilis 1948, n. 249/48, S. Congregatio Consistorialis. Autográf, latin nyelvű, Raffaele Carlo Rossi bíboros, a Konzisztoriális Kongregáció titkárának aláírásával. (Megjegyzés: Feketeerdő 1993-ban visszakerült a Győri Egyházmegyééhez.)

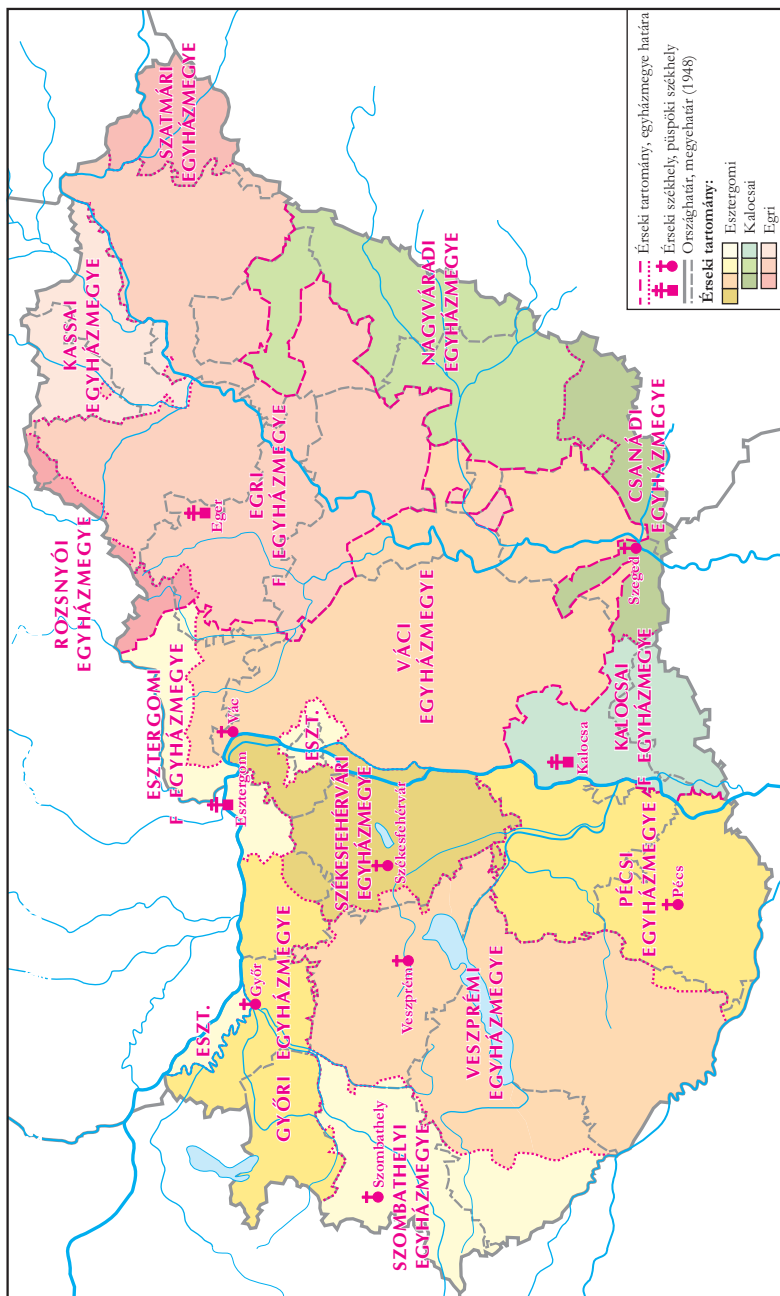
⁵² PL, 6680/1948, in 249/1949, Drahos János érseki helytartó leveleinek kézírásos fogalmazványai, 1948. okt. 2.

⁵³ 1960-ban Mindszenty József a budapesti amerikai követségen tartózkodott immár negyedik éve. Az 1960. jan. 22-én kelt levelét a State Department nem engedte eljuttatni a címzetthez, mert politikai jellegűnek ítélte és nem spirituális vezetővel való kapcsolattartásnak. Elemzését, tartalmi összefoglalását és angol nyelvű szövegét közölte: SOMORJAI Ádám, *Sancta Sedes*

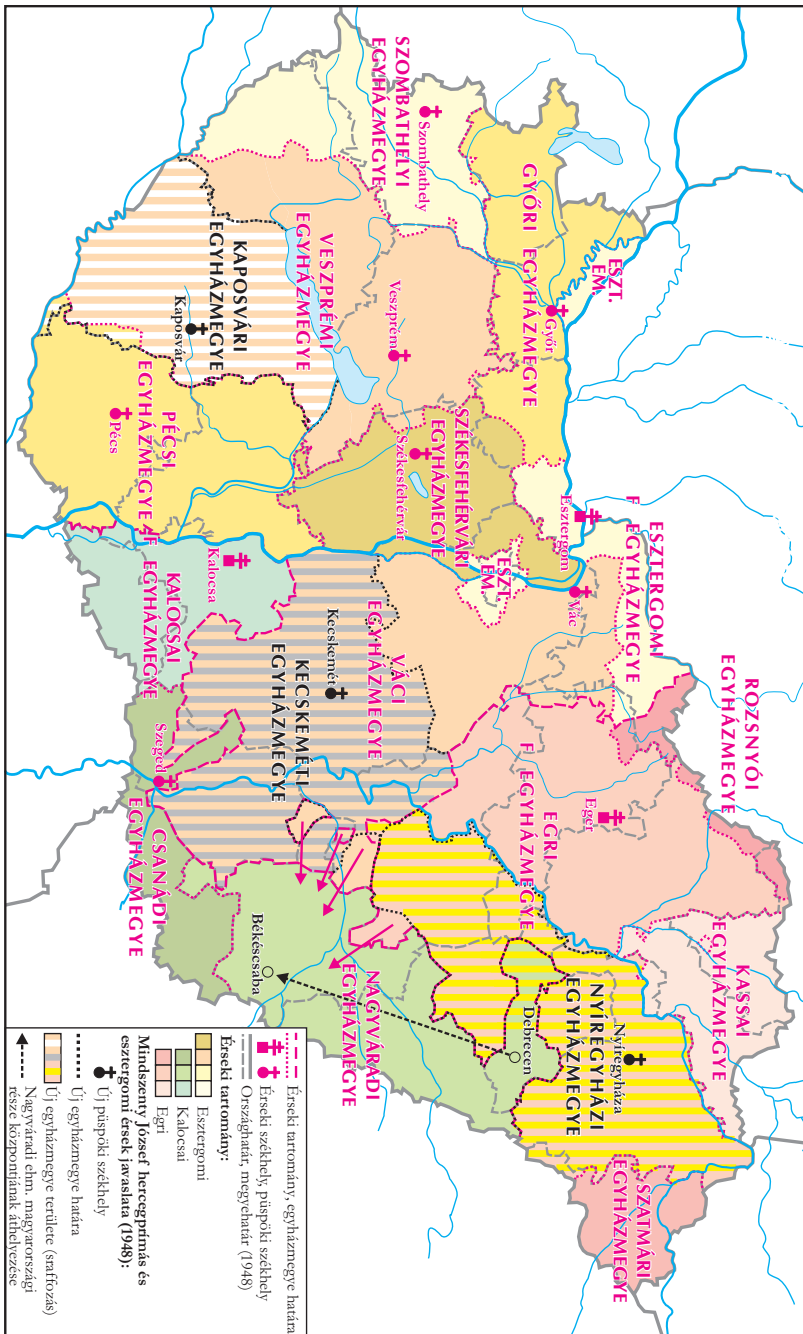
A további területi változások között 1968-ban a Kalocsai Főegyházmegye déli részeiből Szabadkán, ugyanekkor a hajdani Csanádi Egyházmegye részeiből Nagybecskerekén (Zrenjaminek) alapított püspökséget az Apostoli Szentszék, ezeket a változásokat Mindszenty nem kommentálta. Nagyszombat már csak két évvel halála után, 1977-ben emeltetett érseki rangra. Ezeket a változásokat követte a két új egyházmegye és az új egyházmegyei határok kialakítása 1993-ban. Az 1993-as szentszéki intézkedéskor bizonyára tanulmányozták Mindszenty javaslatát is, de természetesen nem követték minden tekintetben. Három helyett csak két új egyházmegye alakult, Nyíregyháza helyett Debrecen lett a latin püspöki székhely, Kecskemét pedig csak a Kalocsai Főegyházmegye új nevében jelent meg (mivel 1993-ban a Kalocsai Főegyházmegye területéhez is hozzányúltak, amit Mindszenty nem tett meg). A részletekben tehát sok az eltérés, de az 1948-as javaslat lényege megvalósult, amennyiben kisebb méretű egyházmegyék jöttek létre, amiben Mindszenty József az eredményesebb és hatékonyabb lelkipásztorkodás zálogát látta.

Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1956–1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása II: Tanulmányok és szövegközlések (Budapest, METEM, 2009) 44–46, 176.

MELLÉKLET

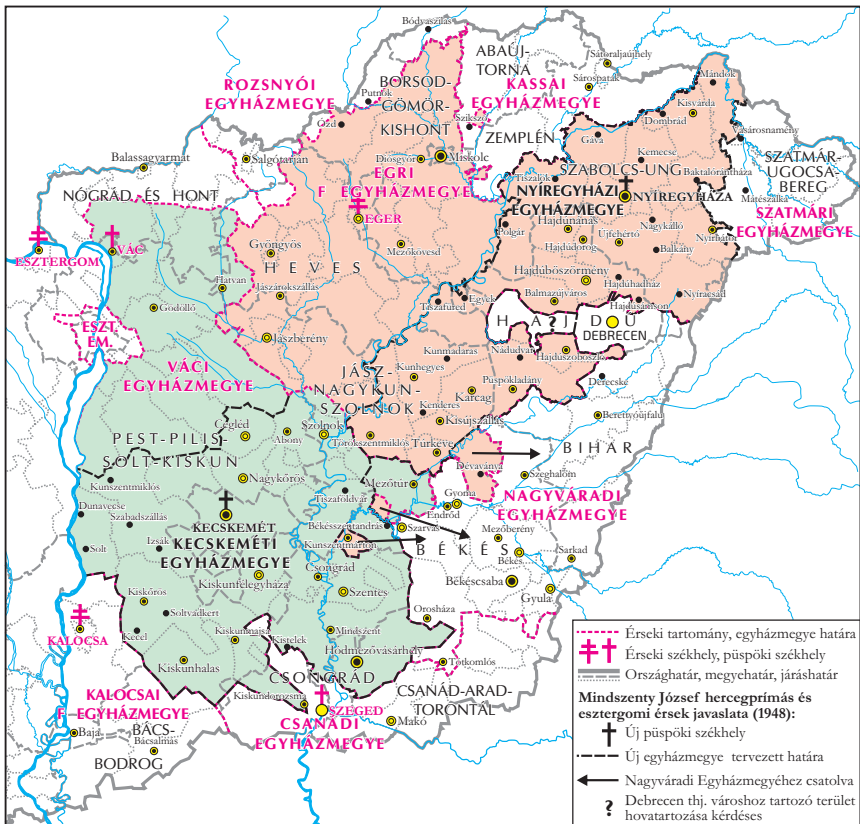
1. térkép: RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYÉK, 1945–1982 (Készítette Nagy Béla)

2. térkép: MINDSZENTY JÓZSEF JAVASLATA AZ ÚJ EGYHÁZMEGYEI HATÁROKRA, 1948 (Készítette Nagy Béla)

3. térkép:
 MINDSZENTY JÓZSEF JAVASLATA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE MEGOSZTÁSÁRA, 1948
 (Készítette Nagy Béla)

4. térkép:
MINDSZENTY JÓZSEF JAVASLATA A VÁCI EGYHÁZMEGYE
ÉS AZ EGERI FŐEGYHÁZMEGYE FELOSZTÁSÁRA, 1948
(Készítette Nagy Béla)

◆◆◆ NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

Az egyházmegyei határok 1993. évi rendezésének rövid története

Szent II. János Pál pápa harminc évvel ezelőtt, 1993. május 31-i keletkezéssel adta ki a *Hungarorum Gens* kezdetű pápai bullát, amely rendezte a magyar egyházmegyék határait.¹ A magyar egyház életének erről a fontos eseményéről eddig a következő jelentősebb írárok jelentek meg a teljesség igénye nélkül: Az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye új határaitól Dékány Vilmos segédpüspök írt a főegyházmegye 1997-es névtárában.² 1998-ban Erdő Péter egyházbiztos írt róla nemzetközi kitekintésben egyházbiztos szempontról.³ A történelmi Magyarország egyházmegyéinek évszázadok során történt módosításait mutatta be Török József professzor a Vatikánban rendezett magyar kiállítás katalógusában 2001-ben.⁴ Visszaemlékezéseiben 2015-ben említést tett róla Angelo Acerbi c. érsek, pápai nuncius.⁵ Legutóbb pedig Tóth Tamás történész érintette a témát meglehetősen szűkszavúan Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak újrafelvételével együtt.⁶

Az egyházmegyék határrendezéséről bőven írt a korabeli sajtó. Az évforduló kapcsán ezeket a híreket tekintjük át kiegészítve azokat a fent jelzett írásokban közölt információkkal, az Esztergomi Főegyházmegye körlevele-

¹ *Acta Apostolicae Sedis* (1993) 869–876. A püspököknek írt pápai levél a Vatikán honlapján: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/1993/documents/hf_jp-ii_apl_19930530_hungaricae-nationis.html (2022.07.29.).

² DÉKÁNY Vilmos, *Az esztergomi érsekség új határai 1993*, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye jubileumi névtára 1997* (szerk. Dékány Vilmos – Míg Balázs; Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, 1997) 538–543.

³ ERDŐ Péter, *A magyar és az európai egyházmegyék az utóbbi tíz évben*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (1998) 269–277.

⁴ TÖRÖK József, *La storia dell'ultimo decennio (1990–2000)*, in *Mille anni di cristianesimo in Ungheria* (a cura di Cséfalvay Pál – M. Antonietta De Angelis; Budapest, Conferenza Episcopale Ungherese, 2001) 139–148, különösen 143–144.

⁵ ACERBI, Angelo, *Egyház és társadalom a visszanyert szabadság első éveiben: egy nuncius emlékei*, in *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015* (METEM Könyvek 84) (szerk. Fejérdy András, Budapest – Róma, METEM – Balassi Intézet – Római Magyar Akadémia – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2015) 15–18.

⁶ TÓTH Tamás, *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1990-ben és az egyházmegyei határok újrendezése*, in *Uő, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből* (Budapest, SZIT, 2021) 301–317.

inek adataival, illetve személyes élményekkel.⁷ Az eseményeket elsősorban az Esztergomi Főegyházmegye és a főpásztor, Paskai László bíboros szem­ szögéből mutatjuk be.

I. AZ EGYHÁZMEGYEI HATÁROK RENDEZÉSÉNEK TÁVOLI ELŐZMÉNYEI

Magyarországon az egyházmegyei határok rendezésével a 20. század köze­ pén érdemben tiszteletre méltó Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek foglalkozott.⁸ 1948 közepén küldte meg tervezetét XII. Pi­ usz pápának, amelyben javaslatot tett három új egyházmegye létrehozására, Kaposvár, Kecskemét és Nyíregyháza székhellyel. A nagy kiterjedésű egy­ házmegyék felosztását látta szükségesnek, hogy főpásztoraik könnyebben alakítsanak ki kapcsolatot papjaikkal, amit lakosaik létszámának jelentős növekedése is indokolt. Javaslatával az Államtitkárság érdemben nem fog­ lalkozott, mert az nem volt kellően előkészítve, és az egyházpolitikai helyzet miatt sem tartották időszerűnek. A bíboros december 26-i letartóztatása után a magyarországi egyházmegyék határainak rendezése hosszú időre lekerült a napirendről.

Az egyházmegyei határok átfogó rendezése a rendszerváltás környékén került ismét szóba. 1987. november 1–13. között a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia tagjai „ad limina” látogatáson jártak a Vatikánban.⁹ Seregély István, abban az évben kinevezett egri érsek,¹⁰ a Szentatyánál tett személyes látogatása alkalmával arról beszélt, hogy túl nagy az egyházmegyeje, és fel kellene osztani, mert így nem lehet kormányozni.¹¹ 1990 őszén őt választotta

⁷ Az egyházmegyei határrendezésre vonatkozó sajtó döntő többsége és a főegyházmegye körle­ veleiben megjelent rendelkezések összegyűjtve megtalálhatók Paskai László bíboros 1993. évi Historia Domusának (a továbbiakban: HD) IV/2. kötetében: IX. Főegyházmegyei körlevelek 311–337, X. Sajtó 338–396. A Historia Domus köteteit Esztergomban a Primási Levéltár őrzi.

⁸ Mindszenty bíboros határrendezési elképzeléséről részletesen lásd BALOGH Margit tanulmá­ nyát a jelen folyóirat számban.

⁹ *Püspökeink ad limina látogatása Rómában*, in *Új Ember* (a továbbiakban: ÚE) (1987. nov. 22.) 1. A püspöki kar csoportképe a pápával: ÚE (1988. jan. 3.) 2; a pápa beszéde és csoportkép: *Evangelizatori e santificatori del Popolo di Dio. Giovanni Paolo II ai vescovi della Conferenza Episcopale Ungherese in visita „ad limina”*, in *L'Osservatore Romano* (1987. nov. 14.) 1 és 5.

¹⁰ *Újabb főpásztori kinevezések*, in ÚE (1987. jún. 14.) 1. Kinevezéséről: SEREGÉLY István, *Magunkat nem hagyhatjuk el. Szerdahelyi Csongor beszélgetése Seregély István egri érsekkel* (Pásztorok. Magyar apostolutódok a harmadik évezred elején 5) (Budapest, SZIT, 2007) 105–111.

¹¹ A pápa 1987. nov. 13-án délelőtt fogadta. *Nostre informazioni*, in *L'Osservatore Romano* (1987. nov. 14.) 1. Veres András szóbeli közlése szerint, aki 1987-ben a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt, saját Polski Fiat autójával vitte az egri érseket a pápai kihallgatás­ ra. Az „ad limina” látogatásról és az egyházmegye megosztásáról: SEREGÉLY 117–118.

meg a püspöki kar elnökének.¹² Megválasztása után Rómában járt, ahol Zakar Polikárp, a ciszterci rend generálisa kísérte a vatikáni hivatalokba bemutatkozó látogatásaira.¹³ A Püspöki Kongregációban a prefektussal, Bernardin Gantin bíborossal való találkozásakor ismét felmerült az egyházmegyéek határainak rendezése mint közelgő feladat.¹⁴

II. János Pál pápa első magyarországi látogatásának liturgikus előkészítésére Mons. Piero Marini, aki 1987. február 24-től volt pápai szertartásmester,¹⁵ 1991. július 27. és augusztus 1. között járt Budapesten.¹⁶ Az egyik liturgikus próba után e sorok írója a nunciatúrára kísérte, amely akkor a Budakeszi úton, a diplomataépületben bérelt lakásban volt. A beszélgetés során szóba került, hogy az Úri utcából a papamobilon ki kísérje a pápát a repülőtérre. A válasz az volt, hogy a területileg illetékes ordinárius. Felmerült a költői kérdés, hogy ezek szerint útközben, az Esztergomi és a Váci Egyházmegye határán cseréni kellene. Mons. Marini a helyzettel szembesülve megjegyezte az akkori tanácsosnak, Mons. Juliusz Janusznak, hogy várhatóan a nunciatúra feladata lesz az egyházmegyei határok rendezése, amit ő egyetértéssel vett tudomásul.

II. János Pál pápa 1991. augusztus 16–20. között látogatott el Magyarországra, amely kiemelkedő esemény volt a magyar egyház életében, és jelentős fordulatot jelentett a Szentszékkal való kapcsolatában.¹⁷ Ennek egyik lényeges mozzanata volt az egyházmegyei határok rendezése, amelyről Seregély István egri érsek, a püspöki kar elnöke életinterjújában a pápalátogatással kapcsolatban az alábbiakat mondta:¹⁸ „A döntéshez [ti. az egyházmegyei határok rendezéséről] kellett, hogy a pápa eljőjön Magyarországra, és ránézzen a térképre. Rögtön azt mondta, hogy ilyen nincs, ezen változtatni kell.” Az eddig elmondottak alapján azonban egyértelmű, hogy a határrendezés szükségessége évekkorábban megfogalmazódott, és a fejlemények alapján az is feltételezhető, hogy Angelo Acerbi pápai nuncius 1990 tavaszán már úgy

¹² Seregély István egri érsek a Püspöki Kar új elnöke, in *Magyar Kurír* (1990. szept. 4.) 424; SEREGÉLY 126.

¹³ Zakar Polikárp életrajza: FARKASALVY Dénes O.Cist., *Zakar Ferenc Polikárp zirci apát (1930–2012)*, in *Ciszterci arcképek* (szerk. Kereszty Rókus – Turócziné Pesty Ágnes; Budapest, Zirci Ciszterci Apátság, 2014) 287–290.

¹⁴ Zakar Polikárp szóbeli közlése 1999 húsvétján.

¹⁵ <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bmarini.html> (2022.08.11.).

¹⁶ *A pápalátogatás főpróbái*, in *Magyar Kurír* (1991. júl. 31.) 453.

¹⁷ *A Szentatya Magyarországon* (szerk. Pápalátogatási Iroda; Budapest, SZIT, 1991); NÉMETH László Imre, *Le visite di Giovanni Paolo II in Ungheria nel 1991 e nel 1996*, in *Sanque del vostro sangue, ossa delle vostre ossa. Il pontificato di Giovanni Paolo II (1978–2005) e le Chiese in Europa centro orientale. Nel centenario della nascita di Karol Wojtyła I–II* (Collana della Chiesa in Europa Centro-Orientale 6) (a cura di Jan Mikrut; San Pietro in Cariano, Gabriellie, 2000) 1390–1430.

¹⁸ SEREGÉLY 118.

érkezett Magyarországra, hogy ez feladatai közé fog tartozni. Az egyházmegyei határok módosítása ténylegesen a II. Vatikáni Zsinat *Christus Dominus* kezdetű határozata, különösen a 22–24. és 39–41. pontok alapján történt, amelyek az egyházmegyéek határaitra vonatkozó szabályokat lefektették.¹⁹

A határrendezés távlatából nézve érdekes tény, hogy Mindszenty bíboros egyházmegyei határok rendezésével kapcsolatos elképzeléseiről a pápalátogatás évében, 1991 májusában Esztergomban „Egyház a változó világban” címmel rendezett egyháztörténeti konferencián esett először szó.²⁰

II. AZ EGYHÁZMEGYEI HATÁROK RENDEZÉSÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE 1992-BEN

A püspöki konferencia 1992. március 10–12-én tartott tavaszi üléséről az *Új Emberben* megjelent beszámoló a határrendezésről nem tett említést, bár emlékeim szerint a téma első alkalommal ezen az ülésen merült fel.²¹ A határok kiigazításának szükségességéről a sajtó először a püspöki kar 1992. szeptember 1-jén tartott rendkívüli konferenciájáról kiadott közleményében adott hírt.²² Dékány Vilmos esztergomi segédpüspök kapott megbízást arra, hogy a következő rendes konferencián tegyen javaslatot egy szakemberekből és az érintettekből álló „ad hoc” bizottság felállítására. A sajtó a bizottság elnökének nevét nem közölte. Püspököktől származó információ szerint ez a döntés és a bizottság elnökének személye nem volt előkészítve, az elnök felvetését azonban elfogadták. Feltehetően elsősorban a határrendezés történelmi szempontjai miatt esett a választás Dékány püspökre, aki évtizedeken keresztül egyháztörténelmet tanított az esztergomi szemináriumban.²³ A püspökök a határrendezéssel kapcsolatban megnyugodtak a régi elv alapján: vagy elintézzünk valamit, vagy felállítunk egy bizottságot. Miután a bizottság létrejött, úgy gondolták, hogy a határrendezés még nagyon távoli, azt hosszas előkészítés fogja megelőzni.

¹⁹ ERDŐ 269. Az egyházmegyéek határainak rendezésére vonatkozó szabályokról részletesen lásd FRANKÓ Tamás tanulmányát a jelen folyóiratszámában.

²⁰ ROSDY Pál, *Mindszenty József bíboros, hercegprímás tervezete új magyarországi egyházmegyéek kialakítására*, in *Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai, Esztergom 1991. május 29–31.* (szerk. Bárdos István – Beke Margit; Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, 1991) 573–574.

²¹ *Ülést tartott a püspöki kar*, in *ÚE* (1992. márc. 22.) 5.

²² *Rendkívüli konferencia. Magyarul beszélő püspökök lelkigyakorlata*, in *ÚE* (1992. szept. 13.) 5.

²³ Dékány Vilmos 1957–1971 között volt az esztergomi szeminárium prefektusa és tanára. BEKE Margit, *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006* (Budapest, SZIT, 2008) 151–152.

Angelo Acerbi pápai nuncius azonban már az „ad hoc” bizottság felállítása előtt, a Szentszéktől kapott megbízás alapján²⁴ 1992. augusztus 14-én levelet írt a fővárosban érintett három főpásztornak, Paskai László bíborosnak, Keszthelyi Ferenc váci és Takács Nándor székesfehérvári püspököknek, amelyben Budapest egységes vezetésének szükségességét hangsúlyozta.²⁵ Levelére Keszthelyi Ferenc váci püspök 1992. szeptember 3-i dátummal válaszolt. Aggodalmát fejezte ki, és felsorolta mindazokat a hátrányokat, amelyek az egyesítés következtében egyházmegyéjét érnék. Megoldásként ajánlotta egy helynökség felállítását Budapest váci területére, amely együttműködve az érseki helynökséggel biztosítaná Budapest egységes lelkipásztori ellátását. Hasonló álláspontot fogalmazott meg Takács Nándor székesfehérvári püspök is Ternyák Csaba titkárnak pár hónappal később írt levelében.²⁶

A szeptemberi püspöki konferencia után Dékány Vilmos segédpüspök megbízatása alapján az Esztergomi Főegyházmegyei Hivatalban összegyűjtötte az egyházmegyék térképeit és hozzálátott a munkához. Rendszeresen tárgyalt a pápai nunciussal, és sorban felkereste az egyházmegyék püspökeit, hogy velük is egyeztesse a határok módosítását. A bizottságot az érintett főpásztorok ajánlása alapján olyan személyekből állította össze, akik a legjobban ismerték egyházmegyéjüket.²⁷ A fejleményekről folyamatosan beszámolt Paskai László bíborosnak is.

Az *Új Ember* október 4-i száma egy rövid írást közölt *Újrarendezik az egyházmegyék határait* címmel,²⁸ mely utalt arra, hogy az egyházmegyék jelenlegi határai első látásra szükségessé teszik azok rendezését. A cikk írója pozitív várakozással tekintett a fizikai határok módosítására bízva abban, hogy az elő fogja segíteni a belső, lelki határok módosulását is, és hozzájárul az egyházi élet felpozícióhoz II. János Pál pápa lelkipásztori látogatásán elhangzott szavainak szellemében.²⁹

A püspöki kar 1992. október 20–22-én tartotta őszi ülését.³⁰ Az *Új Emberben* megjelent hír már két új egyházmegye létrehozásáról tudósított. Ezek alapján következtetni lehet arra, hogy Dékány püspök nemcsak a bizottság

²⁴ Angelo Acerbi levele Keszthelyi Ferenc váci püspököknek Budapest, 1992. szept. 12., idézi: DÉKÁNY 539.

²⁵ Uo.

²⁶ Takács Nándor levele Ternyák Csaba püspökkari titkárnak, Székesfehérvár, 1992. nov. 10., idézi: DÉKÁNY 539.

²⁷ DÉKÁNY 538.

²⁸ ÚE (1992. okt. 4.) 2.

²⁹ A pápa beszédei magyarul: *A pápa szól hozzánk. II. János Pál pápa hazánkban 1991. aug. 16–20.*, in *Katolikus Szemle* (1991) 5–100; *A Szentatya Magyarországon; II. János Pál pápa magyarországi látogatása 1991. augusztus 16–20. A Szentatya beszédeinek magyar nyelvű fordítása* (Budapest, MKPK Sajtóiroda, 1991).

³⁰ *Két új egyházmegye. Ülésezett a püspöki kar*, in ÚE (1992. nov. 1.) 1.

létrehozására tett javaslatot, mint ahogy megbízatása szövelt, hanem már konkrét javaslatokat is megfogalmazott az egyházmegyék határainak módosítására. A konferencia szünetében sajtótájékoztatót tartottak, amelyen a *Magyar Nemzet*ben megjelent hír szerint Paskai László, Seregély István, Gyulay Endre, Mayer Mihály, valamint Lukács László, a püspöki kar sajtóirodájának igazgatója vett részt.³¹ A rövid hírben csak annyi jelent meg, hogy a konferencián „foglalkoztak az egyházmegyék határainak rendezésével, amely a század eleje óta megoldatlan kérdés”.³² Az *Új Ember* tudósítása részletesebben kitért a megoldandó problémákra. Első helyen Eger és Veszprém területének megosztását említette két új egyházmegye létrehozásának tervével. Utalt arra, hogy szó volt a Kálocsai és a Szeged-Csanádi Egyházmegyék területének növeléséről a Váci Egyházmegye terhére. Budapesttel kapcsolatban jelezte, felvetődött az a terv, hogy Esztergom és környéke, valamint Budapest egy egyházmegyéhez tartozzon. A módosításokról Seregély érsek azonban azt nyilatkozta, hogy „évekre lesz szükség az új egyházmegyei közigazgatási elképzelések megvalósulásához”.

Az év utolsó püspökkari konferenciáját Leányfalun tartották 1992. december 9–11. között, amelyen részt vett a pápai nuncius.³³ Az *Új Ember*ben megjelent híradásban csak a következő szűkszavú közlemény jelent meg: „A konferencia meghallgatta az egyházmegyei határok kiigazításával és az új egyházmegyék létesítésének előkészítésével foglalkozó bizottság jelentését.”

A konferencia után Paskai László bíboros 1992. december 12-én Esztergomban közvetlen munkatársaival megbeszélést folytatott, amelyen az egyházmegyéért számos kérdés megtárgyalása mellett javaslatot kért Budapest egységes lelkipásztorkodásának kidolgozásához tekintettel arra, hogy december 17-én az érintett két megyéspüspökkel egyeztető megbeszélésre készült. A megbeszélést Budapesten, a primási palotában tartotta Keszthelyi Ferenc váci és Takács Nándor székesfehérvári püspökökkel. Megvitatták az „ad hoc” bizottság által Budapestre vonatkozó „A” és „B” változatot. Kifejezték szándékukat, hogy a „B” terv szerint készek vikáriusok kinevezésével biztosítani a főváros egységes lelkipásztori ellátását.³⁴ Miután Angelo Acer-

³¹ *Püspökkonferencia*, in *Magyar Nemzet* (1992. okt. 22.) 4.

³² E témáról részletesen lásd FEJÉRDY András tanulmányát a jelen folyóiratomban.

³³ *A püspöki kar téli ülése*, in *ÚE* (1993. jan. 3.) 4.

³⁴ Az „A” és „B” tervről: DÉKÁNY 540. Erről az állásponttól ír Takács Nándor életrajzi interjújában: „Fölmértült az a gondolat, hogy Budapest mindenestül Esztergomhoz kapcsolódjon. Ezt mi nem helyeseltük és az akkori nunciusnak, Angelo Acerbinek javasoltuk, hogy e helyett Esztergomhoz hasonlóan a másik két püspökség is állítson fel saját budapesti vikariátust. A három egyházmegye budapesti helynökei pedig egymással összehangoltan irányíthatják volna a fővárosi lelkipásztori tevékenységet.” TAKÁCS Nándor, *Kisbajtárból főpásztor. Szerdahelyi Csongor beszélgetése Takács Nándor nyugalmazott megyéspüspökkel* (Pásztorok. Magyar apostolutódok a harmadik évezred elején 7) (Budapest, SZIT, 2008) 242–243.

bi pápai nuncius értesült az érintett püspökök véleményének alakulásáról és egyetértésükről a „B” változat mellett, mindent megtett azért, hogy az „A” változat, Budapest területi egységesítése, úgy kerüljön be a Szentszékhez benyújtandó anyagba, mint az érintett püspökök akarata. Ennek érdekében 1992. december 22-én délután 16 órára megbeszélést hívott össze a nunciaturára. Dékány Vilmos segédpüspök, Ternyák Csaba, a püspöki kar titkára, Erdő Péter, Blanckenstein Miklós és e sorok írója vett részt rajta. A nuncius kiterítette a főváros térképét, majd először Dékány püspöktől kérdezte meg, hogy melyik változatot támogatja. A püspök a jelen helyzet megmaradása, a „B” változat mellett foglalt állást. Ezután sorban kérdezte a jelenlévőket. Végül a nuncius ismét Dékány püspököt kérdezte, aki ekkor már az egységesítés mellett foglalt állást, és támogatta az „A” változatot. A megbeszélésről visszatérve e sorok írója beszámolt Paskai bíborosnak: a nuncius a Budapestet érintő „A” változat melletti érveket nem tartotta arányosnak a „B” változat melletti felsorakoztatott érvekkel, ezért hívta össze a megbeszélést. Látható volt, hogy mindenképpen az „A” változatot akarja. Paskai László bíboros nem nagy lelkesedéssel fogadta a hírt.

Ternyák Csaba püspökkari titkár aznap, december 22-én, kedden interjút adott a TV Híradónak.³⁵ A *Népszabadság*ban rövid írás jelent meg erről, *Pestre költözik az esztergomi érsek?* címmel. Az interjúban elhangzott, hogy „a váci egyházmegye határainak kiigazítását tervezik, de szó lehet arról is, hogy az esztergomi érseki székhelyet a fővárosba költöztetik”. A hír bombaként hatott Esztergomban. Jól lemérhető ezen a TV Híradó hatása. A korábban megjelent sajtóközleményekre senki sem figyelt fel, a Híradóban elhangzott interjú ellenben nagy visszhangot váltott ki. Esztergomban aláírásgyűjtés kezdődött. Ladocsi Gáspár teológiai tanár a Szent Anna Plébánia lelkipásztori értesítőjében, a *Kupolában* 1993. január 10-én reagált a hírrel kapcsolatban kialakult indulatokra.³⁶ Írásában utalt arra, hogy a primás jelenlétének szükségessége a fővárosban már a reformkorban megfogalmazódott. Esztergom jövőjéről a határrendezéssel kapcsolatban pedig azt írta: „Vagy elszakad Budapesttől, olyan formán, hogy mindkettő külön egyházmegye székhelye lesz, vagy harmonikusan összehangolódik a két város, amely negyven kilométerre sincs egymástól.” Végül emlékeztette az esztergomiakat arra, hogy a város akkor volt virágzó, amikor a primás-érsek terveihez és tetteihez pozitívan hozzásimult. Ennek ellenére Esztergom Város Önkormányzata 1993. január 14-én határozatot hozott, amelyet mind a Komárom-Esztergom megyei napi-

³⁵ *Pestre költözik az esztergomi érsek?*, in *Népszabadság* (1992. dec. 23.). A cikk megtalálható: HD, 1993, IV/2, 342. A hír kis módosítással megjelent: *Költözik az esztergomi érsek?*, in *Szabadföld* (1993. jan. 5.) 8 (Hét nap krónikája, december 25–31.).

³⁶ LADOCSI Gáspár, *Esztergom a város aggódik – háborog – tiltakozik?*, in *Kupola* (1993. jan. 10.) 7.

lap, a *24ÓRA*,³⁷ mind pedig a *Magyar Nemzet* közzétett.³⁸ A képviselőtestület állásfoglalásában azt kérte, hogy Esztergom érseki székhelynek még a neve se változzon. A képviselőtestület határozatát Könözsy László polgármester juttatta el a Magyar Katolikus Püspöki Konferenciának és Paskai László bíborosnak.

III. AZ EGYHÁZMEGYEI HATÁROK RENDEZÉSE 1993-BAN

Az új évben, 1993. január 2-án a püspöki kar elnökének, Seregély István egri érseknek a kezdeményezésére fontos megbeszélésre került sor Budapesten, a prímási palotában. Ezen Paskai László bíboroson és az érsek-elnökön kívül az alábbi személyek vettek részt: Dékány Vilmos segédpüspök, az „ad hoc” bizottság vezetője, Takács Nándor székesfehérvári püspök, Katona István váci segédpüspök a megyéspüspök megbízásából, Ternyák Csaba kinevezett esztergomi segédpüspök,³⁹ a püspöki kar titkára, Erdő Péter jogász és e sorok írója. A pápai nunciust, Angelo Acerbit későbbre hívták. Erdő Péter véleménye az volt, hogy addig nem szabad semmiben dönteni, amíg a nuncius meg nem érkezik. A megbeszélést az érsek-elnök vezette. A megérkező nunciustak összefoglalta az elhangzottakat: egész Budapest tartozzon Esztergomhoz, Csepel nélkül, mert a Csepel-sziget egységes egészet alkot.⁴⁰ Székesfehérvár kapja meg Tatabányát és környékét Tata nélkül. A székesfehérvári püspök ezért nem nagyon hadakozott, Tatát már ő maga sem akarta.⁴¹ Kecskemét ügyében nem történt állásfoglalás. A nuncius arra kérte Paskai bíborost, hogy olvassa fel Dankó László kalocsai érsek hozzá intézett levelének magyar fordítását. A nuncius azt kérte, hogy ezt mindenki bizalmasan kezelje. Az érsek levelének hatására megerősödött a Vác és Kalocsa közötti alternatív javaslat, azaz, hogy Kecskemét maradjon a Váci Egyházmegyében, vagy kerüljön át a Kalocsaiba. A nuncius feltette a kérdést, hogy nem tudna-e Eger még valamiről lemondani Vác javára. Seregély érsek Pásztót említette. Ezzel az egyházmegyék határai azon a vidéken is a megyehatáro-

³⁷ *Esztergom maradjon az egyházmegye székhelye! A képviselők állásfoglalása*, in *24ÓRA* (1993. jan. 15.) 1.

³⁸ *Esztergom ragaszkodik*, in *Magyar Nemzet* (1993. jan. 15.) 5.

³⁹ II. János Pál pápa december 24-én nevezte ki és január 6-án szentelte fel a Szent Péter-bazilikában. *Ternyák Csabát püspökké szentelte a Szentatya*, in *ÚE* (1993. jan. 10.) 1.

⁴⁰ Takács Nándor püspök életrajzi interjújában erről így írt: „Mert ha a Budapesthez tartozó Csepelt, vagyis a főváros XXI. kerületét elveszik tőlünk, saját területen közúton nem érhettem volna el a sziget déli részét. Végül sikerült meggyőzni a nunciust, hogy Csepel Fehérváré maradjon”: TAKÁCS 243.

⁴¹ Erről Takács Nándor így nyilatkozott: „Örültem, hogy Tatabánya az egyházmegyéhez csatlakozott”: TAKÁCS 244.

kat követnék. Végül a leendő két új egyházmegye és Budapest esetében Acerbi érsek arra utalt, hogy ott majd konkatedrálisok lesznek, ami azt sejtette, hogy Kecskemét Kalocsához való csatolása ekkor már valószínűsíthető volt.

Acerbi érsek ezt követően megkérte e sorok íróját, hogy segítsen Dékány püspöknek a térképek elkészítésében, amibe ő bevonta Vargha Miklós Péter tokodi plébánost is. A térképek ténylegesen Esztergomban Dózsa István és Szabó Sándor papnövendékek segítségével készültek el, és a határrendezés latin nyelvű írásos tervezetével együtt – amely alternatív megoldásokat is tartalmazott – január 12-én küldték ki Rómába.⁴²

IV. AZ 1993. ÉVI AD LIMINA LÁTOGATÁS

A magyar püspökök hivatalos római látogatásának időpontja 1992-ben lett volna, de a pápa betegsége miatt 1993 januárjában került rá sor. Mindenki sokat várt ettől, bár hiú reményekbe senki sem ringatta magát.

A látogatás előkészítését szolgálta a Püspöki Konferencia rendkívüli ülése 1993. január 15-én, amelyről nem jelent meg közlemény. Emlékeim szerint a konferencia fogadta Jeszenszky Géza külügyminisztert, aki tájékoztatójában kitért az egyházmegyei határok rendezésének kérdésére is. A határon túli magyarok érdekében a határrendezés ellen foglalt állást. A sajtó érdeklődését jelezte, hogy a konferencia nyilatkozatot adott ki az MTI-nek a határrendezéssel kapcsolatban. A feltett kérdésre a válasz három elemből tevődött össze: 1.) keresik a megoldást a világegyház gyakorlata szerint; 2.) a döntés az Apostoli Szentszékre tartozik; 3.) az egyházmegyei központok kérdése nem merült fel. Az *Esztergom és Vidéke* lap idézve az esztergomi képviselőtestület állásfoglalását közölte a püspöki kar nyilatkozatát,⁴³ hivatkozott rá a *24ÓRA*,⁴⁴ és január végén megjelent az *Új Emberben* is.⁴⁵ A *Pesti Hírlap* *A bíboros titka. Főegyházmegyei székhely marad-e Esztergom?* címmel közölt írást, amelyben Esztergom város alpolgármestere, Balogh Péter nyilatkozott.⁴⁶ Elmondta, hogy a TV Híradóban elhangzottak nagy nyugtalanságot okoztak a városban. A polgármester megbeszélte az ügyet Paskai László bíborossal, majd azt mondta: „A beszélgetés során kiderült, hogy nem az egyházmegyei székhely megváltoztatása áll az egyház terveinek a középpontjában. Ellenben az egy-

⁴² DÉKÁNY 540. A térkép másolati példánya Paskai László 1993. évi *Historia Domus* IV/1. kötetének a melléklete.

⁴³ *Esztergom Város Képviselő-testületének állásfoglalása. A Magyar Katolikus Püspöki Kar közleménye*, in *Esztergom és Vidéke* (1993. jan. 21.) 1.

⁴⁴ *Érsekségi székhely...*, in *24 ÓRA* (1993. febr. 6.) 9.

⁴⁵ *Az egyházmegyei határokról – Esztergomban*, in *ÚE* (1993. jan. 31.) 4.

⁴⁶ *Pesti Hírlap* (1993. jan. 19.) 5.

ház közigazgatási határai megváltoztatásának kérdése valószínűleg jogos.” Végül hozzáfűzte: „A városnak és körülötte élőknek elemi érdeke az, hogy Esztergom egyházmegyei székhely maradjon.”

Az „ad limina” látogatás előtt Seregély érsek, a püspöki kar elnöke nyilatkozott az *Új Ember*nek.⁴⁷ A határrendezésről elég általánosan szólt. Utalt a rendezés általános elveire és a nemzetközi gyakorlatra. Konkrét tényeket nem említett, csak azt jelezte, hogy „egyenlőre [...] még nem készült el az egyértelmű, konkrét és véglegesnek tekinthető javaslat”. Interjú adott az *Új Magyarország* c. lapnak is, amelyben az egyházmegyei határok rendezéséről a feltett kérdésre azt válaszolta: „Sajátos téma az egyházmegyei határok ésszerű és célszerű kialakítása. [...] egy-két újabb megye létrehozása, illetőleg a meglévő nagyobb régiók csökkentése szerepel tervezetünkben.”⁴⁸

A magyar püspökök „ad limina” látogatására 1993. január 23–30. között került sor. A hivatalos látogatásokon két alkalommal volt téma az egyházmegyei határok rendezése. II. János Pál pápa közös fogadása alkalmával 1993. január 28-án Seregély István érsek-elnök köszöntőjében azt mondta, hogy „rendezniük kell egyházmegyéink számát és határait”.⁴⁹ A Szentatya a püspökökhöz intézett beszédében ugyancsak kitért e témára. Beszéde teljes terjedelemben megjelent a *L'Osservatore Romano*ban,⁵⁰ amit később közzölt a főegyházmegye körlevele is.⁵¹ A kérdés teljes élességgel január 30-án, szombaton, az Államtitkárságon jött elő.⁵² Dél előtt 11 órakor Jean-Louis Tauran érsek, Vatikán Állam külügyminisztere fogadta testületileg a Püspöki Konferencia tagjait. Az egyházmegyei határrendezés szempontjából ez volt a legfontosabb találkozó. A püspökök hangulata elég feszült volt. Az egyházmegyei határok rendezésével leginkább érintett püspökök elhatározták, hogy most megmondják véleményüket. Seregély érsek is biztatta erre őket. Ezt Paskai bíboros tanácsára tette, hogy a püspökök kibeszélhessék magukat. Szendi József veszprémi püspök visszaemlékezéseiben a találkozót így örököltette meg: „Mi kijelentjük, hogy a papsággal egységben a jelenlegi körülmények között nem tartjuk alkalmasnak a felosztást, noha arról már évtizedek óta beszélnek. De ha Róma parancsolja, mi engedelmességek. A felelősség

⁴⁷ *Püspökeink számadása a Vatikánban*, in *ÚE* (1993. jan. 31.) 1 és 4.

⁴⁸ T.R., *Újabb egyházmegyek. Főpápok Rómában*, in *Új Magyarország* (1993. jan. 18.) 7.

⁴⁹ *Isten népének szolgálatában. A püspöki kar elnökének köszöntő szavai*, in *ÚE* (1993. febr. 14.) 2.

⁵⁰ *Contro il risveglio del razzismo e dell'antisemitismo in Europa urge una costrittiva collaborazione in spirito di reciproco rispetto. Il Papa ai Presuli della Conferenza Episcopale dell'Ungheria*, in *L'Osservatore Romano* (1993. jan. 29.) 1, 4–6.

⁵¹ Az Esztergomi Főegyházmegye körlevele, 1993. II. 300. sz. (II. János Pál beszéde a Magyar Katolikus Püspöki Karhoz az ad limina látogatáson).

⁵² SZENDI JÓZSEF, *Számvetés. Szendi József emlékezései* (Veszprém, Kökönydomb Művészeti Társaság, 2011³) 118.

ebben az esetben nem a miénk.” Tauran érsek válaszában azt mondta, hogy a püspökök túl nagy terhet rónak a Szentszékre. A találkozó után egyértelmű volt, hogy a döntés már megszületett, és várható lesz a határrendezés.

Az „ad limina” látogatásról a püspöki kar közleményt adott ki Rómában 1993. január 30-án, amely megjelent a főegyházmegye körlevelében.⁵³ A közlemény idézi a pápa szavait a határrendezésekre vonatkozóan:

Az egyházmegyei határok rendezése a jobb lelkipásztorkodást szolgálja. Teljesen megfelel a II. Vatikáni Zsinat a Püspökök Lelkipásztori Hivatásáról hozott határozata előírásainak, miszerint a püspök plébániáit elérhető távolságból és elfogadható időbefektetéssel kereshesse föl. Ezért kívánatos, hogy az ilyen szempontok szerint irányított terv minél gyorsabban megvalósuljon, hogy Isten népe üdvösségének szolgálata a lehetőség szerinti legtokéletesebb módon történhessen.

Seregély érsek-elnök korábban többször is arra utalt, hogy hosszú időre van szükség a határok rendezésének a megvalósításához, a nyilatkozat első alkalommal említi, hogy minél gyorsabban meg kell azt valósítani.

Az „ad limina” látogatás történetéhez tartozik, ami évekkel később derült ki, hogy Paskai László bíboros II. János Pál pápánál tett személyes kihallgatása alkalmával január 23-án felajánlotta lemondását, de a pápa azt nem fogadta el.⁵⁴

V. AZ EGYHÁZMEGYEI HATÁROK RENDEZÉSÉNEK KIHIRDETÉSE

A püspökök Rómából való hazatérése után Gyulai Endre szeged-csanádi püspök a látogatásról terjedelmes interjút adott a *Békés Megyei Hírlapnak*.⁵⁵ Az „ad limina” programjai mellett beszélt az egyházmegyei határok rendezéséről is, elsősorban a Szeged-Csanádi Egyházmegyét érintő változásokról. Egyértelművé tette, hogy a határrendezést Eger kérte, mert onnan képtelenség ellátni a hozzá tartozó háromszáz plébániát. Elmondta, hogy hasonló a helyzet abban a két egyházmegyében, Veszprémben és Vácon, amelyeknek határai még Szent István korából valók. Esztergomról nem tett említést. Utalt arra, hogy a „végső szó a Szentatyáé”. A Szeged-Csanádi Egyházmegyét érintő változások kapcsán merült fel a legélesebben az egyházmegye

⁵³ Az Esztergomi Főegyházmegye körlevele, 1993. II. 301. sz. (A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozata az „Ad limina” látogatásról).

⁵⁴ HD, 1993. jan. 23.

⁵⁵ ÁRPÁSI Zoltán, *A magyar püspöki kar a Vatikánban. Beszélgetés Gyulai Endre szeged-csanádi megyéspüspökkel*, in *Békés Megyei Hírlap* (1993. febr. 10.) 6.

területének a trianoni határokhoz való igazításának kérdése, ami később is megfogalmazódott a sajtóban.

Kecskemétre költözik a kalocsai érsek? Egyházmegyei határpör címmel közölt írást a *Kecskeméti Lapok*.⁵⁶ A cikk számos tévedést tartalmazott. Tillingler István nevű atyára hivatkozva tudni vélte, hogy a pápa húsvét előtt néhány nappal fogja kihirdetni a döntést.⁵⁷ Ezzel szerinte a püspöki kar el fogja ismerni a trianoni határokat. Budapesten eddig szerinte két egyházmegye, Esztergom és Vác osztozott. Saját vizekre evezve a cikk második részében valós információkat is közölt. Dankó László kalocsai érsek szerinte jogosan kéri, hogy az egyházmegye határai essenek egybe a közigazgatási határokkal. Utalt arra, hogy Vác és Kalocsa között a vitát Kecskemét városának hovatarozása okozza, amiről a váci püspök nem szívesen mondana le, a kalocsai érsek ugyanakkor ragaszkodna hozzá.

A *Pesti Hírlap*ban március 4-én *Elköltözhét a bíboros* címmel jelent meg egy írás, amely a Magyar Püspöki Konferenciától származó hírekre hivatkozik. Jelzi, hogy tervbe van véve két új püspökség alapítása, amelyek közül csak az egyiknek biztos a központja, Kaposvár. A cikk utal arra, hogy a határrendezés nemcsak a híveket érdekli, hanem a hagyományok miatt még a nem vallásos magyarokat is. Pálos Miklós a Miniszterelnöki Hivatal államtitkára nem tudott válaszolni az újságíró kérdésére, hogy Esztergom maradjon-e a főegyházmegye székhelye, Paskai bíboros pedig a lapnak erről nem nyilatkozott.

Az „ad limina” látogatás utáni első püspökkari konferenciát 1993. március 9–10-én tartották. Ezen részt vett Angelo Acerbi pápai nuncius is.⁵⁸ Az *Új Ember*ben megjelent közleményben olvasható, hogy „a tanácskozás első részében a püspökök értékelték a közelmúlt legfontosabb eseményét, a római »ad limina« látogatást, és elemezték az ebből fakadó feladatokat”. Minden bizonnyal ez utalás az egyházmegyei határrendezés ügyére is, de arról a közlemény kifejezetten nem tett említést. A közlemény a *Magyar Nemzet*ben pár nappal korábban jelent meg.⁵⁹ Emlékeim szerint a konferencia ülése előtt a határrendezéssel kapcsolatban felmerülő összes kérdésről, az átadott és átvett személyekről, intézményekről stb. részletes feljegyzések, kimutatások készültek Esztergomban.

A közelgő és biztosra vehető határrendezés miatt az érintett egyházmegyéekben különböző mértékben elkezdődött a felkészülés. Ezek közül

⁵⁶ FERENCI Gábor, *Kecskemétre költözik a kalocsai érsek? Egyházmegyei határpör*, in *Kecskeméti Lapok* (1993. febr. 19.) 7.

⁵⁷ A cikk szerint az „ad limina” látogatás szervezője volt Rómában. Kilitét nem sikerült kideríteni.

⁵⁸ ÚE (1993. márc. 14.) 1.

⁵⁹ *Konferenciát tartott a püspöki kar*, in *Magyar Nemzet* (1993. márc. 12.) 5.

most a legjobban érintett Esztergomi Főegyházmegyeről teszünk említést, amelynek két nagyobb területe, Nógrád és Szigetköz a rendezési terv szerint más-más egyházmegyéhez került. Paskai László bíboros módosította a továbbképzések és rekollekciók rendjét, hogy „az ad limina látogatáson felvetődött kérdésekről” személyesen tájékoztassa papjait.⁶⁰ A négy helyen, Dunaszigeten, Balassagyarmaton, Esztergomban és Budapesten elmondott beszámolója megjelent a főegyházmegye 1993. évi III. körlevelében.⁶¹ Mondanivalóját napról napra alakította a hozzászólások figyelembevételével. Az egyházmegyei határokkal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy „régóta fennálló kérdés rendezése indította az Apostoli Szentszékét arra, hogy a magyarországi egyházmegyék határai a lelkipásztori szempontoknak megfeleljenek”. Ezzel egyértelművé tette, hogy a kezdeményező Róma volt. Utalt arra, hogy rövid idő állt a püspöki kar rendelkezésére a tervezet kidolgozására, mert az „ad limina” előtt fel kellett terjeszteni azt. Nagy vonalakban jelezte a főegyházmegyét érintő változásokat, és kérte a papokat, hogy a Szentatya döntését egyházas lelkülettel fogadják, és mutassanak példát valamennyi magyar papnak. A találkozók néhány epizódja jól jellemzi a papság hangulatát. Az első rekollekció, március 8-án, hétfőn a dunaszigeti plébánián volt. Paskai bíboros tájékoztatta a jelenlévőket, hogy az egész Szigetköz a Győri Egyházmegyéhez fog tartozni. Az előadást és a megbeszélést követő ebéd végén a plébános azt mondta: édesség nincs, csak Győri keksz. Erre az atyák azt válaszolták: abból nem kérnek! Másnap Budapesten, ahol a szokásosnál jóval többen vettek részt a rekollekción, az egyik atya, aki arra számíthatott, hogy plébániája átkerül a Székesfehérvári Egyházmegyébe, azt kérdezte, mi lesz vele. A főpásztor azt válaszolta, hogy az új egyházmegyében is pap marad, folytatnia kell a lelkipásztori munkát, ami a kérdezőnek láthatóan nem esett jól. Március 10-én, szerdán Esztergomban, a szemináriumban a hozzászólások között a 83 éves Seres Ferenc ny. plébános elmondta,⁶² hogy Drahos Jánosnak 1947-ben már az volt a véleménye, hogy Budapestet nem lehet Esztergomból kormányozni.⁶³ A kérdésre, hogy marad-e a központ Esztergom, Paskai bíboros igennel válaszolt, de hozzátette, hogy a munka súlypontja Budapestre fog helyeződni. A rekollekciók sora Balassagyarmaton fejeződött be március 11-én, csütörtökön. A résztvevők megtudták, hogy egész Nógrád a Dunától keletre

⁶⁰ Az Esztergomi Főegyházmegye körlevele, 1993. II. 304. sz. (Továbbképzések és rekollekciók rendje); DÉKÁNY 541.

⁶¹ Az Esztergomi Főegyházmegye körlevele, 1993. III. 634. sz. (Beszámoló a magyar püspökök „ad limina” látogatásáról).

⁶² Seres Ferenc 1974-ben vonult nyugdíjba, 1993-ban Tokodon, a szülőfalujában élt. BEKE 659–660

⁶³ Drahos János esztergomi kanonok Mindszenty bíboros általános helynöke volt 1945–1950 között. BEKE 160–161.

eső területekkel együtt a Váci Egyházmegyéhez kerül. A hozzászólásokban fiatal papok úgy fogalmaztak, hogy az itteni papokat eladták, és akinek volt esze, az már elment Nógrádból. A hangulat nagyon pesszimista volt. Véleményük szerint a Váci Egyházmegye plébániái sokkal rosszabban ellátottak, mint az esztergomiak, így várható, hogy szét fogják őket szórni. A beszélgetés hosszára nyúlt. A határrendezés miatt Paskai bíboros az egyházmegyei zsinat koordináló bizottságának és a tanácsosok testületének február 6-án tartott ülése után úgy határozott, hogy elhalasztja a meghirdetett egyházmegyei zsinatot, amiről a rekollekciókon is említést tett.⁶⁴ A főegyházmegyei körlevélben közölt döntésében utalt a várható változásra:⁶⁵

A Szentatya a magyar püspökök „ad limina” látogatásán mondott beszéde és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia nyilatkozata a látogatásról, melyek szövege olvasható a körlevélben, egyértelművé teszik az Apostoli Szentzséknak azt a szándékát, hogy a Főváros egy egyházmegyéhez tartozzék.

A zsinat elhalasztásáról a körlevél alapján a *Magyar Nemzet* is hírt adott.⁶⁶ A rekollekciók tapasztalatai nyomán Paskai bíboros írt egy levelet a nunciusnak, amelyben kifejtette negatív véleményét a határrendezéssel kapcsolatban, amit a nuncius rosszallással fogadott.

A Szentzsék döntéséig a sajtó különböző hangvételű írásokat közölt, felszedett híreket, hangulatkeltő információkat, de kifejezett alaptalan kritikát és vádaskodást is. A *Pesti Hírlap* április 3-án *Alakuló püspökségek* címmel közölt információkat. Jelezték, hogy az egyik új püspökség központja Kaposvár lesz, a másiké még nem dőlt el, szóba került Nyíregyháza és Debrecen.⁶⁷ Esztergommal kapcsolatban azt írták, hogy az egyházmegye határai a közeljövőben lényegesen megváltoznak. Esztergomban a megyei napilap, a *24ÓRA* április 10-én *Húsvétkor alakult az érsekség. Csaknem egy évezrede* c. írásával⁶⁸ a híveket ezeréves hagyományukra emlékeztette, ezzel erősítve ragaszkodásukat az érsekség székhelyéhez. A *KALOT* lapja, a *Magyar Vetés Az olvasó írja...* c. rovatban *Mi folyik itt?* címmel, Pátossy Attila aláírással közölt olvasói véleményt, május 2-i számában pedig *Hogy*

⁶⁴ A zsinatról lásd: NÉMETH László Imre, *Az egyházmegyei zsinat rövid története*, in *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye zsinati könyve* (szerk. Budapesti Érseki Hivatal; Budapest, SZIT, 1994) 213–216.

⁶⁵ Az Esztergomi Főegyházmegye körlevele, 1993. II. 312. sz. (Az egyházmegyei zsinat előkészítése). Az elhalasztott zsinatról lásd: *IGEN* (1993. febr. 19.) 30.

⁶⁶ R.P., *Elhalasztották az esztergomi zsinatot*, in *Magyar Nemzet* (1993. márc. 10.) 11. A cikket feltehetően Rosdy Pál írta.

⁶⁷ *Pesti Hírlap* (1993. ápr. 3.) 3.

⁶⁸ *24ÓRA* (1993. ápr. 10.) 9.

kerül a *csizma az asztalra* címmel az arra született választ.⁶⁹ Az egyházellenes hangulatú írás azt fogalmazta meg, hogy úgy hírlík, a Vatikán utasítására a trianoni határokhöz igazítják a magyar egyházmegyéek határait. A válaszban az egyház berkeiben járatos névtelen író védelmébe vette a hívek jobb lelkipásztori ellátását célzó módosítást, és még azt is tudni vélte, hogy az ősi Esztergom kormányzata Budapestre költözik. A *Pesti Hírlap* azt is megírta, hogy II. János Pál pápa új egyházmegyéek alapítását elrendelő bulláját június 29-ig kiadja.⁷⁰ A rövid írás megemlítette, hogy az érintett lelkipásztorok nem örülnek a várható változásoknak, amelyek közül részletesebben ír a Veszprémi Egyházmegye megosztásáról. Az *Új Magyarország* Harrach Péterrel készített interjút a magyar egyház helyzetéről, amelyben a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkárságának munkatársa azt mondta, hogy „a mai viszonyokhoz való alkalmazkodás az egyház hatékony működésének föltétele”.⁷¹

Az egyházmegyei határok véglegesítésére a pünkösöd előtti héten került sor. Acerbi nunciussal telefonon került egyeztetésre, hogy Pilisszántó helyett Nagykovácsi kerüljön Esztergomhoz. Ennek oka, hogy a terv szerint Nagykovácsi filiája átkerült volna Budapestre, Nagykovácsi pedig nem. Nagykovácsi azonban csak Budapestről közelíthető meg, Pilisszántó pedig hosszú távon Pilisvörösvárról látható el. Ez a változtatás arra utal, hogy az egyházmegyéeknek volt módja határaik pontosítására, még az utolsó hetekben is. Az volt azonban a benyomás, hogy némely püspökség nem látta értelmét ezzel foglalkozni, mert úgy érezték, az egész egy külső erő mozgatja. Ennek tudható be, hogy a rendezés ellenére néhol furcsára sikerültek a határok, elsősorban a Váci, a Kalocsai és a Szeged-Csanádi Egyházmegyéek közös határán.

Az egyházmegyei határok rendezését elrendelő *Hungarorum Gens* kezdetű pápai bulla május 31-én jelent meg a *L'Osservatore Romano*-ban,⁷² a főegyházmegye V. számú körlevele június elején közölte teljes terjedelmében.⁷³ Létrejöttek az Esztergom-Budapesti, a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéek, Eger megosztásával a Debrecen-Nyíregyházi, Veszprém megosztásával pedig a Kaposvári Egyházmegyéek. A két új egyházmegye püspöke

⁶⁹ *Magyar Vetés* (1993. ápr. 18.) 2 és (1993. máj. 2.) 2.

⁷⁰ *Egyházmegyei titkok. A Vatikán egyelőre hallgat*, in *Pesti Hírlap* (1993. máj. 12.) 5.

⁷¹ Sz. Sz., *Változó egyház. Beszélgetés Harrach Péterrel*, in *Új Magyarország* (1993. máj. 18.) 12. Az interjút feltehetően Szőnyi Szilárd készítette.

⁷² *Lettera Apostolica di Giovanni Paolo II ai Vescovi del Paese. Riordinamento delle circoscrizioni ecclesiastiche in Ungheria*, in *L'Osservatore Romano* (1993. máj. 31. – jún. 1.) 1 és 4.

⁷³ Az Esztergomi Főegyházmegye körlevele, 1993. V. 1529. sz. (Apostoli levél a magyarországi püspököknek).

Bosák Nándor egri spirituális⁷⁴ és Balázs Béla veszprémi segédpüspök lett.⁷⁵ A kinevezettek életrajzát közölte a *24ÓRA*.⁷⁶ Veszprémet a pápa érsekségi rangra emelte, és minden érsekségnek két-két ún. szuffragáneos egyházmegyeje lett.

A püspöki kar június 1–3. között tartotta nyári rendes ülését, amelynek fő témája az egyházmegyei határok rendezése volt.⁷⁷ Ezen Angelo Acerbi pápai nuncius részletesen ismertette a pápai bullát.⁷⁸ A püspöki kar június 1-jei keltezéssel nyilatkozatot és pásztorlevelet adott ki, amelyeket az egyházmegyék a régi határok szerint küldtek szét papjaiknak. Mindkettőben összefoglalták a rendezés lényeges szempontjait, az alábbiak szerint:

a történelmi hagyományok megmaradjanak, Budapest egy egyházmegye keretéhez tartozzék, a túl nagy területű egyházmegyék megosztásával könnyebbé válják a püspökök, a papok és a hívek közti személyes kapcsolat, a kívánatos módosítások egyszerre történjenek meg, végül az egyházmegyék kettős elnevezésével a történelmi hagyomány, ill. a jelentős városok kiemelését nyerjenek.

A papoknak és a híveknek címzett körlevelet június 1-jét követő vasárnap minden szentmisén fel kellett olvasni. Ennek végén a püspökök így buzdítottak:

A módosítást a Szentatya kezdeményezte a világegyházban meglévő gyakorlat szerint és a magyarországi lelkipásztori látogatása során szerzett tapasztalatai alapján. Kérjük, hogy a mostani változásokat a papok és a hívek Szent Péter apostol utóda iránti tisztelettel és a magyar egyház jövőjéért érzett felelősséggel fogadják.

A konferencia első napján délben a határrendezésről sajtótájékoztatót tartottak a Központi Szeminárium dísztermében Paskai László bíboros, Sergej István érsek-elnök, Gyulay Endre elnökhelyettes⁷⁹ és Angelo Acerbi

⁷⁴ *Meg kell törni a kenyeret. Beszélgetés Bosák Nándor püspökkel*, in *ÚE* (1993. jún. 13.) 5. Életinterjúja: BOSÁK Nándor, *Törd meg az éhezőknek kenyeredet. Szerdahelyi Csongor beszélgetése Bosák Nándor debrecen-nyíregyházi megyéspüspökkel* (Pásztorok. Magyar apostolutódok a harmadik évezred elején 11) (Budapest, SZIT, 2009).

⁷⁵ *Nem marad – de azzá lehet... Beszélgetés Balázs Béla püspökkel*, in *ÚE* (1993. jún. 13.) 5. Életinterjúja: BALÁZS Béla, *Kalandra hív Krisztus. Elmer István beszélgetése Balázs Béla püspökkel* (Pásztorok. Magyar apostolutódok a harmadik évezred elején 6) (Budapest, SZIT, 2007).

⁷⁶ *Az új egyházi méltóságok életrajza*, in *24ÓRA* (1993. jún. 2.) 4.

⁷⁷ *Az új körülmények indokolják a határrendezést*, in *ÚE* (1993. jún. 13.) 1.

⁷⁸ *Püspökök konferenciája*, in *Pesti Hírlap* (1993. jún. 4.) 4. A konferenciáról a hivatalos közlemény az *ÚE*-ben hetekkel később jelent meg. *Szentelések és beiktatások. A püspöki kar nyári konferenciája*, in *ÚE* (1993. jún. 13.) 3.

⁷⁹ *Meghívó a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia titkáráról*, Budapest, 1993. máj. 27.

pápai nuncius részvételével.⁸⁰ A Püspöki Konferencia Titkársága, amelynek akkor még a Ferenciek terén volt a székhelye, Ternyák Csaba segédpüspök, püspökkari titkár vezetésével igen alaposan készült a bulla közzétételére és a sajtótájékoztatóra. Ebben Liphay Antal kommunikációs szakember segített.⁸¹ A sajtó munkatársai megkapták II. János Pál pápa levelét, részletes leírásokat az új egyházmegyéről, az új határokról, életrajzokat a kinevezett személyekről, háttérinformációkat és térképeket. A sajtótájékoztatót hallgatva e sorok írójának az volt a benyomása, hogy az előadók sajnos nem olvasták el alaposan az előkészítő anyagokat, a várható kérdésekre gondosan kidolgozott válaszokat. Ez a sajtótájékoztató ennek ellenére jelentős fordulatot jelentett a püspöki kar és a sajtó kapcsolatában. Az eseményről másnap, június 2-án beszámolt a *Magyar Nemzet Veszprém metropolita székhely lett. Újjászervezték a katolikus egyházmegyéket* címmel.⁸² Hangot váltott a *Pesti Hírlap* is a *Szükségből erény. Június 19-től új egyházmegyék* című tudósításában.⁸³ A határrendezésről ugyanezen a napon írt cikket a *24ÓRA Egy új érsekség, két új egyházmegye. A katolikus egyházmegyék szervezeti felépítéséről* címmel,⁸⁴ a sajtótájékoztató említése nélkül a *Népszabadság Új katolikus egyházmegyék,*⁸⁵ az *Új Magyarország* pedig *Pápai bulla* címmel.⁸⁶ Előbbi tudni vélte, hogy az egyházmegyei határokat az államhatárokhoz igazították, amit a szlovákok is szorgalmaztak a Vatikánban.

A tudósításokat olvasva megállapítható, hogy a sajtótájékoztatónak sikerült pozitív hangulatot kialakítani a határrendezéssel kapcsolatban. Jellemző fordulat, hogy nem arról írt a sajtó, hogy a bíboros Budapestre költözik, hanem hogy a pápa Budapestet Esztergomhoz csatolta.⁸⁷ Az elkövetkező napokban még számos írás jelent meg, amelyek közül megemlítjük Angelo Acerbi pápai nuncius interjúját a *Pesti Hírlapban*.⁸⁸ Hangsúlyozta II. János Pál pápa lelkipásztori látogatásának jelentőségét, aláhúzta, hogy az összes magyar egyházmegye között az esztergomi az első, és a Magyarország

⁸⁰ *Veszprém metropolita székhely lett. Újjászervezték a katolikus egyházmegyéket*, in *Magyar Nemzet* (1993. jún. 2.) 4.

⁸¹ Liphay Antal életrajza: GYURICA Péter, *Visszidensek II* (Magyarország Barátai Könyvek) (Budapest, Magyarország Barátai Alapítvány, 2019) 133–153.

⁸² *Magyar Nemzet* (1993. jún. 2.) 4.

⁸³ *Pesti Hírlap* (1993. jún. 2.) 4.

⁸⁴ *24ÓRA* (1993. jún. 2.) 1.

⁸⁵ *Népszabadság* (1993. jún. 2.). A cikk megtalálható oldalszám megjelölése nélkül: HD, 1993, IV/2, 365. A folyóirat internetes elérhetőségén az aznapi számban a következő cikk olvasható: CZENE Gábor, *A katolikus egyházmegyék új határai*, in *Népszabadság* (1993. jún. 2.) 4.

⁸⁶ *Új Magyarország* (1993. jún. 2.) 5.

⁸⁷ *Jobb feltételekkel a hitéletben, a lelkipásztori munkában. Budapestet Esztergomhoz csatolta a pápa. Változások Németországban, Lengyelországban is*, in *24ÓRA* (1993. jún. 4.) 4.

⁸⁸ TÓTH László Levante, „Vannak ajtók, amiket csak belülről lehet kinyitni...” *Exkluzív interjú Msgr. Angelo Acerbi érsekkel*, in *Pesti Hírlap* (1993. jún. 5.) 5.

primása cím továbbra is Esztergomhoz kötődik. Paskai László bíboros a *Kupola*ban közölt *Esztergom és az egyházmegyei határok rendezése* címmel egy rövid írást, amelyben reagált a korábbi szélsőséges véleményekre.⁸⁹ Megerősítette, hogy „megmarad Esztergom egyházi rangja és jelentősége, de a főegyházmegye irányítása átszervezést kíván”. Írását azzal fejezte be, hogy „a hívek elkötelezett, buzgó és példamutató keresztény élete tudja igazán biztosítani, hogy Esztergom továbbra is »Magyar Sion« maradjon.”

Paskai bíboros megpróbálta elhárítani magától a határrendezéssel járó feladatokat, ellenvéleményének hangot adott, végül azonban egyházas lelkülettel fogadta a döntést, és úgy hajtotta azt végre, ahogy azt papjaitól is kérte. Személyes kérésének köszönhető, hogy a főegyházmegye neve nem Budapest-Esztergom lett,⁹⁰ hanem Esztergom-Budapest.

A jezsuita András Imre vezette, bécsi székhelyű Magyar Egyházzociológiai Intézet – Ungarisches Kirchensoziologisches Institut lapjának júliusi száma is beszámolt az egyházmegyei határrendezésről.⁹¹ A változások és háttér-információk ismertetése után értékelést is adott róla. Szükségességét nem vitatta, de kifogásolta, hogy az előkészítés titokban történt, az érintettek kizárásával, a jogerőre emelést nem előzte meg eszmecsere. Budapest egyesítésével pedig mamutegyházmegye jött létre, ami – elemzésük szerint – ellentmond a rendezés azon elvének, hogy a püspök és a hívek között könnyű legyen a személyes kapcsolat. Az értékelést azonban azzal fejezi be, hogy „csak remélni lehet, hogy a végeredmény igazolni fogja a ráfordított erőfeszítést”. Az érintettek kizárására vonatkozó kritika csak részben állja meg a helyét, mert Seregély István egri érsek, aki kezdeményezte az egyházmegyei határrendezést, az Egri Főegyházmegye papjai körében szavazást szervezett, és a döntő többségük egyetértett a megosztással.⁹² A mamutegyházmegyével szemben a püspökök példaként hozták fel a nunciusnak Varsó esetét, amely két egyházmegyéhez tartozik, de Budapest esetében a Szentszék nem követte ezt a példát.⁹³

Az utóbbi időben gyakran esik szó arról, hogy a kommunista diktatúra éveiben a pártállam hogyan tartotta ellenőrzése és irányítása alatt a katolikus egyházat,⁹⁴ hogyan érvényesítette céljait a Vatikánnal szemben is az ún. kele-

⁸⁹ *Kupola* (1993. jún. 6.) 7. hasáb.

⁹⁰ Emlékeim szerint a püspöki kar 1992. okt. 20–22-i rendes ülésén hangzott el a főegyházmegye neve ebben a formában.

⁹¹ *Új struktúrák a Magyar Katolikus Egyházban*, in *UKI–Sajtótájékoztató* (Bécs, 1993. júl.) 41. sz.

⁹² Paskai László bíboros beszélt erről a papi rekolléciókon. Az Esztergomi Főegyházmegye körlevele, 1993. III. 634. sz. (Beszámoló a magyar püspökök „ad limina” látogatásáról).

⁹³ TAKÁCS 242–243.

⁹⁴ Tanúvallomás erről Cserháti József pécsi püspök visszaemlékezése. CSERHÁTI József, *Másokért élünk, egymásnak szolgálunk. Önéletrajzi látképek és felüldítő megállólhelyek* (Pécs, magánkiadás, 1990).

ti politikában, „hiszen az elért eredmények mindig csak arra korlátozódtak, amit az állampárt vezetői jóváhagytak”.⁹⁵ Ezért különösen is jelentős az egyházmegyei határok rendezésének története, mert a pápalátogatást követően az első olyan kiemelkedő eseménye volt a magyar katolikus egyház életének, amikor a Szentszék irányítása mellett, szabadon, a világegyházra vonatkozó egyházi előírásoknak megfelelően, a pápai nuncius, Angelo Acerbi c. érsek közreműködésével, a kormány szándékával szemben alakította saját sorsát lelkipásztori szempontokat figyelembe véve.

⁹⁵ GÁRDONYI Máté, *Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciában”*, in *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989* (szerk. Bánkúti Gábor; Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan, 2010) 42.

MELLÉKLET⁹⁶

A MAGYARORSZÁGI KATOLIKUS EGYHÁZKORMÁNYZAT 1982–1993

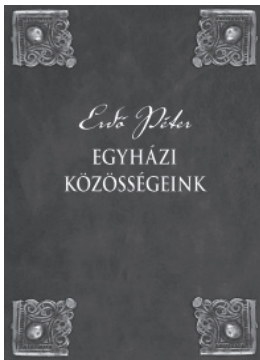

⁹⁶ A térképek forrása: *A magyar kereszténység ezer éve. Kiállítási katalógus* (Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2001) 140–141.

Erdő Péter

EGYHÁZI KÖZÖSSÉGEINK

Erdő Péter bíboros úr beszélgetés sorozata, mely a Mária Rádióban hangzott el. Az Egyház ugyanis nem az, amit egyesek gondolnak róla. Természetesen felveszi a mindenkori világ, a környezet jellemzőit is, de az Egyház isteni mű. A kereszténység a kezdetektől közösség volt. Szeretetközösség, életszemlélet, életforma és misszió. A könyv ennek fényében a jövő Egyházának vízióját vetíti elénk. Ma a megújulás és átalakulás fájdmát éljük át. Születőben van egy új egyháztudat. A világiak egyre kiterjedő aktivitása, a lelkeségi mozgalmak, a lelkesedés, a kreativitás és az innováció már itt van velünk. Ez nem a betegség, vagy a gyengeség jele, hanem az életképesség és a dinamizmusé. Nem tudjuk, milyen lesz a jövő. De azt tudjuk, hogy miénk a munka a jelenben, hogy örökösen hagyjuk gyermekeinkre és unokáinkra a biztos hit alapján álló reményt.

196 oldal, keménytáblás. Ára: 3200 Ft

Renzo Gerardi

A SZERETET ÖRÖME

A keresztény élet teológiája az Ordo Amoris fényében

A Katolikus Egyház morális tanításának igényes, tudományos és szisztematikus összefoglalása, mely az erkölcssteológia minden szempontját kellő mélységben tárgyalva korszerű és pontos bemutatása a keresztény Jézus-követésnek. Úgy mutatja be a keresztény életet, mint amelyet egyedül a „szeretet rendjében” lehet teljes mértékben megélni. A keresztény lét elsődlegesen kegyelem, és csak aztán követelmény. Mivel a keresztény erkölcsiség eredeténél az egész valóságot átjáró erőként Isten szabad és ingyenes szeretete áll, A keresztény erkölcsöt a Szeretet-Isten határozza meg, akit azért szeretünk, mert ő szeret bennünket, aki egyszülött Fiában szeretetből felebarátunkká és testvérünké lett, és aki Lelke, a szeretet köteléke által bennünk lakozik. A Jézus-követő emberben, aki hittel befogadja és átéli az ő szeretetét, az öröm mélységes forrása fakad.

596 oldal, keménytáblás. Ára: 6500 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

NÉMETH László Imre, *Magyar emlékek római temploma. A Santo Stefano Rotondo ábrázolásai* (Budapest, SZIT, 2022) 200 o.¹

Németh László Imre kötete fontos és bizonyos értelemben egyedülálló munka a római templomokról szóló tengernyi irodalomban. A megformálásában is igényes kötet a szerző mintegy 150 darabból álló gyűjteményéből közel félszáz 16–19. századi metszetet tesz közzé, számos fényképpel együtt, hosszabb-rövidebb ismertető szövegek kíséretében. A kollekció mintegy két évtizedes szorgos gyűjtőmunka eredménye, amelyhez a magyar metszetgyűjtés és -kutatás doyenjének, Szalai Bélának az ösztönzésére kezdett hozzá. Az évek során törzsvásárlója lett a római és itáliai antikváriumoknak és metszetvásároknak, a témával kapcsolatban kutatásokat folytatott a Vatikáni Apostoli Könyvtárban és a Biblioteca Hertzianában.

A kötet ábrázolásainak tárgyát képező Santo Stefano Rotondo (vagy magyarosan Szent István Kerektemplom) Róma egyik legszebb és legtitokzatosabb ókeresztény temploma, amely ráadásul – ahogyan a kötet címe nagyon pontosan és találóan mondja – a magyar emlékek temploma is. A szerző a templom történetének avatott kutatója: ismertető füzetet állított össze a történetéről, 20. századi viszontagságairól pedig alapos levéltári kutatásokra építő monográfiát publikált.

A kötet elején az épület rövid történetét olvashatjuk, amely másfél évezrednél is régebbre nyúlik vissza. A templomot Róma hét dombjának egyikén, a Caelius-dombon, olaszul Monte Celión, egy elit kaszánya és az alatta levő Mithrász-szentély helyére építették az 5. század derekán, utolsóként az ókeresztény bazilikák közül. Pápai és császári összefogással épült Szent István első vértanú tiszteletére, az új keresztény főváros kialakításának jegyében, a Nyugatrómai Birodalom bukása előtt alig másfél évtizeddel. Szent István vértanú tisztelete a későantik kereszténység egyik legfontosabb kultusza volt, csak Rómában 29 templomáról tudunk, emiatt az apostolokéval egyenrangú

¹ Jelen ismertetés a „Magyar emlékek római temploma. A Santo Stefano Rotondo ábrázolásai Németh László Imre gyűjteményéből” című kiállítás megnyitóján, Székesfehérvárott, 2023. márc. 17-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

császári bazilikát kapott. A templom sajátos elrendezése és fénytechnikája miatt a későantik építészet egyik csodája lett, amelyre később a reneszánszban építészeti ideálként, az isteni tökéletesség szimbólumaként tekintettek. A 6–7. században a pápák tovább építették, ekkor kapott márványborítást, és 600 körül stációs templomként a római liturgikus kalendárium része lett. A 7. század közepén helyezték el benne a katakombákból áthozott két vértanú, Szent Primus és Felicianus ereklyéit. A 8. század után viszont lényegében teljesen elvesztette funkcióját, és egészen a 15. századig omladozó monumentális építményként vegetált a külvárosban. Olyan periférikus és túlméretezett emléktemplom volt, amely mögött semmilyen közösség (plébánia, konfraternitás, káptalan, szerzetesrend, nemzeti közösség) nem állt.

Ez a helyzet változott meg az V. Miklós pápa által elrendelt nagy felújítási programmal a 15. század közepén, amely Leon Battista Alberti és Bernardo Rossellino reneszánsz építészek tervei alapján valósult meg. A templomot ezt követően a pálos rend kapta meg római székhelyként, akik felépítették mellette a máig álló kolostorépületet. A rend 1454–1579 között volt a templom gazdája, hozzájuk kapcsolódik a templom magyar emlékeinek jelentős része: a tabernákulum magyar szentekkel, a Remete Szent Pál- (később Szent István-) kápolna, a bejárati árkád freskói, a kolostorudvar címeres kútja és a leghíresebb monumentum, Lászlai János római magyar gyóntató sírköve a Rómát közös hazaként megörökítő híres epigrammával. A pálos korszak végét a jezsuita Szántó István által szorgalmazott Magyar Kollégium alapítása jelentette. 1579-től 1580-ig, mindössze egyetlen évig működött az egykor pálos kolostor falai között a római magyar papnevelő intézet, amikor az alapító, XIII. Gergely pápa egyesítette a német kollégiummal, létrehozva így a máig működő Német–Magyar Kollégiumot (*Collegium Germanicum et Hungaricum*). A jezsuita korszak kezdetének köszönhető a templom sokakat elborzasztó híressége, Pomarancio freskóegyüttese a keresztény mártírokról, illetve a magyar emlékek második sorozata, mindenekelőtt a szentélykorlát magyar szentekkel és a Szent István vértanú életét ábrázoló képekkel. 1776-ban, a Szent Péter-bazilika mellett álló magyar nemzeti templom, a Kisebb Szent István-templom elbontása után ennek liturgikus funkcióját a Remete Szent Pál-kápolna vette át, immár Szent István titulussal is. A bíborosi cím-templomként is szolgáló templom egyetlen magyar tituláris bíborosa Mindszenty József volt (1946–1975), aki egy magyar katolikus vallási és kulturális központot akart kialakítani a Santo Stefano Rotondo körül, sikertelenül. A templom máig a kollégiumé, míg a kolostort a jezsuiták átadták egy dél-itáliai női szerzetesrendnek (*Suore Missionarie del Sacro Costato e di Maria Santissima Addolorata*).

A kötetben összegyűjtött metszetek ennek az utolsó időszaknak, pontosabban aazon belül az első 250 évnek a tanúságai, képi forrásai. Történészként joggal merül fel a kérdés: miről beszélnek nekünk ezek az ábrázolások, mit tanulunk belőlük? Mindenekelőtt pontosan jelzik egyrészt a fentebb jelzett funkcióvesztést. A Róma perifériáján álló templomot a Német–Magyar Kollegium sem tudta igazán hasznosítani; a Lateráni Szent János-székesegyház plébániájához tartozott, liturgikus funkciói minimálisak voltak, zarándokszállásnak a távolságok miatt nem bizonyult alkalmasnak. Kétszintes kolostora üresen kongott, egy vagy két világi pap kapott szállást a falai között a templom gondozásáért cserébe. Másrészt éppen ezek a képek világosan mutatják egy másik funkció megjelenését és állandóságát évszázadokra: a szőlők és mezők között, a „semmi közepén” álló, egyszerre különleges és óriási templom a római művészek vedutáinak egyik legkedvesebb, örökzöld témájává vált. Sajátos, a romokba belesimuló formája miatt az ókori emlékek romantikus ábrázolásának egyik kiemelt motívuma lett. Bár lényegében elhagyatva állt évszázadokon keresztül, mégis nagyságrendekkel több ábrázolás maradt fenn róla, mint a sok száz, jóval jelentősebb funkciójú római templom nagy részéről. Különleges szerkezete miatt nemcsak külső, hanem számos belső kép is készült róla: az első kép a templom belsejéről korábbi (1505), mint az első külső rajz (1588). Minden jelentősebb római metsző készített róla képet, ezek közül több téves ábrázolás is született, és még több az egymás megoldásait másoló, egyazon családba tartozó metszet. A szerző a metszeteket tematikai csoportosításban közli: először az épületet kívülről és belülről mutató ábrázolásokat, majd a tájba illesztett templomot megjelenítő metszeteket (az Acqua Claudia vízvezetékkel, a Navicella-kúttal és a mögötte álló Santa Maria in Domnica-templommal). Külön csoportban tárgyalja az elképzelt ókori előzményeket és alaprajzokat, a téves ábrázolásokat, a freskók metszetes ábrázolásait, néhány modern grafikát, végül fotókkal és leírásokkal mutatja be a templom magyar emlékeit. Az olvasó számára kétségtelenül nagyon hasznos a metszetkészítőkről készített életrajzi összeállítás, illetve a további tájékozódást elősegítő bibliográfia.

Ismertetésemet azzal kezdtem, hogy a magyar emlékek római temploma cím mennyire találó. Valójában szigorú, jogi értelemben nem volt soha magyar nemzeti templom, nem tartották annak sem a pálosok, sem a jezsuiták, nem szerveződött meg benne magyar közösség, nem volt ilyen állami akarat, és ezen okokból nem született ezt deklaráló pápai döntés sem. Maga a kollégium, különösen Mindszenty bíboros törekvései idején, nagyon erősen ellenállt annak, hogy a magyarok kisajátítsák a templomot. A politikai változások miatt ezért nem a Santo Stefano Rotondóban valósult meg Mindszenty álma az államtól független római magyar egyházi központról, hanem a Szent

István Házban. Ennek ellenére a „Rotondo” Rómának magyar emlékekben, magyar kötődésben leggazdagabb temploma. Úgy is mondhatjuk: a legmagyarabb templom az Örök Városban, a magyar kultúra és lelkiség egyik római örökhelye, öröksége, amely attól lesz valóban a miénk, ha megismerjük és a sajátunkként gondozzuk. A megismerésben Németh László Imre kötete és az összeállításához vezető évtizedes gyűjtő- és feldolgozó munka jelentős előrelépés, amiért nagy köszönettel tartozunk neki. Emellett nagyon fontos a templom magyar jellegének erősítése is, amelyet az elmúlt években a Pápai Magyar Intézet rektora, Németh Norbert a hóvégi magyar szentmisének a Santo Stefano Rotondóba telepítésével megvalósított. A nemzeti templom a 21. században elsősorban nem jogi kérdés, hanem spirituális tartalom: az lesz nemzeti templom, amelyet annak tekintünk és akként használunk. Ezzel visszaadjuk ennek az 1500 éve helyét kereső csodálatos épületnek a funkcióját.

Molnár Antal

Visszatérés a magyar Sionra. Tanulmányok az érseki szék Esztergom-ba történt visszatérésének 200. évfordulója alkalmából (Strigonium Antiquum XI) (szerk. Fejérdy András – Hegedűs András; Esztergom, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, Prímási Levéltár, 2022) 255 o.

1820-ban, közel háromszáz év elteltével, ismét Esztergom lett az Esztergomi Főegyházmegye központja. A török megszállás miatt Nagyszombatba kényszerült érseki szék visszatérésének 200. évfordulójáról 2020-ban tudományos konferencián szeretett volna megemlékezni az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága, ám a Covid-járvány következtében erre nem került sor. A szervezők azonban kötetbe szerkesztették az előadások tervezett szövegeit, ezzel kívánva emléket állítani a visszaköltözés jubileumának, valamint előremozdítani a főegyházmegye történetének mielőbbi megírását. Nyolc tanulmány nyújt betekintést az érsekség életének egy-egy fejezetébe a nagyszombati korszaktól kezdve a visszatérés tervein, majd megvalósulásán át az új székesegyház építéséig.

Fazekas István bevezető írásában az „új otthon” kialakításának részleteiről lehet olvasni. Megjelenik benne például a befogadó város, Nagyszombat és a nagy létszámú, kiváltságokkal bíró egyházi testület, a székeskáptalan konfliktusokkal terhelt kapcsolata, a város oktatási intézményrendszerében bekövetkező változások vagy éppen az érsekséget is támogató szerzetesrendek működése, akiknek fontos szerepe volt abban, hogy Nagyszombat

mint Kis Róma jelenjen meg a Kárpát-medencei katolikusság köztudatában. Molnár Antal – még szintén a nagyszombati korszaknál maradván – a püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvein (püspöki processzusok, processus informativus) keresztül elsősorban az egyházmegyei székhelyek (Esztergom, Nagyszombat, Pozsony) és az egyházmegye állapotába ad bepillantást. Az adatokból jól körvonalazható – egyebek mellett – az egykori egyházi központ szimbolikus jelentősége a magyar egyházi és világi elit gondolkodásában, de egyúttal a török hódoltság évtizedei alatt folyamatosan elhalványuló ismeretek is nyomon követhetők általuk.¹

A 140 éves török uralom alóli felszabadulás után még szinte ugyanannyi időre elhúzódott a tényleges visszaköltözés. Soós István ennek a hosszas elmaradásnak a politikatörténeti fordulópontjait tekinti át. Tanulmányában többek között bemutatja, miként késleltette a döntést – az országgyűlési határozatok ellenében is – a főkáptalan, amely nem volt hajlandó feladni addigi életmódját, s visszatérni a romokban heverő ősi rezidenciára. Miért rekedt meg több ízben is – a 17. majd a 18. század végén – a visszaköltözés terve, illetve hogyan hozott végleges megoldást a 19. század első évtizedében az udvar és a magyar rendek között kiéleződött politikai helyzet?

Hegedűs András egy konkrét visszatérési kísérletet, Barkóczy Ferenc hercegprímás törekvéseit vizsgálja, aki 1761-ben – szűk egy hónappal beiktatását követően – már körlevélben jelezte szándékát, miszerint az érseki széket alapításának helyére kívánja visszaköltöztetni. Itt is megjelennek a korábban már felvetett kérdések, mint a lehetséges pénzforrások (pl. végrendelet, kölcsönfelvétel, adományok), a kanonokok ellenállása, de már az építkezések megkezdéséről is szó esik. A bazilika alapkövetétele (1822) azonban már Rudnay Sándor nevéhez kötődik. Käfer István a szlovákul és németül kiválóan, ám magyarul közepesen tudó, bazilikaépíttető hercegprímás és a régi-új központ hungarus patriotizmusának egyes részleteit mutatja be tanulmányában. A politikai és irodalmi törekvések mellett ego-dokumentumokkal (Kazinczy Ferencsel való levélváltás) is szemlélteti a szlavofil érsek nemzeti mozgalmakkal való szívélyes viszonyát.

Gálffy Zsuzsanna Rudnay beiktatási ünnepségét a reprezentáció és a gasztronómia oldaláról szemlélteti. A fennmaradt számlák, számvevőségi iratok ugyanis jelentős mennyiségű információval szolgálnak – többek között – az ünnepi ételekről, a szükséges személyzetről, az eszközökről, a be-

¹ A püspökjelöltek személyére vonatkozó vallomások jelentőségét mutatja, hogy a későbbi, lényegesen jobban dokumentált korszakok magyar főpapjainak életrajzaihoz is fontos kiegészítésekkel szolgálhatnak. Vö. BÁRÁNY Zsófia, *Lonovics József püspöki kinevezése: jutalmazás vagy fegyelmezés?*, in *Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése* (szerk. Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi; MTA BTK TTI – MNL OL, Budapest, 2019) 101–109.

szerzések helyéről, a ceremóniát előkészítők vagy azon részt vevők (ácsok, zenészek, lovasok stb.) kiadásairól, egyéb költségekről, jól kiegészítve ezzel az egyéb forrásokat, például korabeli híradásokat. Szintén részletgazdag az esztergomi főszékesegyház felszereléseiről, kincseiről, ereklyéiről szóló tanulmány, amelynek alapját az 1818. évi, gondosan elkészített, aprólékos bejegyzésekkel ellátott leltárkönyv szolgáltatja. Miként arra a szerző, Szabó Ágnes felhívja a figyelmet, a tárgyak leírásán, rangsorán (pl. a legrégebb, legértékesebb egység a 115 db-ot számláló *Clenodia et supellex pretiosa*) túl a róluk szerzett történeti ismeret, a mindennapok gyakorlata és a hagyomány is feltárul a kiemelkedő jelentőségű forrásnak köszönhetően, de a három ütemben zajló átköltöztetés vagy épp a későbbi gyarapítások is rekonstruálhatók a leltárkészítők munkája alapján.

A kötet legerjedelmesebb írását Istvánffy Miklós jegyzi, aki az új esztergomi székesegyház és egyházkormányzati központ építését tekinti át. A tanulmány első felében a Csáky Miklós idejében lezajló felmérési kísérletekről, a Barkóczy Ferenc által felkért építészek működéséről, az elkészült tervsorozatokról, valamint a főpap halálával bekövetkező leállásról olvashatunk. A második egység a 19. századi eseményekről szól. Az építkezési munkálatokat ugyanis Rudnay Sándor vette fel ismét, akinek egyúttal az újratervezés is feladatául jutott, miután az építészek már nem a 18. századi barokk formakincs és épületrendezés szellemében képelték el munkájukat. Három tervváltozatra is szükség volt, mire újraindulhatott az építkezés, amely majd csak a 19. század második felében – mások mellett – Hild József és Lippert József munkálataival fejeződött be. Noha az illusztrációk, valamint mellékletek más tanulmányok esetében is jelentőséggel bírnak (pl. vizsgálati jegyzőkönyv, körlevél, korabeli városkép), az utolsó tanulmány szerves részét képezi a 15 tételből álló képjegyzék is.

Összességében kijelenthető, hogy a kötet figyelemfelkeltést célzó, az elemzések folytatását ösztönző vállalását teljesíti. Egyrészt – miként az a fentebbiekből is látszik – a sokféle tudományterületet (politika-, társadalom-, művészet-, gasztro-, gazdaság-, irodalom-, eszmetörténet stb.) felvonultató tanulmányok önmagukban felhívják a figyelmet a tárgyalt korszakban és témában rejlő megannyi vizsgálati lehetőségre. Másrészt olykor maguk a szerzők is jelzik a további hazai és nemzetközi kutatások fontosságát, szükségességét.

Bárány Zsófia

◆◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Margit történész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgató-helyettese, a Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója

Bárány Zsófia történész, az Országos Széchényi Könyvtár Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoportjának tagja

Erdő Péter bíboros, esztergom-budapest érsek, teológus, kánonjogász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

Fejérdy András történész, teológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Frankó Tamás kánonjogász, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

Hozjan, Andrej történész, a Maribori Egyetem (Univerza v Mariboru) professzora

Letz, Róbert történész, a Pozsonyi Comenius Egyetem (Univerzita Komenského v Bratislave) professzora

Marek, Lucja történész, a lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete (Instytut Pamięci Narodowej) munkatársa

Mihalik Béla Vilmos történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa

Molnár Antal történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatója, a Történettudományok Pápai Bizottságának tagja

Nagy Béla kartográfus, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet munkatársa

Németh László Imre teológus, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Szovák Kornél klasszika-filológus, történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézetének igazgatója

◆◆ KRÓNIKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS ESEMÉNYEK A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

◆◆ 2024

- január 6.** Az Esztergomi Szimfonikus Zenekar újévi hangversenye
Reményi László vezényletével
- február 3.** XIV. Borász Bál a Vinum Ister-Granum Regionis
Borlovagrend szervezésében
- február 9.** A Balassa Bálint Gazdasági Technikum és Szakképző
Iskola Fehér Rózsa Bálja
- március 1.** „Kamasz kibeszélő” – *Peer Krisztina, Schmöltz Margit*
és *Pifkó Célia* beszélgetése a kamaszkor nehézségeiről a
„Tavaszi beszélgetések” programsorozat keretében
- április 3.** „Lányos apák” – est *Greco Krisztiánnal* a „Tavaszi
beszélgetések” programsorozat keretében
- április 4.** A Római Egyházmegye papjainak látogatása *Angelo*
De Donatis bíboros vezetésével, az Opera Romana
Pellegrinaggi szervezésében
- április 6.** XXIX. Esztergomi Borverseny az Esztergomi Bor és
Gasztró Barátok Egyesülete szervezésében – borbírálat
és eredményhirdetés
- április 12–14.** A Regnum Marianum, Nomád Ház zárandoklata
- április 12–14.** A Comunione e Liberazione mozgalom közép-európai
közösségeinek lelkigyakorlata
- április 25–26.** 18. Műszaki Térinformatika Konferencia
- április 28.** Esküvői nyílt nap a Prímás Pince és a Szent Adalbert
Rendezvényközpont szervezésében
- május 3–5.** Mindszenty-zarándoklat

◆◆◆ TARTALOM

FRANKÓ TAMÁS Kánonjogi és lelkipásztori megfontolások az egyházmegyék határaitra vonatkozó szabályokról	5
ERDŐ PÉTER Áttekintés az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye elmúlt 30 évéről	9
RÓBERT LETZ Változások a szlovákiai egyházigazgatásban 1918 és 2008 között	17
LUCJA MAREK A lengyel egyházszervezet változásai a 20. században	29
ANDREJ HOZJAN A muravidéki egyház története 1918-tól napjainkig	35
SZOVÁK KORNÉL A magyar egyházszervezet kezdetei és korai területi és határváltozásai	47
MOLNÁR ANTAL Magyarországi katolikus egyházmegyék a török hódoltság idején	67
MIHALIK BÉLA VILMOS Az egyházmegyék újjászervezése és új egyházmegyék létrehozása a 18. században	83
FEJÉRDY ANDRÁS Állami, nemzeti és lelkipásztori érdekek ütközése: a magyar egyházszervezet változásai Trianontól a II. világháború végéig	103
BALOGH MARGIT Mindszenty József esztergomi érsek tervezete az egyházmegyék határainak módosításáról és új püspökségek szervezéséről (1948. augusztus 17.)	137
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE Az egyházmegyei határok 1993. évi rendezésének rövid története	163
<i>Szemle</i>	185
<i>Számunk szerzői</i>	191
<i>Krónika</i>	192
	193

◆◆◆ OBSAH

TAMÁS FRANKÓ	
Kanonicko-právne a dušpastierské úvahy o pravidlách diecéznych hraníc	5
PÉTER ERDŐ	
Prehľad dejín posledných 30 rokov Ostrihomsko-budapeštianskej arcidiecézy	9
RÓBERT LETZ	
Premeny cirkevnej správy na Slovensku medzi r. 1918–2008	17
ŁUCJA MAREK	
Premeny cirkevnej správy v Poľsku v 20. storočí	29
ANDREJ HOZJAN	
Dejiny pomurskej cirkvi od 1918 až po dnes	35
KORNÉL SZOVÁK	
Počiatky ranej uhorskej cirkevnej provincie a premeny jej hraníc	47
ANTAL MOLNÁR	
Diecézy v Uhorsku v období tureckého panstva	67
BÉLA VILMOS MIHALIK	
Reorganizácia cirkevných diecéz a založenie nových cirkevných diecéz v 18. storočí	83
ANDRÁS FEJÉRDY	
Protiklad štátnych, národných a dušpastierskych záujmov: premeny maďarskej cirkevnej správy od Trianonu až do konca II. svetovej vojny	103
MARGIT BALOGH	
Plán ostrihomského arcibiskupa Józsefa Mindszentyho o úprave diecéznych hraníc a organizácii nových biskupstiev (17. augusta 1948)	137
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH	
Krátka história úprav diecéznych hraníc r. 1993	163
<i>Pohlady</i>	185
<i>Autori príspevkov</i>	191
<i>Kronika</i>	192

◆◆◆ CONTENTS

TAMÁS FRANKÓ Canonical and Pastoral Considerations about Rules Concerning the Borders of Dioceses	5
PÉTER ERDŐ An Overview of the Last 30 Years of the Diocese of Esztergom-Budapest	9
RÓBERT LETZ Changes of Ecclesiastical Administration in Slovakia between 1918 and 2008	17
ŁUCJA MAREK Changes of the Polish Ecclesiastical Organization in the 20 th Century	29
ANDREJ HOZJAN The History of the Church in Prekmurje from 1918 to Our Days	35
KORNÉL SZOVÁK The Beginnings of Ecclesiastical Organization in Hungary and Early Territorial and Border Changes	47
ANTAL MOLNÁR Catholic Dioceses in Hungary during the Ottoman Occupation . . .	67
BÉLA VILMOS MIHALIK Reorganization of Dioceses and Foundation of New Dioceses in the 18 th Century	83
ANDRÁS FEJÉRDY Clash of State, National, and Pastoral Interests: Changes of Hungarian Ecclesiastical Organization from Trianon to the End of World War II	103
MARGIT BALOGH The Plan of József Mindszety, Archbishop of Esztergom for the Modification of Diocesan Borders and the Organization of New Dioceses (August 17, 1948)	137
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH A Short History of the 1993 Modification of Diocesan Borders . . .	163
<i>Review</i>	185
<i>Authors of the Present Issue</i>	191
<i>Chronicle</i>	192
	195

